

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАРКОВ ІЛЛЯ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

УДК: 94(477.7)“1843/1914”:392.65

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІНСТИТУТ ПРОСТИТУЦІ В МІСТАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
В 1843 – 1914 РР.**

07.00.01 — Історія України

07 – Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І.В. Барков

Науковий керівник Білівненко Сергій Миколайович, кандидат історичних наук,
доцент

Запоріжжя – 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Історія наукового вивчення проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	22
1.3. Методи дослідження та ключові поняття.....	34
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ПРОСТИТУЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ.....	39
2.1. Причини, передумови та теорії походження міської проституції.....	39
2.2. Характеристика зареєстрованої проституції.....	52
2.3. Будинки розпусти та їхні власниці.....	64
2.4. Звідництво та втягнення до проституції.....	81
2.5. Клієнтура – соціальний психотип.....	92
РОЗДІЛ 3. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА САНІТАРНИЙ КОНТРОЛЬ ПРОСТИТУЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ.....	107
3.1. Адміністративний контроль.....	107
3.2. Санітарний контроль.....	129
РОЗДІЛ 4. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПРОСТИТУЦІЇ В МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ.....	148
4.1. Особливості розміщення легальних будинків терпимості.....	148
4.2. Специфіка розміщення таємних будинків розпусти.....	158
4.3. Локалізація життя та роботи повій-одиначок.....	167
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	185
ДОДАТКИ.....	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

РІ – Російська імперія

ПУ – Південна Україна

ЛПК – лікарсько-поліцейський комітет

МВС – Міністерство внутрішніх справ

РТЗЖ – Російське товариство захисту жінок

ПЗЗРІ – Повне зібрання законів Російської імперії

ДААРК – Державний архів Автономної Республіки Крим

ДАДО – Державний архів Дніпропетровської області

ДАДонО – Державний архів Донецької області

ДАЗО – Державний архів Запорізької області

ДАКО – Державний архів Кіровоградської області

ДАМО – Державний архів Миколаївської області

ДАОО – Державний архів Одеської області

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

ІР НБУ – Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується реформуванням багатьох сфер громадського життя. Країна стикається з проблемами, які мають тривалу історію. Однією із раніше табуйованих тем, відкритих зараз для широкого публічного обговорення, є інститут проституції. Ставлення до цієї проблеми розділило людей на прихильників та противників легалізації. У 2006 р. заняття проституцією декриміналізовано. В 2015 р. у Верховній Раді України зареєстровано проект закону «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів». Проте він відкликаний через протест частини суспільства.

Прихильники інституалізації проституції вказують на повій, як жертв гендерної нерівності, породженої патріархальним суспільством, та позбавлених будь-яких прав, які потребують захисту. Антагоністи, навпаки, наголошують на віктимності жінок, які через свою поведінку самі винні в негативному ставленні до них. Проте питання інституту проституції є набагато ширшим та стосується гендерних відносин.

Україна вже мала такий досвід. У XIX ст., через неможливість викорінення явища, влада Російської імперії легалізувала проституцію, перетворивши її на повноцінний соціальний інститут, що включав правові засади, контролюючі органи, заклади, осіб, які надавали інтимні послуги, та споживачів.

Дослідження взаємовідносин жінок та чоловіків у ретроспективі має дві суттєві вади. Переважна більшість дослідників чоловічої статі будували свої розвідки на теоріях біологічного есенціалізму, визнаючи відмінності між статями не соціально-сконструйованими, а природними, разом з тим, зменшуючи роль жінок в історії. Гендерні студії, навпаки, зосередилися на постаті жінки та різноманітних проявах і механізмах їх дискримінації, в тому числі і проституції. Це призвело до конструювання образу жіночої статі, як одвічно беспорядної жертви історичних подій. Проте неправильно представляти жінок пасивними

об'єктами історії, адже вони одночасно могли бути жертвами і дієвими суб'єктами.

Одним із варіантів специфікації гендерних студій є звернення до дослідження проституції, інституалізація якої в містах Південної України є вдалою моделлю для реконструкції явища. Крім того, це дає можливість визначити проблемні місця у вивченні соціальної та гендерної ситуації України. До того ж наявні публікації, присвячені окремим сюжетам з історії проституції, не дають цілісної картини становлення та розвитку інституту в XIX – початку XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами. Дисертація виконана відповідно до планів держбюджетної науково-дослідної теми Запорізького національного університету «Актуальні проблеми історії південноукраїнського регіону XIX – першої третини XX ст.» (№ державної реєстрації 0114U002655).

Об'єктом дослідження є інститут проституції на території Південної України часів Російської імперії.

Предметом дослідження є механізми, форми, масштаби існування інституту проституції на території Південної України в 1843 – 1914 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період легального існування інституту проституції в містах Південної України з 1843 р. до серпня 1914 р. Нижня межа пов'язана із запровадженням системи регламентації проституції на теренах Російської імперії та створенням спеціальних органів контролю – лікарсько-поліцейських комітетів. Верхня – зумовлена початком Першої світової війни, введенням військового стану на території трьох південноукраїнських губерній, внаслідок чого закрито легальні будинки розпусти, розформовано органи контролю над проституцією, яка знову стала нелегальною.

Територіальні межі дослідження охоплюють міста регіону Південної України в кордонах Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній у XIX – на початку XX ст. (за виключенням Ростовського повіту та Таганрозького градоначальства). Мова йде про територію сучасних Дніпропетровської,

Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, південної частини Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Мета роботи: дослідження історії інституту проституції в містах Південної України в період його існування впродовж 1843 – 1914 рр.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати історіографію і джерельну базу та обґрунтувати методологічні засади дослідження;
- з'ясувати причини, передумови та теорії походження міської проституції;
- охарактеризувати соціальний тип повій, власниць будинків розпусти, звідників та клієнтів;
- розглянути особливості становлення інституту проституції від 1843 р.;
- дослідити ефективність адміністративного та санітарного контролю в містах Південної України;
- простежено вплив інституту проституції на буденне життя міст регіону;
- виявити особливості розміщення легальних та таємних будинків розпусти в містах Південної України та особливості локалізації місць роботи повій-одиначок.

Наукова новизна дослідження зумовлена постановкою і розробкою проблеми, яку досі не було виокремлено, як предмет окремого комплексного наукового дослідження. Введено до наукового обігу значний масив нових джерел, що дозволило автору створити комплексну працю, в якій всебічно досліджено інститут проституції в містах Південної України другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст.

У ході дослідження одержано результати, які мають наукову новизну, а саме:

Вперше:

- визначено специфіку впливу інституту проституції на повсякденне життя міст Південної України, який породжував конфлікти в суспільстві;
- встановлено особливості в розташуванні будинків розпусти, які у свою чергу впливали на розвиток чи деградацію окремих частин міст досліджуваного регіону;

- виявлено особливості інституту проституції в національному та релігійному аспекті. Визначено категорії населення, які користувалися послугами повій.

Поглиблено:

- усвідомлення причин, які змушували жінок займатися проституцією, зокрема в містах Південної України;
- характеристику основних учасників проституції (повії, власниці будинків розпусти, торговці жінками, клієнти).

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження позиції південноукраїнських органів влади відносно проституції.

Головний критерій: проституція – зло, яке необхідно терпіти;

аналіз регулювання інституту проституції всеросійськими та місцевими органами влади, виявлено закономірності та розбіжності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що викладений в роботі емпіричний матеріал, теоретичні інтерпретації та їх результати можуть бути використані при створенні узагальнюючих досліджень із соціальної історії, регіональної історії, історії України. Окрім того матеріали дисертації також сприятимуть збагаченню відповідних підручників для вузів та курсів лекцій з соціальних і медичних наук.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції належать здобувачу та є його науковим доробком. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, у якій викладене авторське бачення та вирішення поставленої наукової проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження відображені в доповідях та повідомленнях, зроблених на всеукраїнських і міжнародних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: Всеукраїнські наукові конференції «Історія Степової України XVII – XX століття» (м. Запоріжжя, 1-2 червня 2012 р.; 16-17 травня 2014 р.; 15-16 травня 2015 р.; 13-14 травня 2016 р.; 19-20 травня 2017 р.); Міжнародна наукова конференція «Херсонщина у контексті соціокультурної історії України» (м. Херсон, 26 вересня 2014 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Шості Новицькі читання» (м.

Запоріжжя, 17 жовтня 2014 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Сьомі Новицькі читання» (м. Запоріжжя, 8-9 жовтня 2015 р.); XXXIII-я Міжнародна краєзнавча конференція молодих учених «Історія повсякденності у локальному вимірі» (м. Харків, 11 грудня 2015 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Восьмі Новицькі читання» (м. Запоріжжя, 21 жовтня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «Соціальні, політичні та культурні процеси на території Центральної і Східної Європи в історичній перспективі» (м. Пінськ, Білорусь, 21-22 жовтня 2016 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Запорізькі єврейські читання» (30-31 березня 2017 р.); «Дев'яті Новицькі читання» (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2017 р.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 7 статей, у т.ч. 2 у зарубіжних виданнях, 5 – у фахових виданнях України та одна монографія.

Структура дисертаційного дослідження зумовлена його метою та науковими завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (358 позицій), переліку умовних скорочень та додатків (17 позицій). Загальний обсяг рукопису становить 238 сторінок, основна частина – 182 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історія наукового вивчення проблеми

Дослідження проституції, як соціального явища на території Південної України в 1843 – 1914 рр., передбачає залучення комплексу наукової літератури та покликане забезпечити цілісне розуміння проблеми. Наукова література досліджуваного питання включає доробок українських та зарубіжних науковців, що вивчали інститут проституції в XIX – XXI ст. Великі масиви важливих для нашого дослідження робіт створено за межами простору, де свого часу панувала ідеологія марксизму-ленінізму. Враховуючи це, ми відкинули ідею використання хронологічного підходу («дорадянський – радянський – пострадянський періоди»), вельми поширеного в сучасній українській історіографії.

В історії вивчення проблеми виокремлено такі предметно-тематичні блоки:

1. Роботи, в яких досліджували інститут проституції в Російській імперії.
2. Розвідки з історії Південної України, в яких побіжно згадується проституція.
3. Регіоналогічні розвідки з історії інституту проституції.

Виокремлення таких блоків дає можливість означити існуючі на сьогодні дослідження інституту проституції в Південній Україні в 1843 – 1914 роках та дозволяє обробити комплекс використаних праць, не обмежуючись тематичними, дисциплінарними чи методологічними рамками. Також зазначимо, що в межах кожного блоку ми плануємо розглянути проблемну історіографію не просто у формі бібліографічного покажчика, а зі зверненням уваги на методи, тенденції та специфіку історіографічної ситуації.

Роблячи огляд першого блоку, зазначимо, що праці, в яких досліджували різні аспекти інституту проституції в Російській імперії, є вельми важливими для повноцінного висвітлення історії проституції Південної України, адже досліджуваний регіон знаходився в імперському правовому та соціальному полі. Тому процеси становлення та розвитку інституту проституції, її регламентація та

контроль в містах Південної України подібні до процесів в інших регіонах Російської імперії, особливо її європейської частини.

У 1858 р. світ побачила монографія американського дослідника В. Сангера «Історія проституції» [351]. У своїй праці автор ґрунтовно описує історію проституції від стародавніх часів і до середини ХІХ ст. Окремий розділ присвячено історії проституції в Російській імперії, в якому досліджується ставлення влади та населення до повій. Робота базується на історіографічному та нарративному матеріалі. Це була перша відома нам праця, в якій досліджувався інститут проституції на теренах Російської імперії.

З легалізацією проституції в Російській імперії почали з'являтися памфлети, есе та розвідки, в яких досліджувався інститут проституції. Першою ґрунтовною працею була монографія дослідника М. Кузнецова «Проституція і сифіліс в Росії. Історико-статистичне дослідження», видана у 1871 р. [311]. У своїй праці автор розглядає місце жінки в суспільстві, моральні норми, зародження та становлення інституту проституції. Так, наприклад, Михайло Іванович вбачає в причинах проституції в країні погане ставлення до жінки, яке в російському суспільстві побутувало впродовж століть і змінилося лише за владарювання Петра І. Автор відзначає загальну розбещеність, притаманну навіть верхнім прошаркам суспільства. У той же час констатує відсутність будь-якої моральної терпимості до проституції, причиною чого вважає негативне ставлення духовенства, що формувало громадську думку. На його погляд, неможливість викорінення проституції змусила владу в першій половині ХІХ століття її легалізувати. Також проаналізовано стан проституції в декількох містах та регіонах Російської імперії: Санкт-Петербурзі, Москві, Варшаві, Нижньому Новгороді, Одесі, Астрахані та Амурській області. Автор дослідження базувався на звітах лікарняних, поліцейських відділень, місцевій пресі, зібранні законів та науковій літературі. Окрім того, в додатки винесені закони, що регламентували діяльність інституту проституції на теренах країни.

Загальний огляд історії проституції в Російській імперії викладено в праці Д. Бородіна «Проституція та алкоголізм», що побачила світ у 1910 р. Автор

розглядає історію проституції зі Стародавнього Єгипту до кінця XIX ст. Д. Бородін використовує велику джерельну та історіографічну базу, проте досить часто не вказуючи першоджерело. Крім того, з науковою метою автор відвідав 47 закладів розташованих в Санкт-Петербурзі, Ризі, Києві та Одесі, що дозволило йому ретельно дослідити життя будинків розпусти із середини. На його думку з давніх часів алкоголь був головним чинником розповсюдження розпусти, а тим паче проституції, а великі міста виступали місцем падіння та пригноблення жінок [284].

В 1920-х рр. у Радянському Союзі відбувається спрощення досліджень. На заміну науковим розвідкам появляються невеликі брошури пропагандистсько-просвітницького плану [289; 302]. Разом з тим, представниками старої школи видається декілька ґрунтовних праць. В 1927 р. В. Броннер та А. Єлістратов видали книгу «Проституція в Росії. Проституція до 1917 р. Боротьба з проституцією в РРФСР» [285]. Проте усім працям, виданим у 1920-ті рр., характерна єдність у визначенні причин проституції в Російській імперії. Вона виступає як соціальне зло, створене неправильною економічною системою, тому комунізм повинен стати могилою проституції.

Уже в 1930-ті р. науковий інтерес до питання проституції зникає, причиною чого слугувало встановлення генеральної лінії державних органів влади. У квітні 1931 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення, що встановлювало відповідальність перед радянським судом та партійними контрольними органами політичних редакторів за видання та друк антирадянських матеріалів, які спотворювали радянську дійсність [295, с. 290]. У 1935 р. владою зроблено висновок про ліквідацію проституції в СРСР [292]. Протягом наступних чотирьох десятиліть існування проституції в Радянському Союзі заперечувалося, а її дослідження вважалося непотрібним. Лише в 1970-ті рр. з'являються публікації морально-етичної, правової або медичної спрямованості, що відображали, швидше побічно, проблему проституції в СРСР. У цей же час також захищалися дисертації в галузі юриспруденції з означеної проблематики, що містили історичні огляди [275].

У другій половині 1980-х рр., у зв'язку зі змінами в політичному курсі Радянського Союзу, початком перебудови і проголошенням гласності, збільшується інтерес до проблем проституції та зростає кількість праць, що побачили світ у цей час. Насамперед зацікавлення до проблем проституції виникло у дослідників, що вивчали період Першої світової війни [283; 323]. В своїх працях, на основі офіційних документів, вони здійснюють екскурс в історію проституції.

У другій половині ХХ ст. в позарадянському просторі виникає інтерес до історії проституції. Це було пов'язано з появою галузі історичного знання – нової соціальної історії, що включала дослідження становища жінок та відносин між статями. Окремо зауважимо інтерес серед американських дослідників до історії проституції в Російській імперії, який виник у 1970-х роках, коли під час політики зниження агресивного протистояння між країнами соціалістичного та капіталістичного таборів, що отримав назву «Розрядка», американські історики отримали право працювати в архівах та бібліотеках СРСР. З того часу вийшла друком велика кількість праць, присвячених різним аспектам проституції. Одним із перших дослідників був Р. Стайтс, спеціаліст із культурної та соціальної історії Росії. У своїй монографії «Жіночі визвольні рухи в Росії», виданій у 1978 р., основну увагу автор приділив дослідженню боротьби жінок за рівні права, її витокам та еволюції. Проституція ж розглядається крізь призму діяльності феміністичних товариств та в контексті боротьби за рівні права [354].

Крім Р. Стайтса, жіночими рухами та місцем жінки в суспільстві займалася Б. Енгель. У 1975 р. вона захистила дисертацію з російської історії. У 1989 р. дослідницею опубліковано статтю з історії проституції в Санкт-Петербурзі наприкінці ХІХ ст. У своїй роботі вона концентрується на дослідженні безпосередньої ролі жінки в історії. Авторка при встановленні джерел міської проституції зазначала, що російські селянки протягом тривалого часу були набагато менш мобільними ніж чоловіки і залишали село, щоб уникнути ролі старої діви та вдови. Лише наприкінці ХІХ ст. жінки відправлялися до міста в пошуках кращої долі і досить часто потрапляли вже до тенет проституції [343,

с. 22]. У 1996 р. Б. Енгель видано монографію «Між полями та містом: жінка, робота та сім'я в Росії у 1861 – 1914 рр.», в якій досліджувалася роль жінки в період індустріалізації країни. Проституція розглядалася в контексті відриву від сільського життя та приходу до міста [342].

У 1987 р. в Університеті Каліфорнії Л. Бернштейн захищена дисертація «Доньки Соні: проституція і суспільство в Росії» [338]. За матеріалами дослідження у 1994 р. вийшла книга «Доньки Соні: повії та їх регламентація в Російській імперії» [339]. Її дослідження ґрунтуються на документах з архівів, періодичній пресі, брошурах, наукових та художніх творах. Достатньо уваги приділено розвитку інституту проституції в таких містах Південної України, як Одеса та Маріуполь. Автор доходить до контроверсійних висновків відносно причин, що штовхали жінок займатися проституцією, регламентації та спроб реформування політики влади відносно повій. У своєму дослідженні вона зазначає, що на сьогодні переважну більшість джерельної бази з історії інституту проституції представлено офіційними документами, тому намагається віднайти і голос самих повій, використовуючи їх листи до відомих лікарів та публіцистів, публікації в газетах та їх звернення до органів влади.

У 1992 р. світ побачила монографія викладача Єльського університету Л. Енгельштейн «Ключі щастя. Секс і пошуки шляхів оновлення Росії на рубежі XIX – XX століть» [336]. Автор розглядає появу та поширення на межі століть суспільного інтересу до сексуальної культури та аналізує в цьому аспекті роль проституції та її місце в науковому доробку тогочасних публіцистів і науковців, використовуючи велику джерельну та літературну базу. Праці американських істориків мали великий вплив на розвиток історичної думки на постімперському просторі.

У 1990-х рр. на пострадянському просторі тема перестає бути табуованою. Відтепер історики отримують право досліджувати інститут проституції в минулому. Насамперед звертаються до історії регіональної проституції часів Російської імперії. Варто зазначити, що більшість праць цього напрямку побудовано за матеріалами місцевих архівних установ, а саме на діловодній

документації органів влади. Такий підхід призводить до викривлення дослідження проституції та відображає лише офіційну точку зору. Першим великим дослідженням на пострадянському просторі стала спільна праця істориків Н. Лебіної та М. Шкаровського «Проституція в Петербурзі (40-і XIX ст. – 40-і XX ст.)», яка була видана у 1994 р. Робота являє собою збірку статей, в яких на основі архівного матеріалу та літератури зроблена спроба дослідження проституції в Санкт-Петербурзі [314]. У 2003 р. вийшла у світ друком книга з історії проституції Санкт-Петербурга, автором якої був головний лікар Центру простатології в Санкт-Петербурзі І. Князькіна. Крім детального викладу історії петербурзької проституції, робота містить короткий нарис всесвітньої історії продажного кохання та огляд теорій її виникнення [304].

У 2014 р. видано книгу викладача історії Казанського федерального університету С. Малишевої «Професіоналки», «арфістки», «любительки»: будинки розпусти і повії в Казані в II п. XIX – поч. XX ст.» [317]. Автор на великому архівному матеріалі, досліджуючи ринок інтимних послуг, намагається виявити, яку роль відігравала проституція в Казані на межі століть. Дослідниця окремо аналізує ставлення місцевого татарського та російського населення до будинків розпусти. Користуючись архівними матеріалами офіційних установ, вона не може визначитися, ким для неї є повія – жертвою обставин або збоченою спокусницею, тим самим ретранслює традиційний погляд на проституцію дослідників XIX ст. У той же час автор критично ставиться до архівних матеріалів, відзначаючи, які з них фрагментарно або повноцінно висвітлюють різні аспекти проституції та наскільки інформація офіційних документів відповідає дійсності.

У 2002 р. пензенським істориком Н. Зоткіною опубліковано дослідження розвитку проституції в Пензенській губернії на рубежі XIX – XX ст. [297]. Наприкінці 2000-х рр. курським істориком опубліковано низку статей, в яких досліджувалася еволюція державної політики відносно проституції та окремих її аспектів [299; 300]. У 2010-х рр. мінський історик Т. Вароніч видала низку статей про історію проституції міст Білорусі [287, 289]. На основі архівних матеріалів

офіційних установ вона описує особливості регламентації та функціонування інституту проституції, особливості існування в різних містах регіону. В невеликій статті «Проституція в портовому місті Новоросійську» Г. Нагаєва подає опис проституції Новоросійська [326]. В роботі харківського краєзнавця А. Парамонова «Історія харківської проституції до 1916 р.» досліджується становлення та розвиток проституції в губернському центрі, методика державного контролю за будинками розпусти та повіями, ставлення населення до проституції [328]. Автор розпочинає своє дослідження від появи в регіональній діловодній документації терміна «публічна дівка» на початку XIX ст. до закриття усіх легальних будинків розпусти згідно із приписом МВС у 1916 р. Розвідка базується виключно на матеріалах Державного архіву Харківської області.

Схожі дослідження виходили і в інших регіонах колишньої Російської імперії [345; 347; 358]. Окремо відзначимо монографію польського історика Й. Сікорської-Кулеші «Терпиме зло: проституція в Королівстві Польському в XIX столітті», що вийшла в 2004 р. [352]. Праця присвячена дослідженню історії проституції на теренах Королівства Польського. Хронологічні рамки обмежені першою регламентацією інституту проституції в 1802 р. у Варшаві та завершуються початком Першої світової війни. У своїй книзі автор, аналізуючи великі масиви джерельної інформації, в подробицях висвітлює історію проституції на польських землях. Аналізує зародження та ефективність, вплив суспільних ідей на еволюцію системи регламентації. Досліджує діяльність будинків розпусти, масштаби та географію проституції на теренах Королівства Польського.

Спробу написання загальної історії проституції в Російській імперії зробив російський історик, доктор наук О. Ільюхов у книзі «Проституція в Росії з XVIII ст. до 1917 р.», що була опублікована в 2008 р. [301]. У книзі використано великий обсяг літератури і наукових досліджень, здійснених за часів Російської імперії, проте автору властиве зловживання безіменними цитуваннями. До того ж у своїй монографії О. Ільюхов обходить увагою сучасні дослідження інституту проституції. Як наслідок, сама праця радше скидається на переказ літератури, ніж

на ґрунтовне дослідження, а висновки цього багатосторінкового видання є лише повторенням умовиводів дослідників XIX ст. Наприклад, у другому розділі, присвяченому політиці держави у ставленні до проституції, автор поперемінно цитує авторів XIX ст., а наприкінці зазначає, що йому немає чого додати, тому повністю згоден із висновками, які зроблені К. Бабіковим 120 років тому [301, с. 208].

За останні двадцять п'ять років у Російській Федерації захищено низку дисертацій, присвячених різним питанням проституції в імперії в XIX ст. У 1999 р. захищена дисертація А. Бикової «Проституція в історії великих міст Західного Сибіру 1880 – 1914 рр.». На основі архівних матеріалів та на прикладі двох найбільших міст регіону (Омськ та Томськ) автор розглядає, як соціокультурне явище в містах, контроль та боротьбу з проституцією органами влади. На основі даних про венеричні захворювання доходить висновку, що всі чоловіки були прихильниками відвідування повій, хоча ці дані і не відповідають дійсності [286, с. 84].

У 2000 р. захищена дисертація Н. Гафізової на тему «Історичний досвід взаємодії російського та міжнародного жіночих рухів у II п. XIX ст.», де окремим розділом досліджувалося питання проблеми проституції та торгівлі жінками, а також спроби вирішення цієї проблеми «Російським товариством захисту жінок» [290].

У 2002 р. Н. Зоткіна захистила дисертацію «Феномен девіантної поведінки в повсякденному житті російського суспільства на межі XIX – XX ст.». Автор розглядає інститут проституції як частину девіантної поведінки. Використовуючи насамперед документи офіційних установ, надає однозначний висновок, що проституція є відхиленням, з яким влада змиралася, не маючи можливості повноцінного викорінення [298].

У 2012 р. на ступінь доктора історичних наук захистилася Н. Мартиненко. У роботі «Російська держава і суспільство в боротьбі з проституцією: 1843 – 1917 рр.» вона досліджує причини легалізації проституції, її регламентацію та співпрацю між державними органами в питанні контролю [320]. Робота базується

на великому джерельному та історіографічному матеріалі. В своєму дослідженні автор також згадує про такі великі міста Південної України як Одеса та Катеринослав у загальному контексті. Н. Мартиненко також допускає низку помилкових висновків. Наприклад, на її думку, тільки в Російській імперії вважали повій винуватицями в розповсюдженні венеричних хвороб, хоча така думка побутувала в усіх європейських країнах [320, с. 190].

Переходячи до розгляду другого блоку, зазначимо, що нам не відомі праці істориків XIX ст., в котрих окремо досліджувався інститут проституції на території Південної України. Поширеною була практика розгляду регіону в контексті загальноросійських процесів чи дослідження проституції окремих міст. У цей час найбільше праць побачило світ в Одесі – найбільшому місті регіону та головному порту країни, де питання проституції хвилювало лікарів, публіцистів, журналістів та інших небайдужих громадян. У 1901 р. вийшла праця письменника, історика і публіциста О. Лернера «Євреї в Новоросійському краї» [315]. Його книга, базуючись на архівних документах, досліджує історію життя євреїв у регіоні. Окремий розділ присвячено продажу жінок за кордон з метою отримання матеріального зиску від насильницького втягнення у проституцію. Переказуючи архівні матеріали, автор у деталях розповідає про торгівлю жінками в Одесі в другій половині XIX ст. та участь у цьому промислі євреїв. Акцентує також увагу на невдалих спробах влади в боротьбі з цим та методах, які використовувалися для вивезення жінок за кордон.

У радянський час наука не проявляла інтересу до дослідження проституції на території Південної України, тому навіть побіжно про неї не згадувала. Після отримання Україною незалежності виходить низка праць, присвячених історії міст досліджуваного регіону. В таких працях різною мірою згадується і проституція як частина міської історії. У колективній праці Ф. Самойлова, М. Скрипника, О. Ярещенка «Одеса на зламі століть», базуючись на доповідях, опублікованих у газеті «Одесский листок» та «Праці Одеського відділу російського товариства охорони народного здоров'я», дається коротка характеристика стану проституції, цін на «ринку кохання», наводяться адреси

таємних притонів розпусти та місця торгівлі жінками [331]. А. Мальгін у праці «Російська Рів'єра» піднімає аспект чоловічої проституції як частини курортного відпочинку [318]. М. Крилов у монографії «Нариси з історії міста Мелітополя» згадує про проституцію лише згідно з даними перепису населення 1897 р. [310].

Протягом останніх двадцяти років зростає інтерес до вивчення історії Південної України. Так, наприклад, бібліографія та анотації наукових публікацій з історії Південної України, надрукованих у періодиці першої половини 1990-х рр., вмістилися в одну статтю [318]. Сьогодні ж лише перелік самих кандидатських дисертацій є значно більшим. Проте так і не існує окремого дослідження інституту проституції. Однак цьому питанню приділялася увага в дослідженнях іншої тематики. Кропивницький історик О. Марченко у своїй дисертації «Міське самоврядування на Півдні України у II п. XIX ст.» побіжно згадує про роль місцевих органів в організації платного лікування та обстеження [322]. У своїй дисертації сімферопольський історик Д. Аверіна-Лугова розглядає проституцію в контексті міської повсякденності Криму наприкінці XIX ст., використовуючи матеріали Державного архіву Автономної Республіки Крим, що призводить до розгляду лише офіційної точки зору на проституцію та її ролі в дозвіллі кримчан [270]. Також відзначимо дисертацію бердянського історика В. Константінової «Урбанізаційні процеси на Півдні України II п. XIX – поч. XX ст.», де огляд проституції подається в контексті урбанізаційних процесів у регіоні [305]. Використовуючи матеріали всеросійського перепису, Повного зібрання законів Російської імперії та документи офіційних установ, що зберігаються в Державних архівах Запорізької та Миколаївської областей, автор аналізує причини монополії жінок у цій сфері і подає невеликий опис ставлення влади та громадян до повій, доходячи висновку, що проституція була виключно міським явищем [305, с. 507].

Як і в попередні періоди, більшість авторів, які звертаються до історії міст Південної України, представляють саме цей регіон. Разом із тим, історія Південної України привертає увагу не тільки вчених пострадянського простору, але і деяких західних дослідників. Найбільша зацікавленість західних істориків була до Одеси – великого порту та торговельного центру. В другій половині

XX ст. за кордоном виходить декілька загальних праць з історії регіону, де приділяється увага і проституції. У 1986 р. в Сполучених Штатах видано і в 1991 р. перевидано книгу П. Герлігі, присвячену історії Одеси в 1794 – 1914 рр. Праця неодноразово видавалася в Україні в перекладі українською та російською мовами [291; 335]. У самій книзі коротенько згадується факт існування проституції в Одесі та зазначаються її розміри.

У книзі американського дослідника Дж. Тенні «Місто шахраїв та шнорерів: російські євреї і про стару Одесу», виданій у 2011 р., автор досліджує питання соціальних протистоянь та криміналу в XIX ст. Інститут проституції він розглядає як частину життя криміналу міста. Характеризує роль криміналу в торгівлі жінками, в організації проституції в місті та спроби влади боротися з цим. Наприкінці огляду робить висновок, що саме євреї відігравали велику роль у торгівлі жінками. Його дослідження побудоване на матеріалах Державного архіву Одеської області, періодичних виданнях, краєзнавчій та науковій літературі [355].

У своїй статті «Тенденції в галузі практики планування: розбудова Одеси, 1794 – 1917 рр.» Ф. Скіннер описує умови, в яких жили повії Одеси впродовж досліджуваного періоду [353].

Останній предметно-тематичний блок представлений науковими розвідками, в яких досліджувався безпосередньо інститут проституції в Південній Україні. Інтерес краєзнавців та істориків до означеної тематики виник з розпадом СРСР та зникненням обмежень, що накладалися на вибір тем досліджень. У пострадянській місцевій періодичній пресі виходить велика кількість краєзнавчих статей, присвячених історії проституції в містах Південної України. Здебільшого матеріалом для цих статей слугували міські легенди та міфи. В деяких випадках також залучалася джерельна база. Статті мали описовий характер, а їхні автори ставили собі на меті ознайомлення читачів, а не повноцінні дослідження [273; 275; 335].

Наукові розвідки з історії інституту проституції на території Південної України обмежуються низкою фахових статей. Д. Аверіна-Лугова, що спеціалізується на дослідженнях міської повсякденності Криму наприкінці XIX –

на початку ХХ ст., присвятила декілька статей питанню проституції на півострові. У статті «Місто та «вільне кохання»: Сімферополь наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.», опублікованій у «Сумській старовині» у 2009 р., автор розглядає історію проституції та її регламентацію в Сімферополі [271]. У статті «Явища антикультури як елемент заповнення сфери дозвілля городян Криму наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.», що була опублікована в журналі «Краєзнавство» у 2010 р., Д. Аверіна-Лугова розглядає питання проституції в контексті дозвілля кримчан, радше зупиняючись на питаннях її регламентації та незадовільного життя жінок у будинках розпусти, аніж досліджуючи реальну роль проституції в сфері дозвілля [272]. Така зацікавленість саме регламентацією пояснюється використанням виключно ділової документації органів влади, що позбавляло автора повноцінного аналізу проституції та її ролі у сфері дозвілля кримчан.

У 2012 р. бердянським істориком Ю. Королевською опубліковано дослідження «Проституція як соціокультурне явище в міському просторі Південної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)». На основі Перепису населення Російської імперії, проведеного в 1897 р., доводиться, що проституція є виключно міським явищем [308]. У статті одеського дослідника І. Юрія «Організація протидії торгівлі жінками на Півдні Російської імперії в ХІХ ст.», що вийшла в 2013 р. у збірнику «Актуальні проблеми політики», автор описує різні аспекти торгівлі на основі матеріалів Державного архіву Одеської області [337]. Варто зазначити, що у джерелах, на які посилався автор, ми не знайшли підтвердження його тез. Наприклад, І. Юрій пише, що одне із чільних місць у роботі Дюка де Рішельє займала боротьба з проституцією та торгівлею жінками, посилаючись на Державний архів Одеської області фонд 2, опис 1, справу 41, проте за зазначеним посиланням знаходиться переписка органів влади про перенесення межі порто-франко [337, с. 316; 98, арк. 6]. Також питання проституції побіжно порушувалося на сторінках інших наукових статей. Маріупольський історик В. Коробка, досліджуючи розвиток медико-санітарної галузі міського господарства Маріуполя наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., згадує і

про роль проституток, і спроби введення їхнього платного обстеження та обслуговування [307].

Перша спроба повноцінного регіонального дослідження проституції відбулася у 2011 р., коли вийшла монографія запорізького історика І. Баркова «Будинки терпимості в соціальному та економічному житті Катеринославщини ХІХ – початку ХХ ст.» [278]. Робота має низку недоліків, та була першою спробою дослідити роль проституції в житті Південної України. Окремо також зазначимо роботу одеського краєзнавця Р. Александрова «Вулиці не сурових дівчат (З історії проституції Одеси)» [274]. Книга видана в 2015 р. та носить краєзнавчий характер. Позбавлена списку використаних джерел та літератури, маючи грубі помилки в датах та фактах, праця може розглядатися лише як краєзнавча спроба опису проституції в Одесі.

Наведений аналіз історії вивчення проблеми свідчить про те, що історія інституту проституції на теренах Російської імперії має вельми представницьку історіографію. Хоча в розвідках з історії інституту проституції південноукраїнський регіон згадується побіжно в контексті загального розгляду проблематики і матеріал стосується таких великих міст, як Одеса, Катеринослав, проте ці роботи дають нам змогу охарактеризувати підходи у світовій історіографії до дослідження проституції в Російській імперії, визначити ключові роботи та актуальні питання.

Розглядаючи другий предметно-тематичний блок, вбачаємо деяку фрагментарність історії проституції, адже автори цього блоку не ставили на меті повноцінного дослідження інституту проституції. Інформація щодо проституції в даних роботах стала певною ілюстрацією до висвітлення повсякденного міського життя населення Південної України.

Аналіз останнього предметно-тематичного блоку показав, що вивчення інституту проституції Південної України ведеться фрагментарно і представлений здебільшого в жанрі статей. Отже, маємо мозаїку з різнопланових, з нерівним ступенем професійності та глибини, досліджень, які містять у собі чисельні лакуни. Цілісної картини історії інституту проституції в містах Південної України

на сьогодні не створено. Така ситуація пов'язана з тим, що роботи третього блоку написані лише за останні двадцять п'ять років, коли дослідження проституції перестало бути табуованим.

1.2. Джерельна база дослідження.

Виконання дослідницьких завдань роботи передбачає залучення значного джерельного комплексу. Усю сукупність джерел згруповано за формально-змістовним принципом та виокремлено такі напрямки:

1) *Документальні* джерела, серед яких виділяємо законодавчі, розпорядчі, виконавчі, довідкові, засвідчувальні, описово-статистичні, картографічні, які в свою чергу поділяються на опубліковані та неопубліковані.

Опубліковані законодавчі джерела, що регламентували діяльність проституції, продукувалися чи санкціонувалися верховною владою та представлені: законами («Повне зібрання законів Російської імперії»), правилами («Правила для повій», 1844 р.; «Правила для власниць будинків розпусти», 1844 р.), положеннями («Положення лікарсько-поліцейського комітету Санкт-Петербургу», 1843 р.; «Положення про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії», 1903 р.), статутами («Статут про попередження і припинення злочинів», 1876 р.; «Судовий статут», 1864 р.), узаконеннями («Зібрання узаконень по поліцейській частині», 1817 р.), уложеннями («Уложення про покарання кримінальні та виправні», 1845 р.) [27; 115; 123; 124; 127; 128; 311]. Ця група документів дає можливість прослідкувати еволюцію державної політики відносно інституту проституції.

Наступна група джерел представлена документами, які продукувалися місцевими органами влади та регламентували діяльність в окремих адміністративно-територіальних одиницях (розпорядчі та засвідчувальні). Серед них є опубліковані та неопубліковані документи. Розпорядчі документи представлені указами, ухвалами, постановами, розпорядженнями, наказами, рішеннями та інструкціями. У другій половині XIX – на початку XX ст. органами державної влади і місцевого самоврядування приділялась увага систематизації й

оприлюдненню матеріалів, що висвітлювали їхню діяльність. Місцевими органами влади щорічно видавалися збірки проектів, обговорень та ухвалених рішень на засіданнях міських дум («Ізвестія Одеської міської думи», «Ізвестія Сімферопольської міської думи») та земських зборів: як повітових, так і губернських [116-118; 181; 184-187].

Поза тим представницькими органами влади видавалися систематичні зводи постанов («Систематичний звід постанов Таврійського губернського земського зібрання», «Систематичний звід постанов Сімферопольської міської думи», «Систематичний звід постанов Перекопського повітового земського зібрання Таврійської губернії», «Лікарсько-санітарна хроніка Таврійської губернії»). Такі збірки полегшують пошук постанов, ухвалених місцевими органами влади, щодо проституції [103; 116-118].

Неопубліковані джерела зберігаються в архівних установах. До них відносяться постанови, накази та розпорядження про закриття або відкриття будинків розпусти в містах Південної України, їх перенесення, посилення або послаблення контролю за повіями, про проведення перевірок у закладах розпусти [17-26; 36-39; 58; 81].

До засвідчувальних відносяться медичні білети, які видавала місцева влада [28; 29; 45; 47; 84]. Ці документи підтверджували право жінки займатися проституцією. Вони також називалися «жовтими білетами» через колір паперу, на якому друкувалися.

Важливою групою джерел є виконавчі документи, продюковані органами міського самоврядування (довідні, протокольні, обліково-статистичні, реєстраційні). До доповідних відносяться звіти про стан венеричних захворювань, діяльність лікарсько-поліцейських комітетів, нелегальну проституцію, функціонування будинків розпусти [39; 45; 51; 54; 57; 104-106]. До протоколів відносяться документи роботи спеціальних комісій із питань перевірки стану будинків розпусти, їх закриття, боротьби з венеричними хворобами, про порушення, вчинені повіями [52; 53; 79; 86].

Обліково-статистичні документи представлені переписами, в яких відображено вік, сімейний стан, соціальне положення повій, результати яких опубліковані в XIII томі «Статистики Російської імперії», в якому представлено результати одноденного перепису повій Російської імперії та Перепису населення Російської імперії 1897 р. [111-114; 122]. До реєстраційних відносяться журнали та реєстри повій-одиначок, повій із будинків розпусти. Крім того, журнали засідань органів влади (журнали Олександрівського повітового земського зібрання, журнали Таврійського та Катеринославського губернських земських зібрань) [104-107]. Дослідження цього масиву інформації дозволяє прослідкувати значення питання проституції на порядку денному органів влади різних рівнів.

Важливими у вивченні інституту проституції є картографічні джерела, представлені картами та планами міст Південної України [261-267].

Велика кількість документів з історії проституції в містах Південної України досі залишалася не введеною до наукового обігу, тому вважаємо за доцільне розглянути джерела, які продукувалися місцевими органами влади за фондозберіганням, оскільки це, у свою чергу, дає нам можливість виявити репрезентативність джерельної бази з історії інституту проституції досліджуваного регіону. Адже джерела в архівах Південної України представлені нерівномірно і мають декілька особливостей, пов'язаних зі статусом міста в XIX – XX ст., представництвом установ органів влади та обставинами фондозберігання.

Сховища архівів, розташованих у колишніх губернських центрах – Сімферополі та Катеринославі (сьогодні – Дніпро), містять фонди відповідних щаблів управління. У Державному архіві Херсонської області не збереглися матеріали, що висвітлюють інститут проституції. Це зумовлено тим, що велика кількість документів була знищена в період національно-визвольних змагань та Другої світової війни.

Найбільш представницькими є фонди розташованого в Сімферополі Державного архіву Автономної Республіки Крим. У контексті дослідження, присвяченого проституції, найціннішими видаються матеріали губернських установ, що висвітлюють зазначене питання на території всієї губернії –

«Таврійське губернське правління» (Ф. 27), де зібрані відомості про інститут проституції в Сімферополі, відомості про проведення медичних оглядів у містах Таврійської губернії, прохання повій до органів влади [8-15]. У фонді 42 «Таврійське губернське присутствіє по земських та міських справах» представлені газетні повідомлення, доповіді, листування міської та земської управ з різними органами влади стосовно санітарного стану міст [16]. У фонді міського поліцейського управління «Сімферопольське міське поліцейське управління Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії» (Ф. 197) містяться розслідування про відкриття та функціонування будинків розпусти і кримінальні справи, пов'язані з повіями [30; 31]. В установах, що діяли при Керч-Єнікальському градоначальнику «Канцелярія Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії» (Ф. 162), зібрані листування та розпорядження градоначальника м. Керч [28; 29]. Фонд органів міського самоврядування – «Сімферопольська міська управа» (Ф.63) наповнений циркулярами та розпорядженнями про організацію нагляду за міською проституцією [27]. Відзначимо також існування окремого фонду, де зібрані матеріали діяльності органу контролю за проституцією у Сімферополі – «Сімферопольський міський лікарсько-поліцейський комітет» (Ф.48), у котрому зібрані справи зі створення та функціонування лікарсько-поліцейського комітету в місті [17-26].

Набагато менш репрезентативними в порівнянні з архівосховищем Сімферополя є фонди Державного архіву Дніпропетровської області, що значною мірою зумовлено обсягами втрат, яких він зазнав унаслідок німецької окупації міста. Тут на особливу увагу заслуговують фонди губернських установ — «Канцелярія Катеринославського губернатора» (Ф. 11) та «Катеринославське губернське правління» (Ф.20), а саме справи про неправильні дії поліції відносно осіб жіночої статі (Ф.20 Оп.1 Спр.119) та про хуліганські витівки чиновників (Ф.11 Оп.1 Спр.1303) [32; 33].

На окрему увагу заслуговують фонди архівів, розташованих в інших південноукраїнських містах. Найбільш репрезентативними є фонди Державного

архіву Миколаївської області, оскільки Миколаїв протягом досліджуваного періоду входив до складу окремої адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії і безпосередньо підпорядковувався Міністерству внутрішніх справ. З 1805 до 1864 р. – центр Миколаївського та Севастопольського військового губернаторства; з 1864 по 1900 р. – центр Миколаївського військового губернаторства, з 1900 по 1917 р. – центр Миколаївського градоначальства. У Державному архіві Миколаївської області знаходяться фонди управлінських структур військового губернаторства – «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (Ф. 230) і листування органів влади відносно інституту проституції (Спр.11228, Спр.11231, Спр.11480, Спр.13967), прохання власниць будинків розпустити (Спр.11567), прохання місцевих мешканців відносно інституту проституції (Спр.14108), відомості про рух повій (Спр.11642), циркуляри про запобігання розповсюдженню проституції (Спр.11655) [56-84]. Фонд градоначальства «Канцелярія Миколаївського градоначальника» (Ф. 229) представлений листуванням, поданнями, наказами органів влади [50-55]. До того ж у гарному стані збереглися матеріали поліції, які проливають світло на спроби контролю проституції в місті — «Миколаївська міська поліція» (Ф. 231), де містяться документи про облік повій та кримінальні справи, в котрих у різних аспектах проходили повії або власниці борделів [86-93]. У фонді 443 «Пристав Одеської частини поліції м. Миколаїв» зберігається листування пристава з губернським правлінням та міською поліцією стосовно розшуку нелегальних повій (Спр.102) [96]. Санітарний контроль за проституцією представлений у фонді 308 «Міська лікарня Миколаївської міської управи» [95]. У фонді 239 «Миколаївський міський статистичний комітет» зберігаються справи обліку повій [94]. Також в архіві зберігаються справи, в яких висвітлено інститут проституції в м. Севастополь (Ф.229 Оп.1 Спр.244, Ф.230 Оп.1 Спр.1070, Ф.230 Оп.1 Спр.6726) [51; 57; 63].

Набагато менш репрезентативними, в порівнянні з архівозбірками Миколаєва, є фонди Державного архіву Одеської області. Матеріали, що знаходяться в даній установі, стосуються виключно проституції в м. Одесі. Ми

виокремлюємо декілька фондів, що стосуються досліджуваної теми: «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» (Ф.1), де представлена справа про примусовий вивіз жінок за кордон для заняття проституцією (Ф.1 Оп.196, Спр.1516) [97]. У фонді «Канцелярія Одеського градоначальника» (Ф.2) зібрані справи про лікарсько-поліцейську діяльність у справі проституції (Ф.2 Оп.1 Спр.1535), про вивіз жінок за кордон з метою втягнення до проституції (Ф.2 Оп.4 Спр.66) [98-100]. У фонді «Одеської міської поліції» (Ф.111) знаходяться матеріали про функціонування таємних будинків розпусти (Ф.111 Оп.1 Спр.1а) [101]. У фонді «Канцелярія Одеського поліцмейстера» (Ф.314) зберігається справа про розшук торговця жінками (Ф.314 Оп.2 Спр.3) [102].

Більш вузький комплекс джерел місцевого рівня представлений документами фондів архівів теперішніх обласних центрів, які в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. мали повітовий статус. Тож їх опрацювання дає можливість простежити специфіку взаємовідносин влади та проституції передусім у повітових містах.

Зокрема в Державному архіві Кіровоградської області найбільшу цінність для реконструкції минулого становлять матеріали фонду «Єлисаветградська міська управа» (Ф. 78), де зберігаються справи, що стосуються регламентації проституції в місті. Серед них ми відзначимо: «Листування, протоколи зустрічей та доповіді з питання організації нагляду за міською проституцією» (Ф.78 Оп.8 Спр.56) та «Листування санітарного лікаря з Міською Управою про зараження нижніх чинів військ венеричними хворобами» (Ф.78 Оп.7 Спр.86) [48; 49].

У Державному архіві Запорізької області найбільшу цінність для реконструкції становить фонд «Олександрівська міська дума та управа» (Ф.24), де зібрані матеріали щодо діяльності влади в питаннях адміністративного та санітарного контролю інституту проституції, створення та діяльності міського лікарсько-поліцейського комітету. Матеріали державного архіву Запорізької області представлені широким колом документів: листування органів влади, прохання власниць будинків розпусти, скарги місцевих мешканців, статистика тощо [36-47].

Єдиним обласним архівом Південної України, розташованим у населеному пункті, що в другій половині XIX – на початку XX ст. не мав своїх органів контролю за проституцією, є Державний архів Донецької області. Проте в цьому закладі також зберігаються справи інших міст, що знаходяться у межах сучасної Донецької області. Для нас особливо цікавим та важливим є місто Маріуполь – повітовий центр та портове місто в XIX ст. Документи з історії проституції представлено не вельми обширно і виключно у фонді «Маріупольська міська управа» (Ф. 113), де зібрані циркуляри МВС та Катеринославського губернатора, листування органів місцевої влади [34; 35].

Неопубліковані документи, що висвітлюють питання проституції, відклались і в установах, розташованих за межами південноукраїнського регіону. Зокрема в Центральному державному історичному архіві в м. Київ (ЦДІАК України) знаходяться матеріали фонду «Канцелярії тимчасового генерал-губернатора м. Одеса» (Ф.335). У цій колекції зібрані матеріали, присвячені таємним будинкам розпусти та проханням міщан про перенесення будинків розпусти на інше місце (спр. 80) [1].

2) Важливу роль у нашому дослідженні відіграють *наукові, публіцистичні та літературні праці* сучасників періоду, що вивчається. Роботи юристів лікарів, письменників і громадських діячів тим чи іншим чином розглядали питання проституції та впливали на громадську думку. Цей напрям представлений російськими та закордонними працями.

Наприкінці 1880-х років великого поширення на теренах Російської імперії отримують дослідження проституції на місцевому рівні. Зазвичай такі праці були написані лікарями, що входили до складу органів контролю за проституцією або приймали участь в медичних оглядах повій. Спочатку це були доповіді, зачитані на засіданнях товариств з охорони здоров'я, що потім друкувалися невеликими накладом як окремі брошури [130; 161], або публікувалися окремими статтями у спеціальних медичних виданнях, таких як: «Здоров'є», «Вісник общественной гігієни, судової та практичної медицини», «Врач», «Російский медичний вісник» та ін. [140; 157; 176; 179]. Ці праці були побудовані за стандартною схемою.

Спочатку в них подавався короткий опис історії проституції та її регламентації на території досліджуваного регіону, а потім на основі статистичних даних подавався опис сучасного стану та методика роботи контролюючих органів в окремому місті або регіоні. У більшості випадків авторам цих досліджень були притаманні тогочасні погляди на інститут проституції.

Окремо зазначимо працю А. Федорова «Нарис лікарсько-поліцейського нагляду за проституцією в Санкт-Петербурзі», в якій автор, зібравши в єдину таблицю, опублікував дані опитування 146 повій [167]. А. Федоров був прихильником психологічної теорії, згідно з якою, саме підкоряючись долі, жінки стають повіями. Хоча, варто зауважити, що його висновки суперечать зібраним даним, адже в більшості випадків жінки висловлювали різні причини [167, с. 18].

Велика кількість праць, як місцевого, так і загального типу була присвячена ролі проституції у розповсюдженні венеричних хвороб. Сифіліс – хвороба XIX ст., проти якої не існувало ліків, бентежила науковців і владу. Багато хто вбачав вину повій у розмірах поширення захворювання. У 1885 р. світ побачило ґрунтовне дослідження доктора медицини Г. Герценштейна «Сифіліс в Росії». В своїй праці автор досліджує розміри цієї хвороби в межах країни, особливості її поширення в порівнянні з іншими країнами, а також безпосередню роль повій у розповсюдженні хвороби [136].

Велику кількість дослідників цікавило питання, що саме змушувало жінок ставати повіями. У II п. XIX ст. в Російській імперії отримує поширення антропологічна ідея. Дослідники цього напрямку вважали, що жінки поділяються на дві групи: з вродженим потягом до проституції та без нього. Найвідомішими представниками цього напрямку були лікарі В. Тарновський та П. Тарновська, що проводили дослідження на повіях, вимірюючи їх черепи та будову тіла [162-164; 178]. На їхню думку, природжена повія при будь-якій можливості повертається займатися проституцією. Також, будучи прихильниками системи регламентації, у своїх працях вони захищали створену державою систему контролю.

Наприкінці XIX ст. виникає новий напрям, представники якого виступали проти регламентації діяльності повій, мотивуючи тим, що система більше

шкодить жінкам, аніж приносить результат у боротьбі з венеричними хворобами. Також представники цього напрямку вбачали причини проституції не в антропологічних відмінностях людей, а в соціальній нерівності – їх називали аболіціоністами. Наприкінці XIX – початку XX ст. виходить велика кількість нарисів, есе та досліджень з критикою аболіціонізму та відстоюванням ідеї соціальної нерівності. Серед них велика кількість праць була присвячена правовому аспекту проституції, її регламентації, ролі поліції. У 1864 р. світ побачила праця лікаря та публіциста В. Єльцинського «Про ставлення уряду до проституції як джерела сифілісу» [145]. У своїй роботі автор аналізував роль страху уряду перед розповсюдженням сифілісу серед населення та наслідків для проституції: легалізацію та початок регламентації проституції в країні. Підтримуючи ідею державної регламентації, однак він критикував методи, якими вона впроваджувалася. Зокрема автор відзначає, що це занадто сильно шкодить жінкам та не надає повноцінних результатів. На межі XIX – XX ст. змінюється тон досліджень і критика самої регламентації стає все сильнішою. Зазначимо працю головного критика ідеї регламентації юриста А. Єлістратова «Про прикріплення жінок до проституції» [144]. Саме А. Єлістратов потім на початку XX ст. стане ініціатором законопроекту про відміну лікарсько-поліцейського нагляду.

Проте найбільшими критиками системи регламентації стали феміністки. Найвідомішою була редактор журналу «Жіночий вісник» М. Покровська. Вона видала декілька брошур, серед яких: «Боротьба з проституцією», «Лікарсько-поліцейський нагляд за проституцією сприяє виродженню народу» [154-156]. У брошурах піднімалося лише одне питання про шкідливість нагляду за проституцією як негуманного методу.

Також зазначимо видання, які виходили за межами Російської імперії, проте якимсь чином вони впливали на ставлення до проституції в країні. В 1836 р. світ побачила праця французького лікаря-дослідника О. Парана-Дюшатле, який у своїй праці «Проституція в Парижі: доповідь з нагляду суспільної гігієни, моралі

та адміністрації» виступав головним ідеологом необхідності регламентації проституції [177].

Найбільш відомими у світі представниками кримінальної антропології були італійці Р. Гарофало, Е. Феррі та Ч. Ломброзо. У 1893 р. надрукована спільна праця Е. Феррі та Ч. Ломброзо «Жінка – злочинниця чи повія» [150]. Хоча сама теорія про існування жінок, схильних від народження до проституції, не раз піддавалася критиці, проте теорія вказує на ідеї, які були притаманні частині тогочасного світу.

Критиків ідей кримінальної антропології було багато, ми ж зазначимо працю німецького соціолога П. Гірша «Злочини і проституція як соціальні хвороби», що вийшла в Берліні у 1897 р. і в 1898 р. була перекладена російською мовою [137]. В своїй праці він зібрав усю критику та висловив свої ідеї відносно хибності кримінальної антропології.

У XIX ст. в літературі отримує поширення реалізм, що ставив на меті правдиве відтворення дійсності. Письменники цієї течії описували оточуючу дійсність у найдрібніших деталях, не полишаючи поза увагою й інститут проституції. С. Юшкевіч у своїх творах описує повсякденне життя єврейської громади Одеси, не розглядаючи інститут проституції [172; 173]. Згадки про проституцію та ставлення до неї також є в творах І. Бабеля [132]. В творі Д. Яворницького «Наша доля – Божа воля» розповідається про сприйняття селянами міста [174].

Враховуючи те, що Південна Україна знаходилася в соціальному та правовому полі Російської імперії, цікавим також буде відзначити художні твори, в яких розглядався інститут проституції в інших частинах держави. Найвідомішим твором, в якому описувався побут тогочасного будинку розпусти, була повість О. Купріна «Яма», в основу якої покладена історія київських будинків розпусти [149]. В п'єсі «Бог помсти» Ш. Аш описує життя провінційного борделя [131]. В оповіданні «Християни» Л. Андреев піднімає питання релігійності повій [129]. У творі А. Чехова «Припадок» розповідається про перші враження студента від знайомства з повією [168].

Окремо варто зазначити архів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка, де зібрані літературні твори українських письменників, частина з яких і досі неопублікована. Саме за їх допомогою можна побачити ставлення письменників до проституції та їхні описи повсякденності повій. Особливо відзначимо вірш Панаса Мирного «Продана», що зберігається в особистому архіві письменника [7]. У вірші описується діалог з повією, в якому вона зізнається, що саме змусило її займатися проституцією.

3) *Наративні джерела* представлені спогадами сучасників про життя в містах Південної України. Питання проституції згадувалося лише побіжно та надає нам уявлення тільки про безпосереднє ставлення до повій чи про події, пов'язані з проституцією, які відклалися в пам'яті. Наприклад, за спогадами К. Скальковського, повії в Одесі вели себе розкуто, сиділи у вікнах та рекламували свої послуги [158]. Важливими є спогади Г. Гордієнка, чие дитинство пройшло в Олександрівську Катеринославської губернії [138]. У його спогадах детально описується життя повітового Олександрівська на початку ХХ ст., функціонування інституту проституції та традицій, яких дотримувалися повії та клієнти.

На особливу увагу заслуговує започаткована Запорізьким відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України серія «Джерела з історії Південної України», в рамках якої, між іншим, опубліковані спогади херсонця Й. Векслера, у яких відобразилося сприйняття проституції сучасниками на початку ХХ ст. [142].

Неабияку цінність для досліджуваної проблематики становлять документи Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, де зібрано наративний матеріал, а саме народні пісні першої третини ХХ ст. про повій і проституцію, які слугують джерелом народних уявлень про ринок інтимних послуг (ф.9/4, ф.15-3/199) [3-5]. Також у фондах установи зберігається тлумачний словник мови декласованих елементів, укладений В.Г. Кравченком у 1920-х роках (ф.15-3/200) [6]. Словник допомагає виявити евфемізми, які

використовувалися в побутовій розмовній мові для позначення повій, сутенерів та інших учасників інституту проституції.

Також варто зазначити відсутність свідчень самих повій як безпосередніх учасниць. На сьогодні не віднайдено жодних мемуарів. У поліцейських справах відсутні свідчення самих повій. Частіше з'являються справи тільки безпосередньо «мадам» у вигляді скарг чи прохань до влади у вирішенні якихось питань. Це, у свою чергу, дає нам можливість виявити аспекти, які їх бентежили, зрозуміти термінологію, яку вони використовували, їхній освітній рівень.

4) У другій половині XIX ст. в містах Південної України з'являються газети, що висвітлюють місцеве життя. Важливою складовою джерельної бази є матеріали місцевої преси, яка на рівні із офіційною інформацією вміщувала статті та кореспонденції, у яких ішла мова про проституцію та її роль у житті південноукраїнських міст. Газети виходили щоденно, і в розділі «Хроніка» описувалися найдрібніші випадки, що відбувалися в місті, та, зокрема, ті, до яких часто були причетні повії: крадіжки, вбивства, втягнення до проституції тощо. Газети представляють різні міста регіону, окрім того, репрезентуючи різні погляди. Наприклад, приватна газета антисемітської спрямованості «Новоросійський телеграф», що виходила в Одесі в другій половині XIX ст., пов'язувала проституцію в регіоні виключно з євреями. В той же час такі газети, як «Одеський листок» підходили до цього питання більш нейтрально. Так, опрацьовано 30 піврічних підшивок трьох газет за 60 років, що виходили в Одесі, виявлено 56 матеріалів, у котрих висвітлювалися різні аспекти міської (43 публікації), всеросійської та закордонної проституції. Також зазначимо такі видання, як: «Придніпровський край», «Русская правда», «Южная заря» (Катеринослав), «Одеський вісник», «Одеський листок», «Новоросійський телеграф» (Одеса), «Олександрівські новини», «Новини Олександрівська» (Олександрівськ), «Рідний край», «Херсонський кур'єр» (Херсон), «Кримський вісник» (Сімферополь) [180; 182; 183; 188-260]. Матеріали періодичної преси Південної України проаналізовано за допомогою методу контент-аналізу.

Таким чином, джерельній базі дослідження властиві широта та різноплановість. Евристична робота проведена у 9 архівах і 4 рукописних зібраннях бібліотек України. Виявлення та опрацювання комплексу опублікованих джерел дали можливість сформуванню репрезентативну джерельну базу, яка дозволяє провести ґрунтовне дослідження історії інституту проституції на території Південної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

1.2. Методи дослідження та ключові поняття

Методологічною основою роботи є основні принципи наукового пізнання, які реалізовано за допомогою використання спеціально-історичних та міждисциплінарних методів.

Принципи – це загальні положення, з яких виходить дослідник, виявляючи та систематизуючи матеріал, просуваючись до виконання поставлених дослідницьких завдань. Дисертаційна робота ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності наукового пізнання та аксіологічного підходу.

Методологічною основою роботи є принцип історизму, що передбачає дослідження подій та явищ у рамках історичного контексту. Врахування відмінностей між минулим і сучасністю дозволяє уникати осучаснення та помилкових висновків як закономірного наслідку такого чинника. Дисертація присвячена такому соціально-культурному явищу, як проституція, що була невід'ємною частиною життя міст Південної України протягом ІІ п. ХІХ – поч. ХХ ст., дослідженню її впливу на процеси, які відбувалися в регіоні та ставлення до неї населення і влади.

Відповідно до принципу об'єктивності дослідник має розуміти суперечливість та багатогранність будь-якого історичного явища, наявність у ньому позитивних та негативних сторін. Разом з тим, вчений мусить абстрагуватися від свого особистого ставлення до них. Цей принцип є важливим при дослідженні причин проституції та її головних учасників. Говорячи про проституцію, необхідно, з одного боку, відійти від великої кількості поширених

упереджень щодо неї (попередньо їх проаналізувавши), а з іншого, – запобігати її ідеалізації. Окрім того, не варто забувати, що мова йде про процеси та людей, де досить часто головну роль відігравали суб'єктивні чинники, що значною мірою впливали на об'єктивні, а отже, головними були їхня свідомість та їхні ідеали.

Принцип всебічності та багатофакторності передбачає дослідження окремих явищ не в ізолюваному стані, а взаємопов'язано з іншими явищами і процесами. Застосування цього принципу унеможлиблює розгляд процесів, що відбувалися в Південній Україні окремо від загальноросійських.

Відповідно до принципу системності об'єкт дослідження має вивчатись як єдина система, елементи якої тісно пов'язані один з одним. Згідно з цим принципом проституція на території Південної України розглядається як невід'ємна частина загальноросійських процесів, а також як складова життя регіону.

Завдяки методу абстрагування визначення окремих рис та властивостей джерел з історії проституції стало можливим провести класифікацію джерел, ґрунтуючись на їхніх базових специфічних відмінностях.

Історико-типологічний метод дозволив провести класифікацію видів та типів легальної та нелегальної проституції.

Логічний підхід використовувався при формуванні висновків та здійсненні аналізу історичних фактів.

Описово-розповідний метод використовувався нами для всестороннього аналізу та оцінки в логіці факту й узагальнення, аналізу та синтезу.

Ретроспективний метод допомагає бачити події в реальності від причин до наслідків.

Аксіологічний (ціннісний) підхід виходить із поняття про природу цінностей. До суспільних цінностей належать позитивно значущі явища та їхні властивості, які пов'язані з соціальним прогресом. Розглядаючи питання про місце проституції у суспільній та державній системах координат, автор виходив з двох ціннісних категорій. Перша – це роль проституції в системі тогочасної оцінки сімейного та статевого життя; роль, яку відводили інституту проституції у владних та

суспільних колах. Друга – це сприйняття працівників і працівниць цієї сфери тогочасним суспільством: осуд, співчуття і тому подібне.

До спеціально-історичних методів дослідження належать порівняльно-історичний, історико-генетичний та діахронний.

Порівняльно-історичний метод базується на зіставленні явищ та процесів, виявленні подібного та відмінного в їхній формі та змісті. У даному дослідженні порівнюється регламентація проституції в Південній Україні та інших територій Російської імперії, особливості появи інституту проституції та його розвитку.

Сутність історико-генетичного методу полягає в тому, що схожість явищ розглядається як наслідок їхньої спорідненості за походженням, а їхні відмінності – як результат подальшої еволюції в різних умовах. У даному дослідженні цей метод втілено у зіставленні деяких аспектів розвитку проституції в XIX та на початку XX ст.

Метод періодизації (діахронний) – це аналіз якісних змін форми та змісту певного явища на певних етапах його розвитку, виявлення якісних змін окремих періодів. Періодизація розвитку інституту проституції базується насамперед на збільшенні чи зменшенні розмірів проституції та державного регулювання.

Також під час написання роботи було використано міждисциплінарні методи, властиві низці наук: контент-аналіз, статистичний та картографічний.

Контент-аналіз – метод, який полягає в якісно-кількісному вивченні змісту документів. У рамках даного дослідження застосовано елементи контент-аналізу наявного масиву газетних публікацій у II п. XIX – поч. XX ст., що присвячені висвітленню різних аспектів проституції. Матеріали були поділені за аспектами, які вони висвітлюють. Кількість публікацій у кожній із груп дозволила зробити висновки про загальні риси образу та проблеми проституції в засобах масової інформації.

Статистичний метод полягає в дослідженні певного явища шляхом опрацювання його кількісних показників. У роботі було складено статистику кількості повій, власниць будинків розпусти, проходження медичних оглядів і таке інше [Див. дод. А].

Картографічний метод використовується для локалізації будинків розпусти, місць, де працювали та жили повії-одиначки, і ґрунтується на використанні під час дослідження географічних карт регіону загалом та його міст зокрема [Див. додаток Г].

Термінологічний принцип передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, установлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на основі якої базується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять. Під час дослідження ми використовували такі спеціальні терміни: «проституція», «втіха за гроші», «інтимні послуги за гроші», «повія», «проститутка», «будинок розпусти», «будинок втіхи», «будинок терпимості», «бордак», «таємний притон розпусти», «мадам», «бандерша», «маклер», «комісіонер», «фактор».

Термін «проституція» похідне з латинської (*prostituta*) та означає виставляти напоказ. У це поняття ми вкладаємо позашлюбне задоволення сексуальних бажань за фінансову винагороду, досить часто використовувалися синоніми «втіха за гроші», «інтимні послуги за гроші».

Жінка, яка пропонувала сексуальні послуги за гроші, називалася по-різному: «розпусниця», «гріхородниця», «лахудра», «баламутка», «дівка». В містах Південної України досить часто жінок легкої поведінки називали «горизонталками» [188]. Ми використовуємо найбільш поширені – «повія» та «проститутка».

Поняття «будинок розпусти», «будинок втіхи» означають місце, де люди можуть отримати сексуальні послуги, власник якого мав на це дозвіл від держави. Починаючи з 1843 р., в Російській імперії такі заклади були легалізовані та отримали назву «будинок терпимості». В пресі, зазвичай, вживали слова: «притони», «вертепи розпусти», «борделі», «будинки розпусти»; також такі заклади називалися «пансіони для дівчат без прадавніх мов», показуючи їх антиподом освітніх закладів [183, 200]. Населення часто називало такі заклади

«бардаком» чи «бордаком» [138, с. 120]. Власників таких закладів називали «бандерша» або «мадам» [5].

Поняття «таємний притон розпусти» означає спеціальне приміщення, власник якого виступав посередником між клієнтом та повією. Проте заклади цього типу не отримували дозвіл на роботу від органів влади, тому проводили свою діяльність нелегально.

Слово «мадам» прийшло з французької мови і широко використовувалися в Російській імперії в розмовній мові та діловій документації для означення власниці таємного або легального будинку розпусти. Як синонім також використовували слово «бандерша».

Поняття «маклер», «комісіонер», «фактор» широко використовувалося в тогочасній пресі та діловій документації для позначення людини, яка була посередником між повіями і власниками борделів. Крім того, такі люди займалися вербуванням жінок у борделі. Цей вид діяльності був повністю нелегальний та переслідувався згідно із законом.

У цілому, весь комплекс вищезгаданих принципів та методів наукового дослідження, із врахуванням ключових понять, дозволив проаналізувати сутність інституту проституції в містах Південної України в 1843 – 1914 рр.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ПРОСТИТУЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

2.1. Причини, передумови та теорії походження міської проституції

У тогочасній Південній Україні, як складовій Російської імперії, відбувалися ті ж самі процеси, що й в усій країні та світі, проте вони мали деякі регіональні відмінності. За часів правління Катерини II російська влада поступово розширювала свій вплив на територію Південної України. Після знищення Нової Січі на колишніх козацьких, татарських та турецьких землях засновувалися нові поселення, частина з яких досить швидко отримала статус міст. Місцеве населення негативно сприймало процеси, які були продуктом російської експансії на окупованих територіях. Урбанізація Південної України мала чітко виражену регіональну специфіку, адже більшість міст регіону були «імперськими», а не «історичними» [306, с. 114]. У 1858 р. на досліджуваній території існувало 38 міст. Сім міст знаходилося в Катеринославській губернії, 16 міст – у Таврійській і 15 – у Херсонській [306, с. 115]. Проте більшість із цих міст були такими лише умовно. Наприклад, у 1858 р. в Олександрівську Катеринославської губернії проживало 3855 осіб. Натомість, у місті функціонувало лише 2 заводи: цегельний і салотопний, які виробляли продукції в рік ледве на 20 тис. руб. [280, с. 196]. За класифікацією міст видами діяльності в середині XIX ст. з 38 міст регіону аграрними були 31,58 %, адміністративно-військовими – 26,32 %, змішаними – 26,32 %, промисловими – 7,89 %, торговими – 7,89 %. У той же час в європейській частині Російської імперії більшість міст склали промислові (43 %), на другому місці аграрні (22 %), далі йшли змішані (20 %), торгові (10 %), адміністративно-військових міст було лише 5 % [306, с. 291]. Впродовж наступних сорока років у Південній Україні відбувається перехід міст від аграрного до змішаного типу. Наприкінці XIX ст. 95,12 % міст регіону були змішаного типу і лише 4,88 % – аграрного. Провідними галузями в містах змішаного типу були: промисловість і будівництво (46,15 %), сільське господарство (23,08 %), сервіс (12,82 %),

адміністративно-військова сфера (10,26 %), торгівля, транспорт і фінанси (5,12 %), інші галузі (2,56 %) [306, с. 321].

Поразка в кримській війні 1850-х років вказала на багато недоліків у розвитку держави. За часів правління імператора Олександра II в країні проводиться низка реформ, ключовими з яких надання університетам автономії, відміна кріпосного права, створення виборних органів місцевого самоуправління та інші. Настання пореформених часів не знаменувало собою одночасних стрімких змін. На відміну від інших регіонів в активному розвитку міст Південної України велику роль відіграла індустріалізація, що розпочалася в 1880-і рр. [348, с. 153]. І якщо раніше індустрія була представлена переважно невеликими переробними виробництвами, то відтепер з'являються підприємства гірничої та металургійної галузей, раніше не відомі в регіоні [327, с. 14]. На початку ХХ ст. з 10 найбільших міст країни два (Одеса і Катеринослав) знаходились у Південній Україні. Загалом темпи зростання міського населення в регіоні були найбільшими в країні [327, с. 15]. Адже нові підприємства потребували великої кількості робочої сили. Чоловіки та жінки з інших губерній, залишаючи вдома сім'ю, відправлялися до Південної України на сезонні заробітки, дехто залишався на декілька років, а дехто переїздив назавжди [324, с. 324]. Тільки 60 % чоловіків шлюбного віку, що проживали в містах, були одружені, в сільській місцевості цей показник дорівнював 76 %, серед жінок 53 % та 69 % відповідно. На думку Б. Миронова, ці дані говорять про те, що селяни не поспішали брати шлюб у містах, а ті, хто вже були одруженими, не поспішали перевозити свої сім'ї до міст [324, с. 317]. Міське життя послаблювало міцність народних звичаїв і підривало традиційні сімейні відносини, звільняючи жінок від впливу патріархальної влади. У результаті в містах Південної України з'явився новий публічний простір, заселений людьми, що пропонували своє тіло за гроші. І хоча продажем кохання займалися обидві статі, проте серед чоловіків це були радше поодинокі випадки. При переписі населення 1897 р. в Південній Україні 29 чоловіків вказали, що займаються проституцією, в той же час 1868 жінок надавало інтимні послуги за гроші [111, с. 140; 112, с. 184; 113, с. 106; 114, с. 196]. За представництвом жінок,

саме проституція була «абсолютним лідером» серед усіх професійних сфер: у містах Катеринославщини серед зайнятих у ній жінки становили 99,59 %, Таврійської губернії – 96,48 %, Херсонщини – 97,97 %. Друга «найбільш жіноча» сфера зайнятості – «чистота та гігієна тіла» – за цим показником суттєво відставала (75,90 %, 74,90 % і 76,38 % відповідно) [306, с. 506]. Громадських діячів та науковців цікавило питання, що змушує жінку відмовитися від традиційних відносин, моральних засад та стати повією.

Протягом ХІХ ст. неодноразово проводилися дослідження мотивів, що штовхали жінок до тенет проституції. Причини розглядалися у загальноросійському контексті або на прикладі найбільших міст: Санкт-Петербурга, Москви та Варшави.

Проституція, не будучи юридично визнаним злочином, надавала лікарям та кримінологам широке поле для використання своїх знань на практиці. В уяві представників кримінальної антропології проституція виступала прототипом сексуальних відхилень у жінок. Найбільш відомими дослідниками цього напрямку у світі були Р. Гарофало, Е. Феррі та Ч. Ломброзо. На початку своїх досліджень Ч. Ломброзо та Е. Феррі вважали всіх повій жінками з вродженим потягом до проституції. Втім, поступово їх погляди еволюціонували та були представлені в спільній праці «Жінка – злочинниця чи повія», що побачила світ у 1893 р. Згідно з їхньою теорією існувало два види повій: вроджені та випадкові. До першої категорії відносилися жінки, котрі від народження схильні до проституції. У таких жінок відсутнє відчуття сором'язливості, натомість присутня статева нестриманість, брехливість, байдкування, любов до вживання алкогольних напоїв. Разом з тим, Е. Феррі та Ч. Ломброзо вважали жінок цієї категорії розумово відсталими [150, с. 402-407]. До другої категорії належали жінки, що склали приблизно 43% всіх повій. На їхню думку, вони були нормальними жінками, проте позбавленими декотрих якостей. Від народження згадана категорія жінок не була схильна до проституції, проте через деякі причини вони ставали повіями. Причинами називалися бідність, обман, звалтування, втрата цноти [150, с. 430-441]. У своїй праці Ч. Ломброзо та

Е. Феррі використовували результати дослідження О. Паран-Дюшатле, котрий свого часу обстежив 3000 паризьких повій, проте деякі його висновки вони вважали хибними. Наприклад, грубий голос у повій О. Паран-Дюшатле пояснював надмірним вживанням алкоголю та безладним статевим життям. Ч. Ломброзо, посилаючись на дослідження проф. Д. Масіні, вважав, що О. Паран-Дюшатле помиляється, адже на його думку грубий голос є вродженою ознакою, оскільки гортань у них влаштована, як і в чоловіків [150, с. 285]. Такі причини проституції, як рання втрата батьків та бідність Ч. Ломброзо піддавав критиці, наводячи у приклад розповсюдженість проституції і серед заможних верств населення [150, с. 423-425].

У Російській імперії ідеї вродженої проституції також мали своїх прихильників, особливо серед прибічників теорії регламентації. Найбільш відомим дослідником цього напрямку на теренах Російської імперії був венеролог та психіатр В. Тарновський, автор праці «Проституція і аболіціонізм». Він стверджував: «знищте пролетаріат, розпустіть армію, зробіть освіту більш доступною і все одно повії існуватимуть» [164, с. 39]. Його дослідження ґрунтувалися на опитуванні повій та порівнянні черепів жінок розумової праці, жінок, зайнятих у сільському господарстві та повій. Жінки, що добровільно займаються проституцією, були частково злодійками, частково психічно неврівноваженими. Окрім того, з антропологічної точки зору він зазначав, що у повій порівняно з жінками тієї ж раси відрізняється череп, обличчя та інші фізичні параметри [164, с. 48]. Як і Ч. Ломброзо, В. Тарновський поділяв повій на дві групи, проте називав їх по-іншому: справжні та тимчасові. До першої категорії належали жінки, які народжуються розпусними та фізично аномальними [164, с. 243]. На його думку, природжена повія при будь-якій можливості поверталася до заняття проституцією. До другої групи відносилися жінки, яких вдалося заманити до тенет проституції, проте, не маючи схильності до цієї справи, вони при першій можливості полишали це заняття [164, с. 184-186]. В. Тарновський погоджувався, що більшість серед міських повій складають вихідці із сільської

місцевості. Утім, він наголошував, що ці дівчата ще з дитинства не визнавали жодних обмежень та тільки і чекали на те, щоб стати повіями [164, с. 170].

Дружина В. Тарновського, П. Тарновська, також була прихильницею ідеї вродженої проституції, проте пов'язувала її походження з особливостями жіночої сексуальної організації. Будучи прихильником антропологічного напрямку, П. Тарновська порівняла 150 повій зі стажем зі 100 неписьменними селянками, що проживали в одній місцевості. У переважної більшості повій менструальний цикл починався раніше, ніж у селянок. До того ж статеве життя розпочиналося раніше, ніж вони ставали фізично розвинутими. Крім того, батьки більшості майбутніх проституток зловживали алкоголем [178, с. 53-58]. Отже, на відміну від чоловіка, дослідниця дійшла до інших висновків. П. Тарновська вказувала на те, що відхилення на сексуальному підґрунті характерні для багатьох селянок, проте не є вродженими, а пов'язані з брутальними звичаями, поширеними в сільській місцевості, такими як: кулачна розправа, примусові шлюби та снохацтво [162, с. 345-347, 479]. Причину існування повій та злодюжок вона пояснювала соціальними умовами, вказуючи, що обидві групи виховувалися в одних і тих же соціальних умовах, в яких діти надані самі собі майже від народження [178, с. 195]. В той же час П. Тарновська намагалася уніфікувати своє занепокоєння з приводу соціальної несправедливості відносно жінок зі своїми антропологічними поглядами. Тому вона також стверджувала, що селянки залишалися в будинках розпусти, навіть при можливості їх покинути, з патологічних причин [178, с. 62]. На думку американської дослідниці Л. Енгельштейн, достовірність теорій П. Тарновської про біологічну аномалію, як джерело відхилень від соціальних і сексуальних норм у жінок, не така вже й велика, адже остання зазначала, що не варто ставити на одну дошку публічних жінок і дружин селян, а також визнавала факт соціальних нещасть, які випали на долю рядової жінки [336, с. 158]. П. Тарновська у своїх висновках намагається втиснути соціальні причини проституції в антропологічні, створюючи симбіоз двох теорій.

Утім, теорія вродженої схильності до проституції мала багато критиків навіть і серед антропологів. Вони вказували на сильні технічні недоліки використання

Ч. Ломброзо та В. Тарновським методів у дослідженнях, непристосованість статистичного методу до матеріалу та змішування расових ознак з випадковими і патологічними [152, с. 164; 137, с. 11]. Ще більшої критики цієї теорії висловлювали аболіціоністи. Вони погоджувалися з тим, що якийсь відсоток повій дійсно є такими від народження, проте він набагато менший за 43 %. Юрист А.Ф. Коні вказував на 20%, а І. Канкарович говорив про 3-4% [125, с. 183].

Наприкінці XIX ст. все більшої популярності набуває ідея, що саме економічні проблеми є головною причиною жіночої проституції. У 1889 р. Центральним статистичним комітетом на території Російської імперії, за винятком території Великого князівства Фінляндського, проведено дослідження легальної проституції, що охопило понад сімнадцять тисяч жінок. Одним із питань було економічне становище сімей, з яких походили повії. Згідно з результатами цього дослідження більшість повій країни були вихідцями з бідних верств населення – 70,49% (12408 з 17603), в губерніях Південної України цей відсоток був більшим і дорівнював 77,32%. На початку XX ст. держава визнає економічні негаразди жінок головною причиною проституції. У 1906 р. МВС видало книгу, в якій зазначалося, що економічні негаразди є головними причинами проституції [301, с. 396; 339, р. 123].

Більшість дослідників проституції, політиків та публіцистів не задовольнялися офіційною позицією і шукали більш конкретні причини. Соціалісти називали головною причиною проституції економічну систему, що існувала в капіталістичному світі та не давала гідного рівня життя жінкам. А. Бебель, видатний діяч Міжнародного робітничого руху, засновник німецької Соціал-демократичної партії та автор відомої праці «Жінка та соціалізм» писав, що в капіталістичному світі проституція є необхідним соціальним явищем, а її важливість порівнював з існуванням поліції, регулярного війська, церкви і підприємництва [133, с. 226]. Учасниця революційного руху в Російській імперії, політичний діяч СРСР О. Коллонтай, також звертала увагу на тяжке становище жінок як причину проституції. Вона зазначала, що саме з появою капіталізму проституція набула загрозливих масштабів. На її думку, саме блюзнірська мораль

буржуазного суспільства заохочує жінок іти на панель [350]. Теза про економічну систему країни, як причину проституції, надавала «лівим» політичним рухам додаткових важелів у закликах до боротьби з владою та пропаганди ідеї розбудови соціально рівної держави. Зі встановленням радянської влади ця точка зору визнається єдиною правильною та не підлягає оскарженню [302, с. 6]. Навіть відомі ще за часів Російської імперії такі вчені, як А. Єлістратов та В. Броннер у своїй праці «Проституція в Росії», виданій у 1927 р., зазначали: «проституція тісно пов'язана з основами капіталістичної форми господарства та найманою працею» [285, с. 15]. Разом з тим, існування проституції в СРСР замовчувалося, а її дослідження табувалося.

Проте на початку ХХ ст. не всі розділяли погляди соціалістів. Феміністки мали свою точку зору щодо причин проституції. Жіночі рухи з'явилися в Російській імперії в середині ХІХ ст. Спершу вони займалися виключно благодійною діяльністю і лише на початку ХХ ст. нове покоління феміністок розпочинає політичну боротьбу за надання жінкам рівних прав із чоловіками [354, р. 191]. На їхню думку, причина жіночої проституції полягала виключно у гендерній нерівності. Саме нерівні умови оплати праці між чоловіками та жінками слугували для останніх мотивом займатися проституцією. На початку ХХ ст. в Російській імперії жінка отримувала 50 – 75% від зарплатні чоловіків. Таке співвідношення було характерне для всіх галузей економіки. На фабриках чоловіки отримували 20 руб., а жінки – 12 руб. на місяць. Прикажчики-чоловіки отримували за роботу 34 руб., а жінки – лише 13 руб. В Одесі, наприклад, 32% жінок-прикажчиків отримували менше 10 руб [125, с. 138, 146, 151]. Чоловіки-залізничники отримували 177 руб., а жінки в той самий час 41 руб. [165, с. 132]. Пакувальник тютюну в Таврійській губернії отримував – 45 руб., а жінка за ту ж роботу – 15 руб. [125, с.165]. Механізація праці, збільшення кількості жінок на ринку праці призводили до зниження заробітної плати та перетворення деяких видів робіт виключно на жіночі. Наприклад, на кримських плантаціях тютюну 85% робітників-збиральників становили жінки. Крім того, їм доводилося працювати по 19 годин на добу [125, с. 82]. Такі умови деяких жінок змушували

розглядати проституцію як більш краще місце роботи. Варто зазначити, що гендерна нерівність в оплаті праці та понаднормових годинах була характерна і для країн Європи, наприклад, 64% берлінських повій раніше працювали в промисловості [137, с. 65].

Член ЦК Конституційно-демократичної партії, письменниця та журналістка, яка співпрацювала з катеринославською газетою «Придніпровський край», А. Тиркова, зазначала, що грошей, отриманих жінками за роботу, не вистачає навіть на задоволення мінімальних потреб [125, с. 153]. «Як наслідок, дівчина не бачить переваги на боці чесної праці, в той же час вулиця заманює насолодитися спокусою», – писала А. Тиркова у своїй статті «Жіноча праця та проституція», також запитуючи: «Багато хто згадує про «калінкінську лікарню» (народна назва венерологічних закладів у Російській імперії. – прим авт.), наковтавшись пилюки на заводі чи плантації?» [165, с. 135]. Тож велика кількість жінок, незадоволена зарплатнею на основному місці роботи, сприймала проституцію як додатковий заробіток.

Наприкінці XIX ст. серед жінок поширювалися ідеї, що на противагу монотонній фізичній праці існує веселе і легке життя в будинку розпусти. У 1904 р. на кошти одеського відділення Російського товариства захисту жінок видано брошуру «Прокиньтесь!», в якій повіям нагадувалося, що веселощі у будинку розпусти є оманною: «Недарма його прозвали веселим ... Ви вічно танцюєте. Але якщо підійти до вас ближче і глибоко зазирнути у вашу душу, то виявиться, що ви зовсім не такі веселі» [148, с. 15, 20]. Чи могли такі брошури вплинути на думку потенційних повій нам не відомо, проте товариство захисту жінок не полишало спроб.

У південноукраїнській періодичній пресі неодноразово порушувалися питання стосовно причин, які змушували жінок ставати повіями. Зазвичай такі статті публікувалися товариствами захисту жінок, а головною причиною втягнення жінок до тенет проституції називалися соціальні негаразди. Наприклад, у «Русской правді» у статті «Товариство захисту жінок» зазначалася необхідність створення такого товариства, адже, на думку авторів, жінки, приїжджаючи до

Катеринослава у пошуках кращої долі, не знаходячи роботи, потрапляють під вплив звідників [233, с. 3]. Як правило, такі статті були покликані показати існування спеціальних товариств, які надають жінкам допомогу в пошуках роботи та житла. Справа в тому, що регіон активно розвивався, тому поширеною була сезонна міграція з інших регіонів чи сільської місцевості до міст та промислових селищ. З одного боку, міста асоціювалися з місцем, куди можна втекти за багатством і комфортним життям від принципів та обмежень, що існували в сільській місцевості, з іншого боку, місце пороку та розпусти, де можна все втратити. Показовою в цьому плані є доля Ориси – героїні художнього твору катеринославського історика Д. Яворницького «Наша доля – Божа воля». У художньому творі показана типова схема перетворення сільської дівчини в міську повію та її падіння. Не витримавши життя з нелюбимою людиною в селі, вона вирішує втекти до міста. Орися працювала прислугою в купців і панів, проте довго не могла затриматися на одному місці та почала займатися проституцією. Незадоволена своїм життям вона стала шукати щастя в горілці і потрапила до божевільні, де і померла [174, с. 71]. А виходець з Південної України, одесит С. Юшкевич у своєму художньому творі «Іта Гайне» вклав в уста героїні фразу, досить поширену серед одеських повій: «Спеціально до міста поїхала, грошей накопичити... неодмінно стану повією. Все одно тепер» [173, с. 219].

Не всі погоджувалися з тим, що саме економічні причини змушували жінок займатися проституцією. Прибічники іншої точки зору наголошували на тому, що повіями працювали жінки з різних станів, до того ж для кожної жінки поняття бідності було різним. Чи це було задоволення мінімальних потреб в їжі та одязі, чи задоволення більших потреб, наприклад, купівля діамантів. На думку М. Покровської, лікаря та редактора феміністичного журналу «Жіночий вісник», що виходив у 1905-1918 рр., головними причинами проституції були: погано оплачувана важка праця, невігластво, бідність, недосвідченість жінок [153, с. 21]. Утім, найголовнішою причиною, на її думку, була чоловіча хтивість [156, с. 34]. Якщо кримінальні антропологи вважали, що частині жінок характерний вроджений потяг до продажу свого тіла, то феміністки, їх критики, навпаки,

вважали, що саме вроджений статевий потяг чоловіків породжує проституцію. Отже, ці напрямки є схожими за принциповими підходами, проте визначають за гендерним підходом різних призвідців.

Великим критиком економічного напрямку був І. Канкарович. На Всеросійському з'їзді по боротьбі з торгівлею жінками, що проходив у Санкт-Петербурзі у квітні 1910 р., лікар І. Канкарович зазначав: «...існує величезна кількість бідних і неосвічених дівчат – не повій, і з іншого боку – чимала кількість багатих і освічених дівчат-повій. Для перших, стало бути, навіть бідність і неучтво не стало причиною падіння, а других навіть багатство й освіта не втримали від цього» [125, с. 187]. І. Канкарович розвивав цю ідею далі. Він наводив аргументи, що релігійна, патріархальна, гостинна проституція існує не на економічних чинниках [147, с. 13]. І. Канкарович погоджувався, що зlodії існують і серед повій, проте у відсотковому стані їх небагато [147, с. 159]. Тож, на його думку, головною причиною проституції була суспільна розпуста, а саме потреба чоловіків у задоволенні статевих потреб, для чого вони залюбки користувалися повіями [147, с. 179, 192]. Він зазначав: «Не статева потреба жене чоловіків до повії, а розбещеність його натури жене до неї» [147, с. 180].

Варто також зазначити, що в ХІХ ст. в суспільній думці Європи, в тому числі і Російської імперії, панував образ чоловіків як «пристрасних кролів». Жінка, навпаки, постає в образі благочестивої дружини, яка не має права вести себе розпусно. Вона не повинна виказувати тілесних потреб у сімейному колі, а для досягнення вагітності їй не потрібне фізичне задоволення. Інтимні стосунки в сім'ї будувалися на стриманості [147, с. 14; 325, с. 219]. Тогочасна мораль культивувала образ асексуальної дружини-матері – берегині сімейного вогнища, на іншому кінці знаходилася «грішна Магдалена», гідна осуду, проте необхідна для задоволення життєвих потреб. Тим часом задоволення чоловічої хтивості досягалося за допомогою регулярних відвідин повій [356, р. 197]. Подвійні стандарти були розроблені протягом тривалого історичного процесу, щоб забезпечити законність молоді людини на статеві зносини. У той час пристрасть у шлюбі вважалася лихом, а задоволення потреби чоловік шукав з повією. Цей

період можна охарактеризувати як: «Любити свою дружину, а сексом займатися з повією» [352, с. 333]. Звісно, попит народжував ринок, проте ця теорія не пояснювала безпосередньо саму причину, яка змушувала жінок займатися проституцією.

Ще однією причиною потрапляння жінок до тенет проституції вважалося зваблення. Справа в тому, що згідно з даними статистики, зібраними 1 серпня 1889 р. 45% жінок до заняття проституцією працювали домашньою прислугою [122, с. 75]. За підрахунками Д. Бородіна, 47% повій теж раніше працювали домашньою прислугою [284, с. 91]. На думку М. Покровської, майже всі жінки стали повіями саме після того, як їх звабили роботодавці, а потім звільнили з роботи. Свої роздуми вона підкріпляла опитуванням 50 повій у Казані, що раніше працювали домашньою прислугою. Усі опитані вказали на зваблення роботодавцем [154, с. 19]. В уяві багатьох прихильників ідеї соціальної нерівності жінка поставала тією знедоленою, що постраждала від зазіхань чоловіків на її честь. Крім того, відзначалася дискримінація жіночої статі, адже суспільство засуджувало не чоловіка-звабника, а зваблену жінку. Лікар Є. Дрентельн у своїй брошурі писала: «Цілком зрозуміло, що обдурена дівчина, не знаходячи моральної підтримки, озлоблена і зневірена, здатна, за сприятливих умов, кинутися у вир розпусти і пуститися, так би мовити, берега» [143, с. 19]. Також поширеним явищем у містах Південної України були випадки, коли дівчат наймали як прислугу, а через деякий час примушували займатися проституцією. Такі випадки були непоодинокими і про них досить часто писала місцева преса [221; 233]. Наприклад, у «Русской правді» від 18 серпня 1912 р. викладено історію могольовської міщанки М. Дашевської, що приїхала до Катеринослава в пошуках роботи. Спочатку її влаштували покоївкою в готелі «Австралія». Пізніше в цьому готелі вона була згвалтована, після чого закрита в приміщенні, доки не погодиться стати повією [236].

Деякі науковці відкидали економічні причини чи суспільну розпусту і вважали головною причиною агітацію серед жінок, яку проводили їх подруги, фактори або власниці будинків розпусти. Особливо це стосувалося неповнолітніх

дітей, котрих розшукували та умовляли займатися проституцією. Таке явище було поширеним серед представниць жіночої статі, що нещодавно прибули до міста. В таких випадках люди, зацікавлені в «живому м'ясі», представляли роботу повією, як «золоті часи», місцем, де можна заробити великі гроші [301, с. 412]. Утім, ця теорія не пояснювала, що саме змушувало дівчат погоджуватися на вмовляння.

Кожна означена теорія мала свої переваги та недоліки. Головним недоліком усіх перерахованих теорій було те, що самі проститутки поставали в ролі статистів, які повинні були лише підтверджувати ту чи іншу теорію. Тож часто дані, отримані від повій, об'єднувалися або не розглядалися, щоб не зіпсувати статистику. Н. Захарова на конференції по боротьбі з торгівлею жінками, що проходила в Санкт-Петербурзі у 1910 р., зазначала, що жінки називали різні причини, які спонукали їх стати повіями. Із 373 колишніх повій Санкт-Петербурзького Будинку Милосердя найбільше (89) дівчат дали відповідь, що причиною слугувала лінь; 64 зареєструвалися повіями за умовляннями інших, в тому числі за умовляннями подружок (20), умовляннями власниць борделів та факторшами (14). 47 жінок заявило, що їм подобається це життя. І лише 24 дівчини послалося на потребу в грошах [125, с. 284].

Як бачимо, самі повії називали різні причини. Тож у цьому аспекті буде цікавим дослідження, проведене у 1888 р. санкт-петербурзьким лікарем А. Федоровим, в якому взяло участь 146 повій [167, с. 25]. Сам же А. Федоров був прихильником психологічної теорії, підкріплюючи свої думки зібраною статистикою [167, с. 18]. У своїх «Нарисах лікарсько-поліцейського нагляду» А. Федоров об'єднав дані опитаних дівчат в одну таблицю. Наприклад, 25-річна дворянка відповіла: «Що було прожила, працювати не вмію». 21-річна селянка, яка до того працювала прислугою, вказала: «Від сорому перед сестрою за те, що позбулася цноти». Або 23-річна селянка, котра до того працювала кравчиною, вказувала: «За порадою подруги». Відповіді цих дівчат можна умовно поділити на дві групи: економічні та соціальні. Серед економічних причин заняття проституцією найбільше дівчат (45) назвали бідність, злидні та брак коштів. Двадцять жінок причиною вказали кращий заробіток, краще життя, легкі гроші.

Разом з тим, жінки також вказували на втрату робочого місця, невміння працювати. До соціальної групи відносяться такі відповіді: зацікавили подруги (відповіли 8 дівчат), сімейний розлад (6 дівчат), заради веселого життя (10 дівчат), нещасне кохання (8), алкоголізм (4 дівчини). Дев'ятнадцять дівчат вказали причиною власне бажання [167, с. 25]. Ці ж дані підтверджує П. Обозненко, який обстежив 4220 жінок, з них 32% причиною заняття проституцією назвали бідність; 18,1% (765 жінок) – «власне бажання» [301, с. 425]. Власне бажання як причина проституції також відображалось і в тогочасних літературних творах. У вірші П. Мирного «Продана» описується діалог з повією, в якому вона зізнається, що саме жага до життя є причиною того, що вона займається проституцією [7, арк. 8].

Усі вищенаведені дослідження об'єднує той факт, що в них проституція була частиною тодішніх урбанізаційних процесів XIX ст., котрі відбувалися на території Російської імперії, а тим паче Південної України. Адже такі аспекти, як масова праця жінок на фабриках, відчутно менша заробітна плата не були притаманними більш раннім часам. Крім того, саме міста звільняли жінок від впливу патріархальної влади та були провісниками їх права вибору. Незважаючи на велику кількість досліджень, до сьогодні відсутня єдина відповідь на запитання, що змушувало жінок займатися проституцією. Проте і серед повій не існувало єдності в цьому питанні. Утім, мотиви, які вони називали, об'єднувала одна спільна риса – більшість жінок свідомо приймали рішення стати повією. Не бідність чи соціальні негаразди, а саме бажання порвати з ними слугувало причиною надання платних інтимних послуг. Адже, якщо умови жіночої праці в Російській імперії були настільки жахливими, то чому не так багато жінок обмінювали свою низькооплачувану понаднормову працю на проституцію. Наприкінці XIX ст. велика кількість жінок працювала в жахливих умовах на фабриках чи плантаціях, проте проституцію не розглядали як навіть додатковий заробіток. Тому, незважаючи на те, що проституція була жіночою професією, в ній працювали не мільйони жінок, а лише тисячі [339, р.142].

Підсумовуючи, зазначимо, що з поширенням проституції в містах багатьох дослідників цікавили обставини, які штовхали жінку до її тенет. Представники кримінальної антропології вбачали причини в особливих фізіологічних та психічних характеристиках, якими наділена частина жінок. Інша частина дослідників наполягала, що саме економічне становище жінок слугувало причиною проституції. На початку ХХ ст. представники владних структур, дотичних до питань проституції, підтримували цю тезу. Проте безпосереднє дослідження анкет повій показує, що в кожній жінки були свої мотиви. Враховуючи кількість жінок, які займалися легальною чи нелегальною проституцією, працювали одиначками чи на когось, для яких проституція була підробітком чи основним заробітком, ми можемо констатувати, що саме свідомий вибір жінки займатися сексом з невідомими чоловіками за гроші слугував причиною того, що вона ставала повією. Саме процеси урбанізації та індустріалізації Південної України, що відбувалися в другій половині ХІХ ст. – початку ХХ ст., звільняли жінок від впливу патріархальної громади та надавали їм право обирати професію повії.

2.2. Характеристика зареєстрованої проституції

Простеживши в попередньому розділі причини та передумови проституції, ми виявили, що основними мотивами заняття нею протягом досліджуваного періоду слугувала психологія самої жінки. Тепер ми розглянемо ким були жінки, які займалися проституцією: їхній середній вік, соціальне, сімейне походження та ін. З середини ХІХ ст. неодноразово робилися спроби зібрати та узагальнити інформацію про повій в окремих містах, повітах, губерніях чи загалом по всій країні. Разом з тим, органи контролю вели свою статистику повій. Проте варто зазначити, що офіційна статистика відображала дані реєстрової проституції, повністю виключаючи таємних повій чи жінок, для яких проституція була додатковим заробітком. Легальна проституція складала невелику частину ринку інтимних послуг. Так, за підрахунками доктора Л. Летніка, на початку ХХ ст. в Одесі лише 10 % повій були реєстровими [184, с. 584]. У Полтаві міська управа

ззначала, що незареєстрованих повій у рази більше ніж легальних, проте через відсутність достатнього фінансування неможливе дослідження ринку інтимних послуг було неможливе [49, арк. 16]. До того ж, офіційна статистика ігнорувала чоловічу проституцію, яка була поширеною на території Південної України, особливо в курортних містах Криму [316, с. 262].

Найбільше та найвідоміше дослідження інституту проституції на теренах Російської імперії здійснено Центральним статистичним комітетом у 1889 р. Воно охопило більше сімнадцяти тисяч жінок та офіційно проведено за один день, першого серпня, хоча насправді матеріали збиралися протягом декількох тижнів [122, с. VII; 352, s. 213]. Дослідження проводилося за спеціально складеним запитальником, що включав 29 питань, які охоплювали усі сфери проституції. Матеріали дослідження опубліковано в 1890 р. в т. XIII «Статистика Російської імперії» під редакцією А. Дубравського. Зібраний матеріал представлено у вигляді 22 таблиць, котрі висвітлюють національний, релігійний, економічний і сімейний стан повій, власниць будинків розпусти і побачень. Матеріали збиралися по кожному місту окремо, проте їх згруповано та опубліковано по губерніях, які, в свою чергу, поділені за географічним принципом на п'ять груп: п'ятдесят губерній європейської частини Російської імперії, до складу якої входять три губернії Південної України (Катеринославська, Таврійська та Херсонська); десять губерній Привіслянського краю; Кавказ; Сибір та Середня Азія.

Згідно з дослідженням Центрального статистичного комітету, станом на 1 серпня 1889 р., на території Російської імперії зареєстровано 17603 повії, з них 73,55% (12947 жінок) в п'ятдесяти губерніях європейської частини Російської імперії; 11,46% (2018) в десяти губерніях Привіслянського краю; інші 14,99% (2638 жінок) – на Кавказі (1000), в Сибіру (764) та Середній Азії (874). У Південній Україні зареєстровано 1133 повії, що складало 6,44% від загальної кількості повій на території Російської імперії. Кількість реєстрових повій розподілялася нерівномірно. Найбільше зареєстровано в Херсонській губернії – 647 жінок, в Таврійській – 307, в Катеринославській – 179. Велика кількість

zareєстрованих повій у Херсонській губернії пояснюється включенням до її складу Одеси, найбільшого міста Південної України [122, с. 3].

У трьох губерніях Південної України з 1133 жінок 317 (27,98%) були одиначками, в той час, коли 816 (72,02%) повій працювали у 73 будинках розпусти. В південноукраїнських губерніях, в середньому, на один будинок розпусти припадало 11 повій, цей показник був вище за середній по країні, що дорівнював 6 повіям на один заклад. Відсоток повій у борделях трохи різнився між губерніями: в Катеринославській – 148 (82,68%) становили працівниці будинків розпусти, одиначки – 31; у Таврійській – 240 (78,18%) в будинках та 67 одиначок; у Херсонській – 428 (66,15%) жінок у будинках і 219 одиначок. Варто зазначити, що ці дані є повністю протилежними даним європейської частини країни, де 47,28% працювали в будинках розпусти, та всеросійським даним, де 44,54% (7840) були zareєстровані працівницями будинків розпусти, проти 55,46% (9763) zareєстрованих одиначками. Втім, на Кавказі та Сибіру більше 50% жінок працювали в будинках розпусти – 58,87% та 61,13% відповідно. Причиною розбіжності між кількістю повій, які працювали в будинках розпусти, та одиначками в південноукраїнських губерніях, із всеросійськими даними, можна пояснити незадовільним веденням документації. Так, на виконання циркулярного припису МВС про зібрані дані щодо проституції станом на 1 серпня 1889 р., Миколаївським міським лікарем виявлено, що одиначками записано лише три жінки, про що повідомлено губернатора. Той, у свою чергу, видав наказ поліції розшукати всіх таємних повій та zareєструвати. Наступного дня до списків внесено 10 жінок. Проте як виявилось пізніше, переважна частина з них не займалася проституцією, а була заарештована у вечірній час на вулиці за підозрою в занятті проституцією і без установлення особистості внесена до реєстру [81, арк. 84]. Такі випадки невідповідності реального стану з офіційним були досить поширеними в регіоні, а тенденція вносити до списків повій жінок, які не займалися проституцією, зберігалася протягом усього досліджуваного періоду [53, арк. 29]. Варто зазначити, що розбіжність між zareєстрованим і реальним числом повій була притаманною і для інших частин Російської імперії

та країн Європи. Наприклад, в Санкт-Петербурзі, за підрахунками юриста Р. Шихмана, на початку ХХ ст. зареєстровано 1844 повій, в той же час проституцією займалося 40000 жінок [125, с. 92]. У 1907 р. в Берліні було зареєстровано 4000, а реально надавали інтимні послуги майже 50000 жінок [346, р.159].

Важливим аспектом у характеристиці є національний склад інституту проституції. Треба зазначити, що в статистиці 1889 р. східнослов'янські етноси (українці, білоруси та росіяни) зазначаються як «росіяни». У Південній Україні в 1889 р. превалювали представниці «росіян» – 74,76% (847 осіб), ці цифри дорівнювали середньому показникові по країні. В. Константінова, на основі перепису населення Російської імперії, проведеного в 1897 р., проаналізувала галузеву зайнятість етнічних груп. Більшість серед повій у містах Південної України складала росіянки. В Катеринославській губернії 62,45 % повій були росіянками, в Таврійській – 66,6 %, в Херсонській – 50,86 % [306, с. 510]. Другою за чисельністю національністю в регіоні були єврейки – 18,45% (209). Це і не дивно, адже вельми чисельною етнічною групою серед городян були євреї (22 %). Крім того, зареєстрованими повіями на території Південної України працювали: польки (32), німкені (28), молдаванки (5), гречанки (3), румунки (2), одна болгарка та одна турчанка. Варто зауважити, якщо представниці східних слов'ян та єврейки працювали в усіх губерніях, то інші національності мали деякі регіональні особливості. Так, польок та німкенів найбільше було зареєстровано серед повій Херсонської губернії: 25 та 18 жінок відповідно. В Катеринославській губернії працювали лише три німкені та дві польки. Окрім того, тільки в Херсонській губернії повіями були зареєстровані молдаванки, болгарка та турчанка. Також варто зауважити відсутність кримських татарок у списках реєстрових повій у містах трьох губерній. Всеросійським переписом 1897 р. в Одесі була зареєстрована лише одна татарка [113, с. 135]. Їх відсутність серед повій регіону пояснювалася високими моральними стандартами серед кримських татар, які не дозволяли жінкам навіть розглядати можливість заробітку проституцією. Проте, варто наголосити, що в інших регіонах країни, в той же час, вони не цуралися

займатися проституцією. Наприклад, 14,71 % зареєстрованих повій Казанської губернії складала поволзькі татарки, а в самій Казані діяли борделі, в яких працювали виключно татарки [317, с. 61].

Релігійний склад проституції майже повністю відображав національний. Згідно з дослідженням 1889 р. 77,05% (873) складала православні, 17,92% (203) іудеї, на третьому місці були римо-католики – 3,09% (35), протестантів – 1,59% (18), інших релігій було менше одного відсотка. Ці дані трохи різняться від даних європейської частини Російської імперії, де на другому місці після православних (78,24%) були протестанти (7,24%), на третьому – іудеї (6,6%), на четвертому – римо-католики (6,56%). Віруючих інших релігій було, знов таки, менше одного відсотка. Ще однією важливою особливістю Південної України була відсутність поміж реєстрових повій мусульманок, хоча на території європейської частини Російської імперії вони становили 0,71% (92) [122, с. 20].

Не зайвим також буде врахувати релігійність повій. Справа в тому, що в сприйнятті міщан, проститутки, через свою поведінку, поставали в образі аморальних, безбожних людей, адже віруючі не могли займатися проституцією. Проте тогочасні літератори та публіцисти відзначали набожність повій, що проявлялася не у відвідуваннях церков та набожному дотриманні усіх релігійних постів і обмежень, а у визнанні Бога та спілкуванні з ним через молитви. Наприклад, М. Гоголь одного разу був глибоко здивований, побачивши як повії здійснювали молебень перед початком роботи [312, с. 248]. А Л. Андреев у своєму творі «Християни», описуючи суд над повією, змальовував усіх жінок, які не визнавали інститут церкви, проте вірили у Бога [129, с. 127]. Також повії намагалися дотримуватися головних релігійних свят. Так, у Державному архіві Миколаївської області збереглося звернення працівниць будинків терпимості Миколаєва до міського голови з проханням винести постанову про заборону роботи в першу, четверту та сьому неділю Великого посту через їх бажання «бути з Богом та святкувати з усіма православними» [51, арк. 58]. Варто зазначити, що згідно з «Правилами для власниць будинків терпимості», їм заборонялося працювати лише в неділю та святкові дні до обіду [311, с. 272]. На думку

російського історика Л. Жукової, повії були радше не релігійними, а забобонними. Вони рідко згадували християнські постулати, проте більше вірили в прикмети, які на їх думку, повинні були оберігати або допомагати в роботі [296, с.62].

Окрім того, важливим буде визначити станову належність повій. У дослідженні 1889 р. жінок, що займалися проституцією, поділяли на декілька груп: дворянки й чиновниці, купчихи й почесні громадянки, міщанки, селянки, солдатки, іноземні громадяни, інші й невідомі. Більшість серед повій Південної України становили міщанки – 54,99 % (623 жінки), другою за чисельністю групою були селянки – 32,04 % (363 жінки), третьою були солдатки – 6,71 % (76 жінок). У Херсонській губернії також працювало дев'ять повій-іноземок. Загалом статистика регіону відрізнялася від даних європейської частини Російської імперії, де серед повій найбільше було селянок – 49,39% (6394 жінки), міщанки склали менше 35% (4531 жінки), на третьому місці були солдатки – 7,53% (975 жінок) [122, с. 36]. Ці дані дозволяють нам припустити, що за національною ознакою більшість серед повій східнослов'янських етносів склали росіянки. Адже серед етнічних груп, представлених у містах досліджуваного регіону, переважали росіяни (44 %), коли в сільській місцевості більшість склали українці (54 %) [306, с. 567].

«Правилами для повій» від 29 травня 1844 р. мінімальний вік для працівниць інтимної сфери становив 16 років. Утім, цього обмеження часто не дотримувалися. Так, у Південній Україні, згідно з дослідженням 1889 р., вік тридцяти п'яти (3%) зареєстрованих повій був меншим за 16 років, з них 19 жінок працювали в будинках розпусти і 16 були одиначками. В Російській імперії неповнолітніми були 2% зареєстрованих повій. Варто також зауважити, що загалом дитяча проституція в цей час була сильно розвинутою і повністю нелегальною. Займалися вони проституцією з різних причин: бажання жити гарно, бідність, примус. З підвищенням вікового цензу для працівниць будинків розпусти на п'ять років, введеним у 1903 р. «Положенням про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії», виникла проблема стосовно жінок,

які на момент підвищення вікового цензу працювали повіями. І якщо відносно одиначок правила почали діяти одразу і ті, хто був молодшим нової межі, не мали права працювати проститутками, то власниці закладів розпусти неодноразово зверталися до владних інституцій з проханням роз'яснити це спірне питання. Для вирішення проблеми особам, які не досягли відповідного віку, дозволено було працювати й надалі в борделях. Проте дія цього правила не розповсюджувалася на інші аспекти проституції, наприклад, зміну закладу [15, арк. 15].

З 1903 р. влада ретельніше почала ставитися до вікових обмежень повій, повністю припинивши реєструвати жінок молодшого віку, лише в особливих випадках реєструвалися жінки з 16 років [125, с. 293]. У разі, якщо кандидатка була молодшою, вона направлялася під опіку батьків, причому з батьків брали розписку про те, що їхня дитина більше не займатиметься проституцією. У разі сирітства дівчина направлялася до благодійних закладів [87, с. 35]. Непоодинокими були випадки, коли фальсифікувався вік претенденток. У Російській імперії існував цілий злочинний бізнес, що займався виключно підробкою паспортів для неповнолітніх повій. У 1913 р. в Сімферополі поліцією відкрито кримінальне провадження проти Бориса Козлова, який займався підробкою документів майбутнім неповнолітнім повіям [26, арк. 105]. Проте існували й більш витончені афери. У 1912 р. в Луганську була розкрита афера власника будинку розпусти Наєр. Для того, щоб приховати вік дівчини, майже у всіх випадках він відправляв паспорти своїх жертв поштою, рекомендованими цінними пакетами на 25 руб. Отримуючи копію опису зі штемпелем поштового відділення, він вписував кількість років на свій розсуд [239].

Існував і більш простий спосіб фальсифікації, коли в паспорті закреслювався вік та вказувався інший, а в комітеті заявлялося, що перша цифра помилкова. Втім, такі документи досить часто могли викликати сумнів у контролюючих органів. У 1904 р. Олександрівський лікарсько-поліцейський комітет надіслав Переяславському правлінню листа з проханням повідомити, чи дійсно спочатку вік повії Устинії Трипузової вказано неправильно. Так, у її паспорті спершу було написано «20», потім перекреслено і вказано: «22 роки» [41, арк. 118]. Тут також

буде цікавим навести випадок, що трапився в Олександрівську в 1913 р. До лікарсько-поліцейського комітету надійшла анонімна скарга на проживання неповнолітньої повії, єйської міщанки, в будинку розпусти Левіт. Для встановлення реального віку було надіслано листа до міської управи міста Єйска. До отримання відповіді жінка продовжувала жити та працювати в борделі, а коли була підтверджена анонімна скарга, жінку виключили зі списку повій [41, арк. 118].

Середній вік повії на території Південної України дорівнював 21,5 років, 21 – для повій-одиначок і 22 – для повій у будинках розпусти. Середній вік по губерніях мав деякі відмінності. У будинках розпусти Катеринославської губернії він дорівнював 20 рокам; у Таврійській – 21; Херсонській – 22. Для одиначок: Катеринославської – 19, Таврійської – 22, Херсонської – 25. Середній вік повій у Російській імперії був вищим ніж у Південній Україні і складав 22 роки в будинках розпусти і 24 для одиначок [122, с. 54; додаток А].

Також важливим буде вказати середній термін тривалості роботи повією. Через погані умови роботи, житла, неякісне харчування й венеричні хвороби жінки загалом займалися проституцією декілька років. Згідно з дослідженням 1889 р. 84,02% жінок працювали повіями не довше п'яти років, причому часто змінюючи місця роботи, хоча траплялися й винятки, коли жінки працювали в одному закладі більше п'яти років [91, арк. 33]. Більшість жінок, починаючи працювати в дорогих борделях, через деякий час переходили в інші заклади нижчого розряду, допоки не опускалися до розряду шинкових жінок, які віддавалися за чарку горілки та цибулину. Утім, не всім була вготована така доля, дехто, не витримуючи, накладав на себе руки [227; 240; 255]. Деякі знаходили кохання та одружувалися, і лише одиниці відкривали власні будинки розпусти [268, с. 694].

Наприкінці XIX ст. в прогресивних прошарках російського суспільства поширювалася ідея про допомогу жінкам-повіям на шляху повернення до нормального життя. В 1897 р. почало діяти Російське товариство захисту жінок (РТЗЖ), в 1900 р. воно було оформлено юридично. В 1905 р. товариство вже мало

розгалужену мережу, а його відділення працювали майже в усіх повітових містах Південної України. Важливою функцією РТЗЖ була реабілітація колишніх повій. Якщо жінка хотіла припинити займатися проституцією, товариство докладало чималих зусиль для звільнення їх з будинку розпусти, знайти дах над головою та іншу професію. Члени товариства читали лекції серед повій, підшукувалася робота в інших сферах, селили в гуртожитках. Утім, результативність їх діяльності була не досить високою, адже зазвичай дівчата боялися до них звертатися [222; 319, с. 162]. Проте це не заважало на сторінках місцевої преси активно висвітлювати та писати про успішність діяльності РТЗЖ [214].

Переважна більшість працівниць інтимної сфери була неписьменною. В Південній Україні 86,76% (983) повій не вмели ані читати, ані писати, що було характерним і для інших частин Російської імперії. Варто зазначити, що низький рівень освіти був характерною ознакою жіночої статі в Російській імперії. Згідно з переписом 1897 р. в країні письменними були 29,3% чоловіків та 13,1 % жінок [330, с. 297].

Працювали повії здебільшого у вечірній та нічний час. Повії-одиначки надавали свої послуги в квартирах, де мешкали, в готелях, потаємних кімнатах при шинках або навіть на вулиці [193]. Останній факт особливо обурював звичайних громадян, яким доводилося споглядати такі інтимні епізоди [211]. За спогадами К. Скальковського: «мешканки пансіонів без прадавніх мов» [іронічний термін, яким позначали будинки розпусти – прим авт.] спокійнісінько сиділи цілими днями у відкритих вікнах, навіть на таких вулицях, як Поштова, зазиваючи перехожих» [158, с. 18]. Працівниці будинків розпусти надавали послуги в своїх закладах, інколи, щоправда, для додаткового заробітку підробляючи й на вулиці [69, арк. 13].

Графік їхнього життя був дуже зміщений. Вони пізно лягали спати та пізно вставали. Розваги у жінок були досить обмеженими. До початку роботи проводили час за грою в карти, співами, з третьої години дня починали готуватися до роботи. А. Шнейдер-Тагілец так описував цей процес: «Вмившись і зробивши зачіску, жінка приступає до прибирання свого ліжка... Спочатку жінка наводить

сажею брови і вії, після чого змащує їх трохи керосином, потім намазує обличчя салом, на сало кармін не всюди, а відомі місця, як-то щоки, підборіддя, поміж бровами і потім уже починають пудритися; закінчивши цю процедуру, вона починає одягатися, після закінчення туалету виходить в «залю» і поміщається на стілець в очікуванні гостей» [171, с. 35].

Через такий графік, за словами сучасників, повії виглядали жахливо. Г. Гордієнко, мешканець Олександрівська Катеринославської губернії, у мемуарах описує свої враження від зовнішнього вигляду повій: «Вбрані вони були в кричущих кольорів спідниці й кофточки. Самі вони були дуже бліді, бо ж і сонце їх ніколи не цілувало». Далі він зазначав: «Так годилося викликати «печальне» враження, тому і вживали білу пудру, щоб не сказати, що попросту крейду» [138, с. 120]. А. Чехов, навпаки, вважав це невмінням продавати себе. В оповіданні «Припадок» він вкладає в уста студента питання: «Невже вони не можуть зрозуміти, що порок тільки тоді чарівний, коли він гарний і прихований, коли він носить оболонку чесноти? Скромні чорні сукні, бліді обличчя, сумні посмішки і потемки сильніше діють, ніж ця незграбна мішура» [168, с. 206].

Тим не менш, хоча жінки й вдавалися до проституції у пошуках кращої долі, заробляли вони небагато. За рівнем заробітку повій можна поділити на три категорії: низькі – від 30 до 50 коп., середні – від 50 коп. до 1 руб., та дорогі – більше 1 руб. Жінки з будинків розпусти, часто навіть дорогих, отримували щомісяця не більше 10-12 руб., а могли навіть і того не отримувати [81, арк. 306; 108, с. 8]. Частину коштів забирали власниці закладів за надання ліжка, їжі та одягу. Обслуговувати жінка могла до десяти клієнтів на добу, в святкові дні шістнадцять і більше [339, с. 153; 184, с. 565].

Не гребували повії й крадіжками. Розповсюдженим у цьому середовищі був грабунок клієнтів перед статевим актом або після нього. В кримінальній хроніці постійно публікувалися новини про чергову крадіжку, вчинену повією [220; 231]. Причому відзначимо тут суб'єктивність підходу, адже досить часто газети публікували новини про крадіжку повією декількох рублів. Зазвичай крали годинники, гаманці, портсигари. Втім, поліції не складало великих труднощів

розшукати повій-злодійок, адже клієнт добре запам'ятовував особу, яка його пограбувала [25, арк. 67]. Варто наголосити, що представники антропологічної школи вважали це вродженою ознакою проституції [164, с. 186]. П. Тарновська зазначала, що всі повії «рецидивістки; про їхнє каяття й повернення до чесного життя не може бути й мови» [202].

«Правила...» 1844 р. окрему роль відводили профілактиці статевих захворювань та особистій гігієні. Вони вимагали омивати інтимні частини тіла, особливо після зносин із чоловіком. Також заборонялося, не обмившись, приймати іншого клієнта. Поза тим, жінка повинна була відвідувати лазню не рідше, ніж два рази на тиждень. Також у «Правилах...» означувалася поведінка під час менструації. Жінкам заборонялося надавати послуги під час місячних, а від власниць будинків розпусти вимагалось слідкувати за дотриманням вимоги [311, Приложение с. 7]. Втім, цим правилом досить часто нехтували. Інколи жінки продовжували надавати інтимні послуги під час критичних днів, навіть не роблячи перерву. Одеська комісія з трансформації нагляду за проституцією, доповідаючи перед міською управою 9 грудня 1903 р., зазначала, що підхід до питання менструації в будинках розпусти залежить від власниці: в деяких закладах послуги надаються без перерви, в інших перерва становить тільки один день, і лише деінде 2-3 дні максимум [184, с. 565].

У випадку виявлення вагітності у підлеглої, «мадам» повинна була поінформувати лікаря. Разом з тим, правилами було заборонено вдаватися до будь-яких засобів для переривання вагітності [311, Приложение с. 7]. «Мадам», незацікавлені у втраті додаткових заробітків, самі підбивали жінок робити аборт.

В цьому контексті також важливим буде питання дитинства і материнства. 87,82 % (995 жінок) ніколи не мали дітей, 98 повій мали дітей і 38 мали на момент заняття проституцією, з них 24 жінки ніколи не були заміжніми, тобто завагітніли від позашлюбних статевих відносин [122, с.44]. У разі вагітності реєстрова повія повинна була одразу звертатися до лікаря та слідувати й виконувати його вказівки. Втім, самі повії найчастіше негативно сприймали свою вагітність і намагалися різними способами позбутися дітей, використовуючи народні методи,

або користуючись послугами знахарів. Також поширеним явищем, у разі народження дитини, було передання її комусь на руки чи просто залишення біля смітника. Хоча закон зобов'язував у випадку виявлення вагітності одразу з'являтися до лікаря.

Важливим аспектом нашого дослідження є питання наявності родинних зв'язків у жінок-повій. Так, 83,05% (941 особа) мали батьків, братів і сестер. Не мали жодного родича 16,95% (192 жінки). У зазначеному питанні статистика Південної України не відрізнялася від усієї Російської імперії. Переважна більшість повій були незаміжніми – 91,35% (1035), у шлюбі були всього 42 жінки, розлученими – 33, вдовами – 21 повія. Такі дані були характерні й для інших частин країни. Про заміжніх, варто зазначити, що в більшості випадків цей статус лише свідчив про важкість розлучення, а чоловік і жінка вже давно не жили разом, а мешкали навіть в різних містах [41, арк. 166]. Втім, часто чоловіки навіть і не знали, чим займаються їхні дружини. Так, наприклад у 1879 р. в Євпаторії чоловік написав скаргу до поліції, що його жінку примусово утримують в будинку розпусти. Та, як виявилось зі слів повії, вона сама пішла від чоловіка до будинку розпусти, оскільки життя з ним було нестерпним [31, арк. 82]. У 1912 р. селянин А. Конофалов звернувся до сімферопольського лікарсько-поліцейського комітету з проханням допомогти звільнити його дружину з тенет проституції, яка пішла до міста працювати кухаркою. Однак, розслідуванням було встановлено, що жінка добровільно пішла від чоловіка та добровільно почала займатися проституцією [18, арк. 75].

Поширеним явищем також була робота повіями сестер і матерів. Письменник С. Шашков, який досліджував історію проституції, писав, що цілі сімейства живуть розпусним промислом – сестри з сестрами, матері з доньками [268 с.694]. В реєстрах миколаївських повій значиться багато однофамільців, що працювали в одних борделях [53, арк. 40].

Тогочасні письменники досить часто в своїх творах вкладали в уста повій вельми високі мрії, проте самі жінки дивилися на своє побутування з позиції «сьогодні погано, але раніше було гірше» [296, с. 60].

Підсумовуючи, зазначимо, що в 1889 р. в південноукраїнських губерніях було зареєстровано 1133 жінки, більшість з яких працювали в будинках розпусти (816). Проте такі цифри радше пояснюються поганим веденням документації, яка не відображала реального стану серед повій-одиначок. Переважну більшість серед повій склали українки, білоруски, росіянки (847 жінок). Поза тим, численною групою були єврейки (209). Релігійний склад проституції майже повністю відображав національний: православні – 873, іудеї – 203 жінки. Ці показники відрізнялися від загальноросійських, де на другому місці були протестанти. Проте важливим буде зазначити, що повії в своїй більшості були радше не релігійними, а забобонними. За становою належністю більшість становили міщанки (623 жінки) та селянки (363 жінки), що відрізнялося від загальноросійських показників, де серед повій найбільше було селянок – 49,39% (6394 жінки). Середній вік повії дорівнював 21,5 років. Працювали жінки в інтимній сфері зазвичай не більше п'яти років. Переважна більшість (983) працівниць інтимної сфери була неписьменними, проте це було радше ознакою загальної неграмотності.

2.3. Будинки розпусти та їхні власниці

Будинки розпусти почали виникати у великих містах Російської імперії задовго до легалізації проституції. В середині XVIII ст. такі заклади вже функціонували в Санкт-Петербурзі [294]. Довгий час влада боролася з ними. В 1843 р. заради контролю проституції в Санкт-Петербурзі створено лікарсько-поліцейський комітет. Наступного року були прийняті «Правила для власниць борделів», якими регламентувалася діяльність будинків розпусти на території міста. В майбутньому вони стали основою для створення та функціонування закладів розпусти на території країни і, зокрема, в містах Південної України. До початку XX ст. влада визнавала лише будинки розпусти, тобто місця, де проживали та працювали повії, які підпорядковувалися власнику приміщення. В 1903 р. було виокремлено ще один вид закладу – будинки побачень, в яких власник приміщень виступав лише посередником між клієнтом та повією,

надаючи приміщення виключно для здійснення статевого акту, у деяких випадках пропонуючи жінок. В цьому разі жінки не жили там, де працювали [27, арк. 5].

В існуванні легальних будинків розпусти в містах Південної України ми виділяємо декілька етапів: 1 етап – їх створення одразу після легалізації в Миколаєві та Одесі; 2 етап – масове виникнення будинків розпусти в містах протягом 1870 – 1880 рр. – пов'язаний з індустріалізацією регіону та урбанізаційними процесами; 3 етап припадає на 1890-ті – 1913-й рр., коли з бурхливим розвитком міст виникла проблема в розташуванні закладів і тому в більшості міст розпочинаються процеси перенесення закладів на околиці. Останній, 4 етап, припадає на 1914 р., коли з початком Першої світової війни введено військовий стан та видано постанову про закриття всіх вертепів розпусти на території Південної України.

В першій половині XIX ст. в Південній Україні проституція існувала лише у великих портових містах: Одесі та Миколаєві [56, арк. 20; 337, с. 316]. В 1843 р. в Санкт-Петербурзі створено лікарсько-поліцейський комітет – з цього часу відбулося визнання владою інституту проституції на теренах Російської імперії. На сьогоднішній день нам не вдалося визначити точну дату появи першого будинку терпимості в Південній Україні. Проте опрацьовані, в Державному архіві Миколаївської області, документи Канцелярії військового губернатора фіксують існування таких закладів уже на початку 1850-х рр. Так, у рапорті Миколаївського комітету для прийняття заходів проти сифілітичних хвороб до військового губернатора від 25 січня 1853 р. вказується, що на обліку перебуває два будинки втіхи. Водночас комітет відзначає, що не володіє повною інформацією з цього питання та не виключає, що, окрім двох офіційних, можуть функціонувати і таємні притони розпусти [57, арк. 4].

У 1870 – 1880 рр. в містах Південної України розпочинається бум на відкриття будинків розпусти, причиною чого стала індустріалізація, яка відіграла велику роль в процесі урбанізації регіону. В 1889 р. в трьох губерніях Південної України існувало 73 будинки розпусти, з них тринадцять в Катеринославській губернії, двадцять чотири в Таврійській та тридцять шість в

Херсонській. Загалом на той час у Російській імперії функціонувало 1216 закладів, з них 75% (912) знаходилися в п'ятдесяти європейських губерніях [122, с. 2]. Варто зазначити, що для Південної України, як і всієї Російської імперії, була характерна така тенденція: з моменту легалізації і до кінця XIX ст. – збільшення кількості будинків розпусти; на початку XX ст. відбувається їхнє зменшення. В Одесі в 1868 р. функціонувало 76 будинків розпусти, а в 1904 р. лише 14 [311, с. 263; 184, с. 584]. В Санкт-Петербурзі в 1852 р. функціонувало 148, у 1879 р. – 200, у 1910 р. – 32 [313, с.62]. В Варшаві з 1889 по 1909 р. їх кількість скоротилася з 17 до 5 [352, с. 228]. Схожі процеси відбувалися і в Західній Європі. Наприклад, у Парижі в 1843 р. існувало 235 будинків, де працювало 1450 повій, а в 1899 р. усього 56 борделів, в яких трудилося 497 повій. В Бельгії з 1856 р. по 1899 р. кількість борделів скоротилася з 42 до 5 [284, с. 22, 26]. В 1840-ві рр., коли розглядалося питання легалізації проституції, особлива роль відводилася будинкам розпусти, котрі на думку ініціаторів виступали би в ролі «агентів поліції» [126, с. 350]. Втім, вже наприкінці XIX ст. стало зрозуміло, що ця ідея повністю провалилася. Разом з тим, на межі століть серед інтелектуальних верств населення поширилися ідеї аболіціонізму, які нещадно критикували регламентацію проституції, а будинки розпусти, на їхню думку, виступали фундаментом системи регламентації. Та, зменшення закладів не зменшувало кількості повій, у разі закриття жінки йшли працювати до таємних притонів, у кафешантан, або на вулицю.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Російській імперії публічні будинки поділялися за вартістю відвідування на «дорогі» (розраховані на заможних клієнтів), де ціна за візит у них складала 1-3 руб.; «середні» (призначалися для людей середнього класу: дрібних чиновників, студентів, середнього купецтва, кадетів та молодших офіцерів), де ціна за візит становила 50 коп. – 2 руб. та «дешеві» (розраховані на бідне населення: солдатів, матросів, волоцюг, робітників, гімназистів, кадетів та ін.), в них візит вартував 30-50 коп.

Плата за візит була прямо пропорційною рівню сервісу, красі повії, її віку, одягу та обстановці закладу. В дорогих борделях існували дзеркальні кімнати для

оргій, у дешевих закладах досить часто кімнати для повій являли собою невеличкі «конури» без вікон, розділені картонними перегородками [284, с. 35]. В дешевих закладах кімнати, зазвичай, були невеликих розмірів, до дванадцяти квадратних метрів, з меблів – ліжко та тумбочка [183, с. 565]. В Південній Україні, в 1889 р. переважали заклади дешевої категорії – 31, також працювало двадцять три заклади середньої цінової категорії і п'ятнадцять – дорогої. Розподілення по губерніях було нерівномірним. У Катеринославській з 13 будинків розпусти 9 були дорогими, в Таврійській з 24 закладів 13 – середньої цінової категорії, а в Херсонській з тридцяти двох більшість (22) були дешеві [122, с. 4]. Варто зазначити, що ієрархія будинків розпусти була характерною лише для великих міст регіону, таких як Одеса та Катеринослав. В інших містах, як правило, існували заклади однієї категорії, найчастіше – дешевої, заможні верстви населення знаходили втіху серед повій-одиначок. Будинки побачень в основному створювалися для задоволення багатих та середніх верств населення, адже в них могли неофіційно підробляти заміжні жінки середніх верств, але заклади такого типу не отримали великого поширення в Південній Україні.

Переважна більшість будинків розпусти функціонувала не більше п'яти років, після чого змінювався власник або заклад закривався та відкривався в іншому місці. Проте траплялися випадки, коли подібні установи функціонували по декілька десятиліть, належачи одному власнику. Так, у Миколаєві в II п. XIX ст., за адресою Міщанська, 21 (суч. вул. Інженерна), існував будинок розпусти, що протягом двадцяти років належав одній жінці – Двойрі Блох [74, арк. 1]. У 1889 р. в трьох губерніях Південної України існували десять закладів, що працювали більше двадцяти п'яти років [122, с. 10]. Також слід зазначити, що в разі закриття старого закладу «мадам» намагалися відкрити новий неподалік.

Зазвичай будинки розпусти не мали власних назв, а називалися в пресі та народі за прізвищем власниці закладу або фактичного розташування за адресою. Втім, існували й винятки, на початку XX ст. в Катеринославі функціонував будинок розпусти «Америка» [243].

Згідно з «Правилами для власниць борделів» від 1844 р. будинком розпусти мала право володіти виключно жінка у віці від 30 до 60 років [311, Приложение с. 7]. Проте досить часто ця норма порушувалася. В 1889 р. 5,48% власниць будинків розпусти Південної України були молодше тридцяти років. У Російській імперії цей відсоток був вищим і дорівнював 8,81% [122, с. 16]. «Правилами...» від 1903 р. нижню межу вікового цензу було підвищено до 35 років, а верхню – скасовано [27, арк. 4]. Відтепер влада ретельніше ставилася до віку власниць та не надавала дозволи жінкам, молодшим 35 років. Така політика призвела до фальсифікації документів заради відкриття легального будинку розпусти. В 1913 р. до лікарсько-поліцейського комітету Сімферополя надійшло прохання від І. Борзової про відкриття борделю. Міська влада надала дозвіл, проте заклад так і не було відкрито, адже до комітету надійшла заява від мешканця Сімферополя, в якій йшла мова про невідповідність реального віку І. Борзової заявленому. Розслідуванням комітету було встановлено, що їй усього лише двадцять вісім. І. Борзова визнала махінацію, проте не вважала себе винною в порушенні закону, обґрунтовуючи свій вчинок тим, що до необхідного віку їй залишилось «якихось» шість років. Разом з тим, вона звернулася з проханням «закрити очі» на невідповідність віку та проявити гуманність [26, арк. 65]. Власники таємних притонів не погоджували свою діяльність із владою, тож не переймалися віковими обмеженнями.

Згідно з «Правилами для власниць борделів» правом володіти будинками розпусти мали виключно жінки. Проте траплялися випадки, коли місцевою владою ця норма порушувалася. В 1874 р. в Олександрівську перший легальний притон відкрито турецькопідданим євреєм Левітом, цей заклад проіснував декілька років [39, арк.18]. Утім, такі випадки були радше винятком, частіше для реєстрації закладу чоловіки використовували підставну особу. Про такі випадки відомо небагато і лише завдяки анонімним доносам, які ставали причиною поліцейських розслідувань. В 1909 р. в Мелітополі закрили заклад Зелікман, однією з причин вказувалося те, що вона була підставною особою, реальним же господарем виступав Герасун – власник приміщення, де знаходився бордель. В

1911 р. в Сімферополі закрито будинки розпусти Богарт та Зільберман, фактичними власниками яких були чоловіки Борис Козлов та Мошко Шер [18, арк. 97; 20, арк. 4; 24, арк. 78; 25, арк.96; 26, арк. 65, 76].

Для відкриття власного вертепу розпусти жінка повинна була звернутися до спеціального органу контролю за проституцією, а в разі його відсутності – до міської управи. Майбутня «мадам» подавала такі документи: прохання про відкриття, договір на оренду приміщення з правом довгострокової оренди, письмову згоду домовласника на відкриття закладу, санітарну книжку майбутньої власниці, документи про особистість, коротку автобіографію. Після цього спеціальна комісія, яка складалася з архітектора, поліцейського та лікаря, виїздила на місце і перевіряла відповідність заявленої будівлі усім нормам. У разі виявлення порушень надавався припис про виправлення недоліків. Так, в 1910 р. в Сімферополі при запиті Рахілі Бонгарт на відкриття будинку розпусти комісія лікарсько-поліцейського комітету, оглянувши будівлю, дійшла висновку, що перед наданням дозволу вона повинна внести деякі зміни в будівлю, а саме: вікна, що виходять на вулицю, закласти до фрамуг; дерев'яні тамбури замінити на кам'яні; а сходи на другий поверх зробити з негорючих матеріалів [18, арк. 56]. Після виправлення недоліків комісія знову направлялася на перевірку, після чого виносила остаточне рішення. У випадку відсутності порушень «мадам» отримувала дозвіл на відкриття борделю [55, арк. 4]. Отримати заборону на відкриття закладу «мадам» могла в разі невиправлення зазначених порушень або негативного висновку одного із членів комісії. Показовим в цьому є випадок, що трапився в Миколаєві в 1883 р., тоді Х. Гершмановій, незважаючи на її бездоганну репутацію, було відмовлено у відкритті борделю. Причиною називалися неофіційні дані, зібрані поліцмейстером на минулому місці її роботи в Одесі [73, арк. 3].

Однією з важливих перешкод, що поставала на шляху відкриття власного будинку розпусти, хоч і не прописаною в законодавстві, був стартовий капітал. Як уже зазначалося, охочі відкрити власний легальний заклад подавали до органу контролю пакет документів, до якого також входили письмова згода

домовласника на відкриття притону розпусти та угоди на довгострокову оренду приміщення, яка укладалася на рік та оплачувалася наперед. Наприкінці XIX – початку XX ст. вартість оренди була різною і залежала від багатьох чинників: місця розташування, стану будинку, кількості кімнат, розміру міста тощо. Власники, апелюючи до того, що ніхто не захоче використовувати будинок після борделю, часто завищували ціну. найдешевша оренда обходилася в 150 руб. на рік, найдорожча – 4000 руб. Найпоширеніший ціновий діапазон був від 800 до 1800 руб. [38, арк. 14; 81, арк. 306; 122, с. 4]. Лише невелика кількість будинків розпусти Південної України функціонувала в приміщеннях, що належали безпосередньо мадам [81, арк. 36]. Власниці закладів брали в оренду один поверх або всю будівлю, вибір залежав від розмірів майбутнього закладу. Інколи в одному будинку розташовувалося одразу декілька будинків розпусти. Будинки ж побачень могли знаходитися взагалі в багатоквартирному житловому будинку, займаючи частину одного поверху. Така практика була досить розповсюдженою в Одесі.

Якщо власниця відходила від справ за станом здоров'я чи виїжджала з міста назавжди, вона або продавала заклад, або передавала в управління іншій особі. У таких випадках до органу контролю надавалося прохання про зміну власника із зазначенням причини. У разі недовіри влади до кандидатури нової «бандерші» надсилалася відмова і тоді підбиралася інша кандидатура, що задовольняла б вимогу чиновників [54, арк. 6]. Непоодинокими були випадки, коли матері передавали заклад в управління своїм донькам. Показовим у цьому випадку є приклад з Олександрівська, де в 1903 р. до лікарсько-поліцейського комітету звернулася Хана Рутман з проханням передати управління закладом своїй доньці Єлизаветі Наєр [42, арк. 19].

Іншою можливістю отримання закладу у власність була його купівля разом із повіями, приміщенням та всіма документами. Найчастіше такі дії проводилися, щоб позбутися конкуренції. В Олександрівську в 1903 р., через півроку після передачі прав Ханою Рутман Єлизаветі Наєр, Софія Якубович викупила будинок розпусти та стала монополістом на ринку інтимних послуг у місті [42, арк. 49, 55].

У Російській імперії поширеною практикою було володіння декількома закладами, нерідко розташованим один навпроти іншого. У 1880-ті рр. в Миколаєві Мінда Квартірмейстер володіла двома будинками розпусти за адресою вул. Рибна, 36 та вул. Мала Морська, 30; а в 1890-ті рр. Двойра Блох володіла двома закладами на вул. Мала Морська в будинках № 22 та 30 [76, арк. 13; 84, арк. 16, 44].

Частими були випадки, коли з різних причин «мадам» продавали свій бізнес в одному місті та переїздили до іншого, де, отримуючи необхідні дозволи, відкривали новий заклад [67, арк. 41]. Варто також зазначити, що на відміну від повій, які, завершуючи свою діяльність, знімалися з обліку, «мадам», навіть після закриття закладу, згідно з «Правилами для власниць борделів», не позбавлялися поліцейського нагляду, а знаходилися під ним до самої смерті. Втім, відстежити їхню діяльність теж було важко, адже вони, як і повії, досить часто змінювали місце проживання [311, Приложение с. 5].

Досліджуючи станову належність, національний та релігійний склад, нами було виявлено великі розбіжності між тими, хто безпосередньо надавав сексуальні послуги, і тими, хто утримував будинки розпусти.

За становою належністю серед власниць будинків розпусти Південної України відсоток міщан був вищим, ніж у повій – 75,34 % проти 54,99 %. Однак, на другому місці, на відміну від повій, були не селянки, а солдатки – 19,18 %. В 1889 р. лише одна власниця будинку розпусти була селянкою. Показники досліджуваного регіону відрізняються від загальноросійських, де 43,25 % власниць були міщанками, 18,62 % були селянками і на третьому місці були солдатки – 18,04 % [Додаток А].

За національним складом переважна більшість «мадам» Російської імперії були представницями східних слов'ян – 51,98 % (631 особа), на другому місці були єврейки – 26,85 %, третє та четверте місце посідали німкені (6,34 %) та польки (2,55 %). В п'ятдесяти губерніях Європейської частини імперії відсоток східних слов'ян був дещо вищим і дорівнював 58,99 %. Та, національний склад власниць будинків розпусти в Південній Україні кардинально відрізнявся від

всеросійського. Монопольне становище серед власниць будинків розпусти в усіх трьох губерніях займали єврейки – 84,93 % (62 особи), одинадцять жінок були представницями східних слов'ян. У Катеринославській губернії з тринадцяти закладів сім належало єврейкам; в Таврійській губернії з 24 будинків розпусти 23 належало єврейкам; в Херсонській з 36 закладів 32 належало єврейкам. Таке становище зберігалось протягом усього досліджуваного періоду. Наприклад, у 1909 р. в Сімферополі існувало п'ять легальних будинків розпусти, власницями яких були єврейки: Мінька Качер, Сима Цимблер, Сура Окрент, Бася Зільберман та Ріва Пекер [17, арк. 33-38]. Навіть в Миколаєві та Севастополі, де євреям заборонялося жити, власницями будинків розпусти були єврейки. Для того, щоб жити та працювати в цих містах, вони отримували право на тимчасове проживання. Причиною такої кардинальної відмінності в національному складі трьох губерній Південної України від решти країни слугувало те, що ці губернії знаходилися в межах «смуги осілості» євреїв. Схожі дані були характерні і для інших губерній, де компактно проживали євреї. До того ж, євреї були вельми численною етнічною групою серед городян Катеринославської (25,96 %), Херсонської (28,36 %) та Таврійської (11,80 %) губерній [306, с. 567]. У 1897 р. в Одесі вони, наприклад, складали 30,83 % населення міста [113, с. VI].

Схожа ситуація була і в релігійному плані, де переважну більшість серед повій становили іудеї – 78,08 % та православні – 21,92 %. Інші релігії в регіоні ніяк не були представлені. Ісмаїл Гаспринський акцентував на цьому увагу, зауважуючи: «Ви не знайдете жодного мусульманина, який утримує бордель» [134, с. 27]. Втім, у 1889 р. в Російській імперії було зареєстровано 59 «мадам», що сповідували мусульманство, а в Самарканді це було настільки поширеною практикою, що населення зверталося до влади з проханням заборонити мусульманам утримувати борделі [317, с. 24]. В Російській імперії в 1889 р. 56,18 % власниць борделів становили православні, іудеї складали 24,46 %. Це навіть було протилежним повіям, де 74,46 % були представниці східних слов'ян та 77,05 % православні [122, с. 12].

Така ситуація в Південній Україні породжувала в суспільстві упевненість в експлуатації євреями місцевого населення, особливо слов'янських жінок. Разом з тим, дехто вбачав у цьому план зі знищення слов'ян. Преосвященний єпископ Таврійський і Сімферопольський у 1913 р. писав до лікарсько-поліцейського комітету: «Різні особи іудейського племені хочуть відродити кубла розпусти в районі, заселеному переважно російським православним населенням. Розпуста і пияцтво поступово охоплюють російських чоловіків» [26, арк. 19]. Місцева преса також неодноразово звертала увагу на цю проблему, а такі газети антисемітської спрямованості, як «Новоросійський телеграф», використовували ситуацію для розпалювання міжнаціональної ворожнечі. Наприклад, у більшості статей, присвячених питанням проституції, читачеві обов'язково нагадувалося типовими фразами, що «кубла розпусти, як відомо, зазвичай утримуються євреями» [194].

Як і більшість жінок Російської імперії, власниці будинків розпусти не вміли ані читати, ані писати. Часто звернення до органів влади від їхнього імені писали юристи, що підписували їх: «За неї, неписьменну...» [68, арк. 2]. Проте в 1890 – 1910-х рр. ситуація поступово змінюється і все більший відсоток «мадам» уже вміли читати та писати.

Сімейний стан «мадам» кардинально відрізнявся від повій. Переважна більшість власниць закладів розпусти на території Південної України (71,23 %) були заміжніми, цей показник загалом був вище, ніж у середньому по країні (54,53 %). Самотніми були 9,59 %, по країні ж цей відсоток був вищим та становив 16,14. Розлучених на території Південної України не було, в Російській імперії він дорівнював 5 %. Відсоток вдів у регіоні відповідав середньоросійському – 19 [122, с. 17].

«Правилами...» від 1844 р. ніяк не обмежувалося проживання чоловіків «мадам» у борделях. «Правилами...» від 1903 р. було дозволено проживання подружжя в закладах лише за умови, якщо в них буде окрема кімната. Також чоловікам було заборонено втручатися в управління закладом. У реальності це обмеження постійно порушувалося. Поширеним було безпосереднє управління закладом чоловіком. У січні 1872 р. у Миколаєві після чергових заворушень було

закрито вертеп розпусти, який належав Софії Сороган, проте керував ним безпосередньо її чоловік Наум Сороган [65, арк. 14]. Чоловіки власниць, будучи особами наближеними, якщо не головними, досить часто проявляли агресію, тим самим затверджуючи свою маскуліність. Вони знущалися з повій, виказуючи їм свою зверхність, часто били їх [91, арк. 33]. Будучи представниками асоціальних верств населення, вони не цуралися грабувати клієнтів і фальсифікувати векселі [67, арк. 3]. Інколи їхня поведінка дуже сильно дошкуляла місцевій владі. Наприклад, у 1872 р. в Севастополі було закрито будинок розпусти Когонь Златкевич після того, як її чоловік поцупив у відвідувача борделю 1000 рублів [71, арк. 1].

Російським законодавством окремо встановлювалася можливість присутності дітей «мадам» у закладах. «Правилами для власниць будинків розпусти», прийнятими в травні 1844 р., їм взагалі заборонялося тримати дітей при собі [311, Приложение с. 5]. «Правилами...» від 1903 р. заборонялося утримувати при собі дітей старше трьох років. Виняток, згідно з п.8 «Правил...», допускався тільки, якщо сама донька теж працює повією в цьому закладі [27, арк. 4 зв.]. Така практика була досить поширеною на території Російської імперії. Письменник С. Шашков, який досліджував гендерні питання, писав: «...Мати займається проституцією, народжує доньок, котрі потім починають працювати разом з матір'ю» [268, с. 694].

Власниці часто порушували цю заборону і діти жили разом з ними в будинках розпусти. Таке сусідство негативно впливало на психіку дітей. Героїня п'єси Шолом Аш «Бог помсти» Рівкеле – донька «мадам», жила на другому поверсі будинку, де знаходився бордель, а найкращою її подружкою була повія Гіндл. Остання, скориставшись дитячою довірливістю, продала Рівкеле маклеру [131]. Сприймаючи з дитинства проституцію як нормальне явище, помічаючи як щовечора продається жіноче тіло для чоловічої насолоди, нівелювались ідеали кохання та погіршувалося ставлення до чоловіків. Як наслідок, досить часто такі діти в перерві між уроками поширювали серед однолітків свої думки про взаємовідносини між чоловіками та жінками. В 1902 р. в Миколаєві розгорівся

скандал, коли батьки учнів Першої гімназії поскаржилися на аморальну поведінку однієї з учениць, що проповідувала серед дітей ідеї розпусти. Виявилось, що донька «мадам» Хани Гольберг живе разом з нею в будинку розпусти [52, арк. 1]. Проте варто зазначити, що самі «мадам» часто бажали кращої долі для своїх доньок. У тій же п'єсі Шолом Аш героїня каже, що не хоче аби її донька була як вона [131].

А от саме суспільство негативно сприймало «мадам» та їхніх дітей, вважаючи їх уже наперед пропашими. В п'єсі І. Бабеля «Закат» розповідається про зізнання сина батьку в коханні до дівчини. Останній, дізнавшись її ім'я, називає обраницю помийницею, обгрунтовуючи тим, що вона донька «бандерші» [132, с. 102]. А власниця закладу Сара з п'єси «Бог помсти» ставить головно своєю метою видати заміж свою доньку та отримати благословення ребе, адже ніхто не хоче з нею одружуватися через біографію матері [131].

Цікавим є той факт, що, згідно з законом (п. 3) від 1903 р., «мадам» заборонялося надавати інтимні послуги і в разі виявлення такого факту вона позбавлялася права володіти закладом, проте самі жінки часто порушували цю заборону і залюбки задовольняли сексуальні послуги клієнтів [27, арк. 4 зв.].

У 1840-х рр. при розгляді питання легалізації проституції імператор Микола II виступив принципово проти цього. Тоді, аби досягнути позитивної відповіді, Л. Перовський відрекомендував «мадам» у ролі «агентів поліції», що заради отримання прибутків будуть ретельно виконувати закон. Утім, у реальності все виявилось навпаки і самі власниці в гонитві за наживою часто порушували закон. Однією з таких сфер був алкоголь. Річ у тому, що законодавством заборонялося продавати його в борделях. Алкоголь, як і секс, міцно асоціювався у клієнтів з проведенням дозвілля, адже дозволяв чоловікам демонструвати свою маскуліність [138, с. 121]. До того ж похід до борделю сприймався не просто як задоволення сексуальних потреб, а як відпочинок. Для закладів ця стаття прибутків стояла на другому місці після інтимних послуг, а в деяких випадках навіть на першому, тож «мадам» залюбки порушували закон. Алкоголь в закладі був набагато дорожчим ніж у шинку. Так, у будинку розпусти

пані Зільберман у Сімферополі в 1912 р. карафа горілки вартувала 50 копійок, півдюжини пива – 1,80 руб. [25, арк. 67; 42 арк. 37]. Коли, наприклад, у тогочасних шинках він вартував сорок копійок. Окрім цього, дівчата складали компанію чоловікам, звісно за їх рахунок. Замовляли ж вони, зазвичай, найдорожчий алкоголь. В дорогих борделях подавали портер та шампанське різних марок, в дешевих – пиво та горілку [284, с. 36].

Важливим також буде зазначити, що в ст. 21 «Правил для власниць будинків розпусти» йшлося: «Вона [власниця] утримує жінок своїх від зайвого вживання алкоголю». В 1892 р. у своїй доповідній записці до військового губернатора миколаївський міський лікар писав: «В будинках терпимості стан задовільний: там не вживають спиртного, а якщо такі випадки трапляються, то це контрабанда і воно занадто дороге. До того ж, власниці пильно стежать за його вживанням» [81, арк. 84]. А в 1911 р. поліцейстер доповідав у лікарсько-поліцейський комітет Сімферополя: «Усі повії п'ють пиво, і власницям закладу навіть доводиться утримувати їх від цієї згубної звички» [24, арк. 78]. Проте такі звіти писалися чинами, що отримували додаткову фінансову винагороду від «мадам», тож завжди їх представляли в позитивному світлі як жінок, які невтомно пильнують за поведінкою та борються за здоров'я повій. При проведенні незапланованих перевірок будинків розпусти виявлялася зовсім інша картина – продаж вина й пива та надмірне вживання алкоголю повіями. Дослідження, проведене в Одесі в 1900-х рр., показало, що 75 % повій вживають алкоголь, половина з них щовечора напивається [339, р. 77]. «Мадам» заохочували повій зловживати алкоголем, щоб ті привітніше ставилися до клієнтів, завжди будучи веселими, та й самі повії з радістю вживали, щоб мінімізувати стрес після чергового клієнта та його поведінки [26, арк. 76].

Майже всі власниці будинків розпусти та будинків побачень раніше самі працювали повіями, тож, відкривши свій заклад, ставилися зверхньо до працівниць цієї сфери, часто зневажаючи їх. Разом з тим, своїх повій вони сприймали виключно як товар, який повинен приносити прибуток незважаючи ні на що. Задовольнялися лише мінімальні потреби повії, щоб вона не втрачала

«товарного вигляду». Одеський письменник під псевдонімом Кармен у брошурі «Прокиньтесь!» нагадував, що бордель насправді то тюрма, і там немає веселого життя [148, с. 17].

Однією з таких проблем було місце для відпочинку жінки. «Правилами...» 1844 р. встановлено, що кількість приміщень у борделі повинна дорівнювати кількості жінок [311, Приложение с. 5]. Це правило постійно порушувалося. В 1889 р. в 73 будинках розпусти було 780 кімнат, на котрі припадало 816 жінок. Причому найбільша нестача приміщень була в будинках розпусти дешевої цінової категорії. У таких закладах було велике приміщення, в якому жили та обслуговували дівчата, а ліжка відгороджувалися картонними перегородками або навіть простими ширмами. В установах, де у повій були окремі кімнати, вони теж були не в найкращому стані: темні, без вікон, з ліжком та тумбочкою. На початку ХХ ст. в Одесі по вул. Глухій діяв бордель «мадам» Реладман; у ньому кімнати для повій були без вікон, зі скляними дверима в коридор [184, с. 565]. В одному з рапортів поліцмейстера до лікарсько-поліцейського комітету Сімферополя від 1909 р. йдеться: «...всі приміщення, де проживають повії, тісні й вельми брудні. Досить часто повії були позбавлені перших і необхідних засобів гігієни, наприклад, таких як кружка Емеріха, чи рукомийник» [17, арк. 37]. Законом також обумовлювалася необхідність постійно освіжати повітря, що звісно, робилося рідко. Важливим психологічним чинником було те, що жінки відпочивали на тих самих ліжках, де за зміну могли обслужити до десятка відвідувачів. У 1903 р. в Олександрівську міська управа вимагала від власниць будинків розпусти виділити кімнати окремо для роботи та відпочинку жінок [44, арк. 24]. Проте в більшості випадків спроби небайдужих звернути увагу на цей факт, зазвичай, закінчувалися нічим [43, арк. 13; 339, р. 150].

19 квітня 1901 р. лікарсько-поліцейським комітетом Катеринослава була створена комісія для вивчення побутових умов життя повій у будинках розпусти. Через деякий час комісія надала свої невтішні висновки. Виявилось, що у всіх міських будинках розпусти повії не одержують зарплатню, а отримують від мадам лише їжу, кімнату та одяг, причому одяг надавався лише в оренду [108, с. 7].

Випадки рабського використання жіночої праці були поширеними на території Російської імперії; досить часто «мадам» залишали собі $\frac{3}{4}$ від заробітку повій. Офіційна зарплатня у повій досліджуваного регіону була в межах 10-12 руб. Зустрічалися епізоди, коли повіям при зарахуванні на роботу обіцяли платити 7 руб. на місяць, проте і ті гроші вони не отримували [91, арк. 33].

Користуючись своїм становищем, «мадам» почасти штучно створювали для повій боргові ситуації, продаючи речі вище ринкової ціни. Борги пред'являлись повіям у разі спроби покинути заклад. При бажанні жінки покинути будинок розпусти її не відпускали, допоки вона не погасить позику, хоча це було заборонено законом. Досить часто у повії відбирали паспорт та її особисті речі і не поверталися, допоки не будуть повернуті «вкладені» гроші [64, арк. 1]. За законом борг повії не повинен був перевищувати 25 руб., однак де-факто часто перевищував 40 руб. Повії пробували скаржитися поліції, щоб вийти на волю. Траплялися випадки, коли поліцмейстер чи спеціальна комісія, що перевіряла заклад, отримували від власниці винагороду за винесення позитивного висновку, аби заклад не було закрито. Наприклад, у 1911 р. надійшла скарга на мадам Зільберман у Сімферополі, що вона експлуатує працівниць та змушує купувати одяг у неї втричі дорожче. Проте поліція одразу відзвітувала, що перевірку проведено, але порушень закону не виявлено: «Повії справно отримують платню, яка дорівнює 12 руб. на місяць, і ніхто їх не змушує купувати одяг і взуття за завищеними цінам, адже самі ціни коливаються від 6 до 12 руб.» [24, арк. 78].

Лише в деяких містах були зроблені спроби якось контролювати фінансові взаємовідносини повій з власницями. У Катеринославі, аби вирішити цю проблему, був створений спеціальний рахунок, куди мадам перераховували кошти [108, с. 9].

Миколаївська «мадам» Кені Мінцес у 1884 р. жалілася до військового губернатора на дії поліцмейстера Г. Чернишева. Той вимагав від неї наклепу на старого поліцмейстера Бірічева, а після відмови почав погрожувати викликати на допити її прислугу з метою залякати. Сам же поліцмейстер такі кроки відкидав та вказував, що з'явився до закладу з метою перевірки діяльності та застав

безпатентний продаж пива, про що і склав протокол, а саму мадам вимагає притягнути за наклеп [75, арк. 6]. Частими були випадки, коли поліція розпочинала свою діяльність після публікації матеріалу в газеті, де йшлося про експлуатацію власницями повій, і одразу ж влада бралася за дослідження питання. У червні 1884 р. в «Новоросійському телеграфі» опубліковано замітку «До продажу жінок», в якій повідомлялося про продаж до Одеси власницею будинку розпусти в Миколаєві двох повій без їхньої згоди та ще й не заплативши ні копійки за їх шестирічну працю. Стаття закінчувалася фразою: «Поліції необхідно звернути увагу на цю торгівлю» [192]. Поліція двох міст допитала повій, про яких йшлося в статті, допитали власниць борделів у Миколаєві та Одесі. Після проведеного розслідування повії були звільнені, проте ніхто з «мадам» не поніс кари [91, арк. 39].

Загалом психологічний клімат у «зоні впливу» будинків розпусти та всередині них був жорстким [272, с. 150]. Повій примушували робити й інші справи: мити посуд, прати чи прибирати. Їжа часто була поганою або зіпсованою [191].

Жінки, не витримуючи такого ставлення, тікали із закладу, прихоплюючи з собою щось цінне. У 1878 р. з будинку розпусти Фрейд, що знаходився в Сімферополі втекла повія, прихопивши з собою різних речей на суму 335 руб. [31, арк. 1]. Такі випадки були непоодинокими, а переважна більшість скарг «мадам» до поліції якраз стосувалася втеч повій. Якщо ж жінка не могла втекти та не витримувала соціального напруження, то вона закінчувала життя самогубством. Газетні хроніки постійно супроводжувалися новинами про чергове самогубство повії в будинку розпусти [57, арк. 15; 18, арк. 45; 272, с. 150]. Проте завершення розслідування причин самогубства залежало виключно від зацікавленості «мадам» у цьому [88, арк. 1]. «Новоросійський телеграф» відзначав: «недолік поліцейського нагляду помічається у нас найочевиднішим чином», натякаючи на те, що органи контролю та поліція досить часто закривали очі на те, що відбувалося в борделях [194].

Важливим аспектом роботи будинків розпусти була боротьба за клієнтів з іншими власницями закладів. Найбільш поширеним видом такої боротьби було написання скарги на заклад. Існувало два види скарг: анонімні та від свого імені. Так, у 1913 р. на Гінду Гідалевіч, власницю борделю в Сімферополі, надійшла до лікарсько-поліцейського комітету анонімна скарга, у якій доповідалося, що вона захоплювала невинних дівчат, а її паспорт арештовано кримінально-розшуковою поліцією в іншому місті. Разом з тим, у скарзі зазначалося, що ще в 1893 р., коли вона утримувала будинок розпусти, вчинила наклеп на пристава 2-ї дільниці Самсонова, за що його було звільнено зі служби [26, арк. 12]. У тому ж Сімферополі в 1912 р. на ім'я губернатора надійшла анонімна скарга від повій будинків розпусти. В ній вони жалілися на важкі умови праці та їх експлуатації «мадам» і поліцією. Розслідування з'ясувало, що анонімка написана власницями таємних борделів, щоб прибрати з ринку легальних конкурентів [18, арк. 75].

У 1877 р. М. Квартірмейстер скаржилася до поліції на власницю публічного закладу Ганну Шкраб, яка використовувала нечесні прийоми конкуренції, підсилаючи на фаєтоні до її закладу своїх дівчат, щоб ті влаштували скандали, дискредитуючи та переманюючи клієнтів до закладу Шкраб [67, арк. 5]. За скаргою було розпочато розслідування, котре виявило великі порушення в будинку розпусти Г. Шкраб, а через те, що вона не була миколаївською міщанкою, їй видали припис з вимогою терміново залишити місто у двомісячний термін. Усі спроби оскарження були невдалими, тому жінка покинула місто [67, арк. 46]. В 1883 р., після закриття борделю Мінди Квартірмейстер у Миколаєві та невдалої спроби відкрити новий, вона надіслала листа військовому губернатору, в якому виклала порушення, що існують в інших закладах розпусти міста. Так, Рухля Коган, будучи «мадам», не цуралася особисто надавати інтимні послуги клієнтам, а Роза Шапіро займатися маклерством [74, арк. 1].

Підсумовуючи, маємо констатувати, що власниці будинків розпусти, часто були колишніми повіями, проте мали низку відмінностей. У Південній Україні серед «мадам» переважали єврейки – 84,93% (62 особи), що відрізнялося від загальноросійського показника, де єврейки посідали другу позицію після

представниць східних слов'ян (26,85%). На відміну від повій відсоток міщанок серед власниць борделів був значно вищим – 75,34% проти 54,99%. Хоча, згідно з законом, будинками розпусти могли володіти лише жінки, зазвичай вони виступали в ролі формального власника, а реальними були чоловіки. Власники борделів ставилися зверхньо до своїх працівниць, розглядаючи їх лише як живий товар і надмірно їх експлуатуючи, нерідко навіть не виплачуючи їм зарплатню й не надаючи гідних побутових умов. Досить часто «мадам» були складовою частиною корупції, даючи хабарі поліції, продаючи нелегально алкоголь. Разом з тим, «мадам» були активними особами, які відстоювали свої права в юридичному та економічному плані перед владою та конкурентами. Таким чином, будинки розпусти проіснували на теренах Південної України сімдесят років та були закриті з початком Першої світової війни.

2.4. Звідництво та втягнення до проституції

Ринок інтимних послуг постійно потребував нових працівниць. Власниці будинків розпусти, для збереження попиту відвідувачів, намагалися оновлювати контингент принаймні раз на декілька місяців. Окрім цього, повії, часто не задоволені елементами виробничої діяльності або ставленням «мадам», не бажали довго працювати в одному закладі і при нагоді змінювали місце роботи. В свою чергу це призводило до великої плинності кадрів у галузі на теренах усієї країни загалом та в Південній Україні зокрема. Наприклад, у Катеринославі в 1901 р. в семи будинках розпусти, зазвичай, щоденно працювали 123 повії. Усього ж протягом року в легальних закладах працювало 457 жінок [108, с. 7]. В Олександрівську в 1906 р. в борделі С. Якубович працювало одночасно 14 повій, усього за рік через її заклад пройшло 82 жінки [47, арк. 51]. Такі дані характерні й для інших міст Південної України. Втім, існували і винятки, коли жінки працювали повіями в одному закладі п'ять і більше років [91, арк. 33].

Вербуванням жінок в борделі займалися або безпосередньо власниці будинків розпусти, або члени їх родини. Зазвичай це були чоловіки, які контактували з власницями інших закладів та укладали договори купівлі-

продажу, проте й такі угоди не відбувалися без участі посередників [44, арк. 284; 73, арк. 2]. Однак найчастіше пошуком нових жінок для будинків розпусти займалися спеціальні комісіонери, що були посередниками між повіями та власниками борделів.

Існувала ціла індустрія, яка займалася втягненням жінок до тенет проституції та їхнім продажем до будинків розпусти. Людей, котрі займалися цією роботою, називали маклерами, комісіонерами або факторами. Жінка у цій торгівлі виступала в ролі «живого товару». Інтелігенція їх називала «білими рабинями» за аналогією з чорними рабами, позбавленими будь-яких прав [235]. Тогочасна регіональна періодична преса, не тільки антисемітської спрямованості, ототожнювала торгівлю жінками виключно з євреями, наголошуючи, що інші народи не можуть займатися такою ганебною справою [200; 201; 237]. Чиновництво Південної України у діловому листуванні, говорячи про факторів, використовувало також терміни «турецькі євреї» або «турецькі піддані євреї» [97, арк. 16]. Причиною було те, що торговці «живим товаром» для своєї роботи нерідко використовували паспорти Османської імперії, часто – фальшиві. Єврейський письменник та публіцист Зеєв Жаботинський визнавав, що торгівлею жінками переважно займаються євреї, проте наголошував, що і представники інших народів цим не гребують [146]. Така асоціація була настільки сильною, що на поч. ХХ ст. в Лондоні пройшла міжнародна єврейська конференція з питань боротьби з торгівлею жінками [126, с. 424]. Також єврейська належність торговців висвітлювалася і в літературі. В «Ямі» О. Купріна торговці «живим товаром» мали єврейські прізвища. Один з них під псевдонімом Горизонт дотримувався шабату і підтримував свою маму. Водночас це не заважало працювати фактором [149, с. 123]. Британський дослідник Е. Брестов вказує, що в організації торгівлі жінками в Європі найбільшу роль відігравали євреї [340, р. 30, 355, р. 52].

Значну частину роботи маклерів займало вербування жінок з майбутнім їх продажем для заняття проституцією. У своїх пошуках вони їздили по всій країні. У факторів існувала своя мережа спеціальних агентів, які допомагали з розшуком потрібних жінок, отримуючи за свою роботу від одного до трьох рублів [141,

с. 113]. В 1913 р. в Павлограді заарештовано чоловіка з жінкою, при розслідуванні з'ясувалося, що остання була місцевою та допомагала приїжджому фактору купувати жінок для борделів Північного Кавказу [258].

Працювали вербувальники серед усіх прошарків населення, особливо приділяючи увагу незаможним верствам населення: селянкам, працівницям фабрик, готельній прислузі. Адже саме представниць незаможних верств легше було загітувати. В квітні 1914 р. у с. Кам'янське (суч. м. Кам'янське) був затриманий австрійський підданий І. Махачік, що планував продати до турецьких борделів трьох неповнолітніх дівчат зі згоди батьків, які вважали його умови прийнятними для себе та своїх доньок [249].

Досить часто жінок заманювали до тенет проституції пропозиціями високооплачуваної й низькокваліфікованої роботи. Наприклад, пропонуючи роботу в майстернях моди у великих містах. У 1889 р. в Одесі заарештовано селянку Євдокію Плахат, яка вербувала дівчат на території Херсонської, Бессарабської та Київської губерній. Вона розшукувала гарних та бідних дівчат у сільській місцевості, після чого, видаючи себе за власницю модної майстерні з виготовлення одягу, агітувала їх іти до неї працювати. Лише прибуваючи до Одеси, жінки дізнавалися, що їх обманули та їм уготоване майбутнє повії [210].

Велика увага також приділялася новоприбулим до міст дівчатам. Маклери працювали на пристанях і вокзалах [125, с. 138]. Вони вираховували дівчат, які приїхали до міста в пошуках роботи, викликалися їм допомогти з пошуком житла та роботи, довірливі погоджувалися на їхню допомогу, після чого їх приводили до борделів. Така практика була досить поширеною не тільки в містах Російської імперії, але й у світі. Щоб хоч якось уберегти жінок в 1877 р. в Женеві створено «Міжнародний союз друзів молодих жінок». У Російській імперії ця організація на 1909 р. нараховувала 160 членів, сутність її роботи зводилася до зустрічі нужденних жінок на вокзалах та надання їм на перший час ночівлі, їжі та роботи [125, с. 235].

Водночас розповсюдженою була практика, коли жінок влаштовували на роботу і вже згодом примушували займатися проституцією. В 1912 р. в

Катеринославі у справі вербування жінок були заарештовані маклери Нахім Богушевський та Сура Герштейн. Вони знаходили безробітних жінок, пропонували їм допомогу в пошуку роботи, а потім влаштовували їх працювати покоївками в готелях. Досить скоро їх примушували також займатися проституцією, обслуговуючи постояльців. Дуже рідко про такі випадки ставало відомо поліції. Про цей інцидент стало відомо тільки завдяки зверненню до поліції могильовського міщанина Йосифа Дашевського через зникнення його племінниці [236].

Іншою поширеною категорією, серед якої працювали маклери, була прислуга в готелях, ресторанах, на дому. Зазвичай їх заманювали до тенет проституції, пропонуючи їм змінити місце роботи на краще та більш оплачуване. Розповідалися історії про те, що власник іншого готелю ставиться більш поблажливо до прислуги, поважає їх працю і платитиме більше.

Маклери працювали і серед жінок з освітою, заманюючи їх пропозиціями викладання в іншому місті. З жінкою, яка шукала місце вчителя, зв'язувався потенційний роботодавець та пропонував вигідні умови роботи в іншому місті. І лише по приїзду виявлялося, що в такий спосіб жінку зтягнуто до тенет проституції. 3 липня 1914 р. в катеринославському готелі «Континенталь» намагалися покінчити з життям дві жінки. З їхніх слів, їх запросила до міста поважна особа на вакансії викладачів німецької та французької мов, навіть надіславши гроші на проїзд. Втім, коли вони приїхали, багатой людини не виявилось, а їх почали схиляти до заняття проституцією [221].

Вишуканим методом вербування жінок вважалося кохання, адже не кожен маклер мав навички залицяльника та час для зваблення жертви. Таким чином нерідко вербували серед заможних та середніх верств населення, оскільки зваблені в такий спосіб жінки цінилися на ринку набагато дорожче. Чоловіки-маклери входили в довіру до дівчат, зізнавалися їм у коханні та згодом пропонували одружитися. Через деякий час чоловік повідомляв, що знайшов кращу роботу в іншому місті і пропонував переїхати разом з ним. Заради досягнення мети маклер знайомився з батьками, неодноразово приходив у гості

додому, у тата просив руки і серця доньки. Якщо він був проти таких відносин, маклер умовляв дівчину покинути сім'ю та одружитися без батькового благословення. Якщо жертва погоджувалася, то тікала разом з ним до іншого міста, де «коханець» приводив її до вигаданої родички на декілька днів, допоки не будуть вирішені нагальні питання на новому місці роботи. Уже там дівчина дізнавалася, що в такий спосіб її продали в бордель або найближчим часом вивезуть за кордон. Яскравим прикладом слугує історія, яка відбулася в Одесі в 1903 р. Молодий чоловік на ім'я В. Альман познайомився з дівчиною Едя Розенштейн і почав часто відвідувати її батьків на правах нареченого. Батьки ставилися до нього з підозрою та були проти їхніх відносин, на що дівчина відповіла: «Або він, або ніхто!». Скориставшись цим, він загітував дівчину таємно одружитися та втекти з міста, вкравши у батьків 200 руб. Після втечі батьки заявили до поліції про її зникнення. Слідством було встановлено, що В. Альман працює фактором і в такий спосіб вербує жінок для продажу в закордонні борделі. Подальша доля дівчини невідома [213].

Окрему категорію у вербуванні складали сироти, позаяк вони не мали батьків, отже, нікому було стати на захист чи почати їх розшукувати. Дівчина, позбавлена прав і не знайома з життям, була легкою здобиччю для маклерів. Її або викупали з притулку, або зваблювали. Комісіонери не особливо обтяжувалися агітацією, а ставилися просто як до товару, позбавленого права голосу. Кількість дітей-сиріт, куплених або зваблених маклерами, достеменно не відома, оскільки рідко відображалася в офіційних документах, а самі сиріти досить рідко зверталися до правоохоронних органів. Інколи історії про повій-сиріт, зваблених маклерами, потрапляли до періодичної преси. Наприклад, в 1912 р. фактор Айзеймейзер забрав з притулку в Ростові-на-Дону дівчину, згвалтувавши, він продав її до таємного притулку в Луганську [235].

Важливу роль у втягненні жінок до тенет проституції також відіграло безпосереднє примушення, для чого використовувалися різні способи: їх закривали в окремих кімнатах на декілька діб, погрожували вбивством, морально тиснули, вимагаючи відпрацювати гроші, які були витрачені на допомогу їй.

Частим у таких випадках було звалтування дівчини, як важливий процес її приниження, схиляння до падіння та ставлення перед фактом відсутності вибору, окрім проституції [228; 141, с. 112]. Сам процес міг продовжуватися від доби до декількох тижнів, допоки дівчина не погодиться працювати повією, після чого її увечері виводили до зали разом з іншими повіями, спочатку, щоб вона звикла до оточення та розпусти, а потім вже її пропонували клієнтам як нове надходження [199; 141, с. 112]. Траплялися випадки, коли жінку відправляли на медичний огляд, після чого відпускали на волю з погрозою зарахувати в списки повій у будь-який час. У випадку, якщо жінка активно протестувала, чинила опір та намагалася захистити свою честь, завжди знаходилися свідки, які викликали поліцію та представляли їй жінку як таємну повію, після чого поліцейські, не слухаючи її аргументацію, брали на облік та видавали «жовтий білет», погрожуючи арештом у випадку відмови. Тут варто зазначити, що поліція досить часто брала активну участь у втягненні жінок до тенет проституції, тісно співпрацюючи з маклерами. Почасти самі поліцейські, знаходячи жінок, примушували їх погоджуватися ставати повіями. В 1850-х рр. в Одесі заарештовано поліцейського Шемуля Марковича, який потурав експорту «білих рабинь» за кордон [100, арк. 34, 46].

Будинки розпусти одного міста або сусідніх активно вели торгівлю поміж собою, тим самим оновлюючи склад закладів. Також поширеною була практика продажу жінок в інші регіони країни. З Південної України найчастіше продавали до борделів Кавказу [258].

Особливу роль на ринку проституції відігравала закордонна торгівля. Вивіз жінок за межі країни з метою проституції існував і раніше, проте саме в II п. XIX ст. він набув неймовірних розмірів. Російська імперія, нарівні з Австро-Угорщиною та Італією, була головним експортером «живого товару». Жінки відправлялися на ринки Османської імперії, Персії, країн Латинської Америки та Сполучених Штатів Америки [126, с. 407; 355, р. 52]. Протягом тривалого часу вважалося, що причиною закордонної торгівлі була омана торговців, які в такий спосіб, обіцяючи краще майбутнє, агітували жінок покидати свою Батьківщину.

Тогочасна періодична преса постійно писала про те, що причиною була необізнаність населення, як наслідок, жінки легко піддавалися агітації покинути рідну землю заради кращого життя. Газета «Новоросійський телеграф» від 30 квітня 1888 р. пропонувала свій метод вирішення проблеми необізнаності населення, який полягав би в розклеюванні оголошень, в яких молодих жінок застерігали б укласти договори з особами, які пропонують їм блискучі умови для виїзду в Константинополь. Газета писала: «Їм треба пояснювати, що всі їхні золоті надії перетворяться в руках бездушних зловмисників на істот без волі і права, впадуть в згубну розпусту і порок, втратять свою національність, релігію і всяку людську гідність» [201]. На думку американської дослідниці Д. Гай, причинами виїзду жінок до країн Південної Америки були економічні негаразди на Батьківщині, тому новий континент сприймався ними як ключ до виживання чи хоча б спроба почати нове життя. Тож, погоджуючись стати повіями в Латинській Америці, жінки приймали свідоме рішення, що було реакцією на бідність у своїй країні, а не результатом обману сутенерами [344, р. 7]. В Російській імперії існувало декілька центрів міжнародної торгівлі «білими рабнями». Одним із них, та найголовнішим центром Південної України, була Одеса, куди привозили на продаж дівчат з усієї Європейської частини Російської імперії. Міжнародна торгівля жінками через Одесу існувала ще на початку XIX ст. [337, с. 317]. Хоча Одеса й була важливим торговельним центром, проте дівчат вивозили і з інших портових міст, Миколаєва чи Феодосії [92, арк. 1; 284, с. 66].

Протягом тривалого часу влада навіть не знала про існування такого виду бізнесу, як продаж жінок за кордон. У 1850 р. князь Костянтин Миколайович повідомив Шефа Жандармів про те, що отримав повідомлення з Одеси про існування промислу. Його сутність зводилася до того, що євреї заманюють молодих дівчат і згодом продають їх у Константинополь. За наданими йому відомостями, в такий спосіб через Одесу щорічно вивозилося близько 100 жінок. Створена комісія повідомляла, що інформація князя не відповідає дійсності. Насправді через місто вивозиться лише декілька жінок на рік і вони їдуть

виключно добровільно. До того ж їдуть саме повії з будинків розпусти, що не є чимось жахливим. І загалом ця проблема, на думку комісії, не була поширеною [100, арк. 6].

Наприкінці 1850-х рр. за донесенням генерального консула в Константинополі статського радника Черняєва, який повідомляв таємному раднику Бутенєву, що хоча торгівля жінками з Одеси до російсько-турецької війни існувала і була активною під час воєнних дій, але саме по її закінченню отримала найбільшого розмаху [97, арк. 9]. В донесенні також зазначалося, що консул докладає великих зусиль у визволенні жінок та їх поверненні, проте успіхи на цій ниві невеликі, оскільки більшість жінок боїться повертатися на Батьківщину через погане ставлення до них з боку рідних [97, арк. 15]. Розквіт міжнародної торгівлі жінками посилювався після 1880-х рр. та наприкінці XIX ст. досягнув найбільшого розмаху [355, с. 51].

По завершенню російсько-турецької війни головним пунктом призначення поставок жінок з Одеси був Константинополь – найбільше та найвпливовіше місто чорноморського регіону, частиною якого була і Південна Україна. Там діяв найбільший ринок у регіоні, звідки вже «живий товар» продавався до інших країн. На початку XX ст. в Константинополі існували спеціальні кав'ярні, де укладалися угоди з продажу жінок з теренів Російської імперії [230]. Тогочасні газети писали: «...рідко який пароплав відходить до Константинополя без «живого товару» [201]. На сьогодні не існує точних підрахунків, скільки було вивезено дівчат з Одеси за кордон, проте, за різними джерелами, показники коливалися від 100 до 700 жінок на рік [100, арк. 7; 291, с. 300]. Про великі розміри міжнародної торгівлі жінками з Одеси свідчать непоодинокі випадки затримання факторів. У 1912 р. поліція заарештувала в місті маклерів Е. Гольдшейна та І. Кернера, які за час своєї «діяльності» відправили до борделів Бразилії 104 дівчини [331, с. 44].

З Одеси експортували «білих рабинь» за кордон двома шляхами: суходолом та морем. У першому випадку вивозили через Акерман та Ізмаїл, у другому – кораблями до Константинополя [97, арк. 13]. Існувало декілька способів як вивезти дівчину через митницю. Зазвичай використовували підроблені

документи, вказуючи жінку підданою іншої країни. В цьому бізнесі поширеною була підробка документів, у такому випадку жінка віддавала свої справжні документи факторам для вивозу інших жінок [315, с. 151]. Іншим розповсюдженим методом було вивезення шляхом одруження. Маклери уклали фіктивні шлюби з жінками, яких вивозили за кордон. На думку публіциста О. Лернера, автора книги «Євреї в Новоросійському краї», однією із хитрощів при укладенні фіктивних шлюбів була недбалість рабинату. У встановленні особи чоловіка рабин брав свідчення у випадкових невідомих свідків. Боротися з цим влада спробувала підпискою від рабинів, що при дозволі шлюбу будуть прислухатися тільки до відомих свідків [315, с. 152]. Іншою спробою боротьби з маклерами була спроба заборонити проживання в Одесі євреїв, підданих інших держав [315, с. 153].

Місцева преса попереджала жінок не вестися на обман та не укладати фіктивні шлюби. Поліція, у свою чергу, постійно доповідала губернатору про ефективність вжитих заходів [100, арк. 15]. Утім, в реальності поліція працювала вкрай погано. Одним із видів боротьби було проведення рейдів на кораблях і диліжансах, проте арештовували, зазвичай, невинних чоловіків та жінок. Таких підозрюваних могли утримувати в тюрмі декілька років, до встановлення причини. Арештовані могли не один раз просити про розгляд не вмотивованої справи, проте, зазвичай, все залишалось без змін [100, арк. 3].

Ціна на жінку варіювалася залежно від того, продається вона в межах країни чи за кордон, скільки їй років, чи позбулася вона вже цноти і чи займалася раніше проституцією. «Живий товар», який ішов за кордон, коштував набагато дорожче, ніж всередині країни. В 1905 р. до розшукового відділення надійшов припис від одеського градоначальника про встановлення нагляду за маклером Серебряніковим, який приїхав до міста знайти «живий товар» та продати його за кордон за ціною 500 доларів за жінку [102, арк. 70]. У 1858 р. ціна на жінку для продажу за кордон варіювалася від 500 до 800 рублів [100, арк. 6].

На внутрішньому ринку ціни варіювалися від декількох рублів до декількох сотень [141, с. 115]. Причому досить часто сума, яка витрачалася на їхню купівлю,

ставилася власницями в борг самим повіям [237]. Траплялися випадки, коли жінок обманювали та видурювали в них гроші. В Катеринославі в 1912 р. до факторші І. Райчіц звернулися дві дівчини, які шукали місце роботи прислугою. Вона погодилася допомогти та взяла за роботу з кожної по 5 руб. Сама ж факторша продала одну повію до легального борделю, іншу через її неповноліття до нелегального, отримавши з власниць по 10 руб. [257]. В 1912 р. комісіонер Ш. Брук за продаж повій до борделя в Новомосковську отримав 24 руб. [241].

Окремо на ринку цінувався високоліквідний «товар», а саме незаймані дівчата. Зазвичай на таких повій у закладах проводили аукціони і «мадам» досить часто викладали за них великі гроші [141, с. 118].

Торгівля жінками була повністю нелегальною та переслідувалася законом. З введенням регламентації в середині 40-х рр. XIX ст. не відбулося юридичної легалізації проституції. Проте у прийнятому 15 серпня 1845 р. «Уложенні про покарання кримінальні та виправні», окрім загальної заборони проституції, також існував окремий розділ – «Звідництво». У ньому йшлося про покарання за звідництво батьків, чоловіків, опікунів, а також тих, для кого звідництво є ремеслом. Затримання професійних звідників уперше передбачало покарання у вигляді штрафу в розмірі від 1 до 50 рублів, вдруге від шести місяців до одного року в гамівному будинку [127, с. 528]. Інші аспекти незаконної діяльності, як вербування та безпосередній продаж жінок до будинків розпусти, ніяк не були регламентовані. Як наслідок, кримінальні справи по факту примусу до проституції порушувалися вкрай рідко. Ще однією причиною низьких показників у боротьбі з торгівлею жінками було те, що часто єдиними свідками були самі жінки, які неохоче давали свідчення. О. Лернер писав, що велика кількість жінок через страх бути покараними маклерами, поліцією чи родичами відмовлялися повертатися до Одеси з Константинополя та свідчити про правопорушення [315, с. 148]. До початку XX ст., у разі надходження справи до суду, винного карали за ст. 44 «Уставу про покарання». Цією статтею передбачалося позбавлення волі строком до 1 місяця або штрафом до 100 рублів [52, арк. 4; 124, с. 31].

На міжнародній арені боротьба з торгівлею людьми розпочалася наприкінці XIX ст. Тоді в 1899 р. на Лондонському міжнародному жіночому конгресі прийнято до виконання низку постанов, спрямованих на боротьбу з торгівлею жінками. В 1902 р. на Паризькій конференції, присвяченій питанням міжнародної торгівлі жінками, теж було прийнято низку постанов, обов'язкових до виконання державами учасницями, серед яких була і Російська імперія.

У листопаді 1899 р. під час обговорення в Державній раді проекту нового Кримінального кодексу заступником голови російського товариства захисту жінок А. Сабуровим запропоновано внесення змін у статті, які передбачали покарання за втягнення та утримання жінок у будинках розпусти. Його пропозиції лягли в основу змін до «Уложення про покарання кримінальні та виправні». В березні 1903 р. імператором Миколою II підписано зміни до «Уложення про покарання кримінальні та виправні». В статтях 500, 524–529 прописані покарання за вербування до проституції, звідництво та продаж. Схиляння жінок до проституції та вивозу з Російської імперії шляхом насилля або погрозою вбивства каралося виправним будинком строком не більше 3 років, інші аспекти торгівлі жінками каралися різними термінами ув'язнення [27, арк. 3]. Втім, повністю «Уложення...» так і не отримало юридичної сили та не діяло повною мірою.

Остання спроба вирішення проблеми вербування, звідництва та торгівлі була знову здійснена за клопотанням Російського товариства захисту жінок. Завдяки цьому, 7 березня 1907 р. міністром внесено до Державної Думи проект Закону «Про заходи щодо недопущення торгівлі жінками в розпусних цілях» [319, с. 161]. Його було прийнято, після чого 25 грудня 1909 р. підписано Миколою II. При розробці закону за основу були взяті статті з «Уложення» 1903 р. [115, с. 1166]. Законом переслідувалися люди, що займалися звідництвом, залученням до проституції через застосування сили, та чоловіки, які отримували прибуток від жіночої проституції. Також уперше в законодавстві Російської імперії прописано покарання за вивезення неповнолітніх жінок за межі країни з метою залучення до проституції. Покарання – тюремне ув'язнення. Незважаючи на прогрес, у порівнянні з попереднім законодавством, закон піддався критиці з боку

товариства захисту жінок. Вони акцентували увагу на тому, що покарання за звітництво діяло лише у випадках, якщо йдеться про неповнолітніх жінок та у тому разі, якщо маклер був чоловічої статі. Також критиці піддавалося покарання для вербування жінок лише для будинків розпусти, адже ніяк не оговорювалися питання вербування до одиночної проституції [126, с. 413]. РТЗЖ також зазначало неефективність цих заходів допоки будуть існувати будинки розпусти, основні замовники живого товару.

Варто зазначити, що до Першої світової війни торгівля жінками так і не була знищена, не зважаючи на постійні міжнародні конференції з цієї проблематики в 1890–1910-ті рр., прийняті акти та закони. А Одеса залишалася великим центром із продажу жінок.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що маклери відігравали важливу роль на ринку проституції, адже саме вони знаходилися в постійному пошуку нових жінок, які б погоджувалися працювати повіями. Вони докладали великих зусиль, аби переконати жінку займатися проституцією. Окрім того, маклери також виконували спеціальні замовлення на поставки жінок до будинків розпусти, розшукуючи необхідний товар, будучи посередниками в торгівлі між будинками розпусти, та займалися вивозом жінок за кордон. На сьогодні неможливо встановити розміри ринку торгівлі жінками в Південній Україні, але за різними даними щорічно тільки з Одеси вивозилося за кордон від ста до 700 жінок, а спроби боротьби з цим нелегальним бізнесом були малоефективними. Разом з тим, самі поліцейські подекуди брали участь у торгівлі «білими рабіннями».

2.5. Клієнтура – соціальний психотип

У XIX ст. в суспільній думці Європи, в тому числі і Російської імперії, було сформовано образ чоловіків як «пристрасних кролів». Жінка, навпаки, постає в образі благочестивої дружини, якій не годиться вести себе розпусно. Вона не повинна виказувати тілесних потреб у сімейному колі, а для досягнення вагітності їй не потрібне фізичне задоволення. Подружні інтимні зв'язки в цей час будуються на стриманості [147, с. 14; 323, с. 219]. В той же час задоволення

чоловічої хтивості досягалося за допомогою регулярних відвідин повій, які постають антиподом благочестивих дружин та уособлюють у собі всі негативні якості жінок. Їх послугами залюбки користувалися чоловіки всіх національностей, соціальних станів та професій [20, арк. 94]. Разом з тим, дружини не мали жодного морального права на пошуки задоволення деінде поза обіймами свого законного повелителя та господаря [325, с. 221]. Окрім задоволення сексуальних потреб похід до повії виступав у ролі одного з видів дозвілля. Варто зазначити, що в тогочасному місті вибір дозвілля був досить обмежений, а в невеликих містах до кінця XIX ст., окрім шинків, взагалі була відсутня альтернатива відпочинку.

Візиту до повій були частиною корпоративної, маскулинної, дозвіллевої культури, одним із важливих ритуалів, які сприяли формуванню чоловічої ідентичності. Відбувався постійний пошук нових жінок для задоволення власного еґо. Для більшості чоловіків візити до повій були регулярними, не рідше одного разу на місяць та часто проходили колективно, в колі друзів. У такий спосіб чоловіки часто демонстрували один одному свою маскулинність. Непоодинокими були випадки, коли усі свої гроші чоловіки витрачали на відвідини повій, а сам процес відвідання мав цілий ритуал. До прикладу, журналіст та мемуарист Г. Гордієнко, згадуючи своє життя в Олександрівську, описував існування цілого ритуалу походу до повій серед чоловіків: «Годилося туди прибувати тільки на візникові й обов'язково підвипивши, хоч би тільки на корок наступивши» [138, с. 121]. Звісно люди, які просто бажали сексуальної втіхи або не мали достатньо грошей, вдовольнялися і пішим приходом до закладу, навіть якщо він знаходився на далекій околиці міста.

Утім, не всім до вподоби був розпусний вид дозвілля. У тогочасній пресі непоодинокими були публікації, які засуджували такий вид відпочинку, особливо наголошуючи на тому, що регулярне відвідання повії формує негативне ставлення до жіночої статі, як товару та іграшки, а не людини. Панувало серед частини населення і негативне ставлення до самих клієнтів. Так, гласний Севастопольської

Міської Думи, генерал-майор у відставці П. Лескевич характеризував клієнтів як «збіговисько морально зіпсованих людей» [126, с. 45].

Розмаїття ринку інтимних послуг, насамперед цінове, сприяло тому, що кожен споживач міг обрати дозвілля на свій смак і гаманець. Інтимні зносини могли коштувати покупцеві від стакану горілки та цибулини до десятків рублів [81, арк. 84]. Проте найбільш поширеною була ціна від 30 коп. до декількох рублів. Потрібно зазначити, що ця ціна приблизно дорівнювала вартості відвідин театру, похід до якого вартував від 35 до 75 коп. На початку ХХ ст. 15-хвилинний кіносеанс обходився в 15 коп. Також зазначимо, що з появою кінотеатрів після 23-ї години в них показували порнографічні фільми під рекламою «Тільки для чоловіків!». Фірми, які продавали подібну продукцію, отримували надприбутки [331, с. 209].

Найбідніші клієнти могли зустріти повій на вулиці чи в шинку; багаті, які дорожили своїм становищем, статусом, сімейним станом, необхідністю хоча б зовні слідувати загальноприйнятним канонам моралі, намагалися зберігати анонімність при відвідуванні елітних борделів або високооплачуваних дам. Чоловіки також охоче користувалися послугами жінок, які не були повіями – арфістки, співачки, «пріказчиці», кафешантан [232].

Як уже зазначалося, у II п. ХІХ ст. відбувалося зростання на ринку інтимних послуг, що в першу чергу викликано збільшенням попиту зі сторони клієнтів. Вагомою причиною таких процесів був високий рівень міграції чоловіків із сіл до міст та промислових поселень у пошуках постійної або тимчасової роботи. Чимало таких людей залишало вдома жінок та дітей, проте значний відсоток серед мігрантів посідали молоді та самотні чоловіки. Саме на чоловіків у віці 21 – 30 років припадає 70% споживачів послуг проституції [301, с. 435].

Окрім уже зазначених аспектів, відвідування повій також розглядалося як ініціація юнака. Рішення про подібні візити неповнолітніх приймав батько або старший чоловік у сім'ї. Існували випадки, коли такий обряд проводили сімейні вчителі, без відома батьків, беручи дітей до борделів [317, с. 95]. Навіть якщо молодь не мала можливості відвідувати повій, то вважалося за необхідне хоча б

побути поряд. Юнаки приходили до приміщення борделю, аби, принаймні, подивитися на те, як відвідувачі заходять до закладів, послухати непристойних пісень та хвацької музики [17, арк. 2].

У 1903 – 1904 рр. серед московського студентства медичним товариством Пирогова проведено статевий перепис, що мав на меті дослідити сучасний стан та тенденції в сексуальному житті чоловіків. Щоб не соромити студентів, дослідження проводилося анонімно, загалом свої відповіді надали 2150 студентів (1/2 від загальної кількості студентів Москви) [170, с. 11]. Згідно з результатами 77,1% респондентів почали статеve життя до університету, половина з яких у віці від 14 до 17 років. Причому 42% з опитаних хлопців вказали, що позбулися незайманості з повією [170, с. 29]. Подібні переписи також проводилися і серед студентства інших міст (Харків, Юр'єв). Отримані дані дещо відрізнялися від московських. Так, серед харківського студентства 67% мало статеві зносини до вступу в університет [166, с. 206]. У 1909 р. невеликим накладом видана брошура «Сторінки зі статевої сповіді студентства». В ній на 26 сторінках опубліковані результати опрацювання ста анкет з примітками, що залишали студенти під тим чи іншим питанням. Так на питання про позбавлення цноти з повією респонденти називали причиною: «спокусили розмовами» або «бажання похвалитися успіхом перед товаришами» [160, с. 16].

Влада, як державна, так і місцева, вважала, що повії в будинках розпусти та одиначки своєю поведінкою провокують молодь користуватися їхніми послугами, що призводило до її морального занепаду [25, арк. 32]. Тож, заради захисту моралі, «Правилами для власниць будинків розпусти» від 1844 р. було заборонено обслуговувати в борделях неповнолітніх та учнів навчальних закладів нижньої і середньої ланки. В Південній Україні міська влада щорічно брала з власниць розписку про недопущення до закладу неповнолітніх [83, арк. 1]. «Мадам» же перед органами влади постійно звітували про сумлінне дотримання законодавства. Утім, така взаємодія була радше показовою. В борделях залюбки порушували це обмеження, оскільки майже ніколи не перевіряли документи клієнтів. Задля запобігання скандалів студентські шинелі в гардеробі ховали

подали від очей, про що описував у творі «Яма» О. Купрін [149, с. 96]. Підтвердженням того, що неповнолітні були частими гостями повій, слугує дослідження В. Тарновського, проведене у 1880-ті рр. Серед його пацієнтів, які лікувалися від венеричних хвороб, 13,6 % складали вихованці середніх навчальних закладів, які підхопили їх під час статевих зносин з повіями [317, с. 95]. Слід зазначити, що такі обмеження не були прописані для повій-одиначок, можливо через розуміння неможливості дотримання.

В 1910 р., коли за постановою в Сімферополі були закриті всі борделі, до управи від міської молоді надійшло прохання про їх відкриття. Своє рішення вони обґрунтовували тим, що одиначки не можуть повноцінно задовольнити усі потреби. Загалом під листом підписалося 90 людей [22, арк. 8]. Молодь та студенти відпочивали в борделях повноцінно. Так, Н. Соколовський на сторінках «Російського слова», згадуючи своє студентство, писав: «Вульгарність, прикрита дворянським гербом, чиновницьким мундиром, становить один із головних елементів й анітрохи не володіє привабливою здатністю» [250, с. 23]. Таке захоплення молоді розпустою було не всім до вподоби. В «Русской правді» від 30 грудня 1912 р. опубліковано статтю, в якій розповідається про скандал, що трапився на маскарадї, влаштованому в луганському клубі товариства взаємодопомоги. Один з відвідувачів з'явився в формі Єкатерининсько-Олександрівської чоловічої гімназії, причому в задню кишеню мундира була вкладена пляшка, на мундирі навішені порнографічні фотокарточки, з видами голих жінок. Крім того, в руках жінка тримала кий і більярдну кулю. Маска була оздоблена написом: «Сучасний гімназист місцевої гімназії». І хоча автор зауважував, що це дискредитує молодь міста, проте також не виключав розбещені звичаї серед неї [247]. В спогадах одного із випускників Київського університету середини ХІХ ст. згадується, що «студент – то людина розгулу, гульби, ворог поліції» [309, с. 33].

Окрім студентів, постійними клієнтами повій були солдати. Тому квартали навколо казарм і неподалік порту були переповнені легальними та таємними будинками втіхи, шинками з кімнатами для розваг і повіями, які надавали свої

послуги «за рогом», де вони залюбки проводили свій вільний час. Це, у свою чергу, призводило до високих показників розповсюдження венеричних хвороб серед військових. Так, у 1867 р. в лазареті 55 піхотного Подільського полку, що квартирувався в Миколаєві, більше половини госпіталізованих солдат лежали із сифілісом [61, арк. 1]. Того ж року військові зверталися до губернатора з проханням посилити контроль за одиначками, які займаються проституцією в шинках, адже саме через них страждають нижні чини [62, арк. 1]. Причому професор В. Тарновський зазначав, що солдати заражалися переважно від повій найбільш бідніших верств, за якими лікарсько-поліцейське спостереження майже не проводилося [163, с. 1]. При проходженні солдатами регулярних медоглядів особливу увагу приділяли венеричним захворюванням, у разі виявлення хвороби солдат повинен був назвати місце та ім'я дівчини, з якою мав статеві стосунки. В 1873 р. Керч-Єнікальське градоначальство зазначало, що найефективнішими способами боротьби з розповсюдженням венеричних хвороб є викорінення таємної проституції та проведення постійних медоглядів солдат [28, арк. 5]. У зазначеному аспекті військове командування тісно співпрацювало з владою, надаючи запит про розшук жінок, від яких могли заразитися солдати. Однак, як виявлялося, не пам'ятаючи чи не маючи бажання пригадувати, солдати часто називали вигадане місце та ім'я жінки [93, арк. 5]. Міські органи влади на запити військових відповідали: «Проведена перевірка зазначеного будинку розпусти взагалі не виявила хворих повій» чи «при допиті та огляді вказаної вами жінки встановлено – не хвора і взагалі не займається проституцією». Для того, аби ефективною була процедура виявлення винних, наприкінці XIX ст. серед військових діяв наказ, згідно з яким залишали солдатів в окологках (лікарському пункті при військовій частині) до розшуку жінки, яка його насправді заразила [79, арк. 5].

Разом з тим, військове керівництво намагалося обмежити різними способами негативний вплив проституції на бойову підготовку солдатів: військовими патрулями, проведенням облав, а інколи й просто закриваючи заклади. У 1884 р. військовому губернатору Миколаєва подана скарга від командира Козачого полку

про близьке розташування будинків розпусти до військових казарм та їхній негативний вплив на підготовку солдат. Того ж року за наказом губернатора вони були закриті, незважаючи на протести їх власниць: Іти Кулікової та Марії Вайнблум. «Мадам» виступали проти такого рішення, апелюючи до того, що вони не порушують «Правила для власниць будинків розпусти», оскільки їхні заклади знаходяться на відстані 120 сажнів від стаєнь, а не казарм, а військові відвідують не тільки їх заклади. До того ж вони зазначали, що в законодавстві не існує обмежень на відвідання борделів солдатами [77, арк. 2].

У портових містах особливу категорію постійних клієнтів повій склали моряки, які, зійшовши на берег, залюбки відправлялися до борделю чи до повії або кабака, де знімали повію як для задоволення інтимних бажань, так і для урізноманітнення дозвілля. В таких містах будинки розпусти досить часто скупчувалися неподалік портів. Проти свої потреби матроси задовольняли не тільки в закладах, а і в лазнях, шинках, готелях чи просто на вулицях. «Мадам» та сутенери уважно слідкували за новинами про прибуття чергового судна. Самі ж матроси, на відміну від солдатів, не проходили регулярних медоглядів та не мали права отримувати безкоштовну медичну допомогу. Загалом рівень захворюваності серед них був настільки великим, що в 1905 р. німецький віце-консул прохав миколаївського градоначальника про безкоштовне лікування своїх підданих в міських лікарнях [51, арк. 1].

Також варто відзначити категорію відвідувачів повій, до котрої відносилися чиновники, які офіційно стояли на захисті людської моралі, проте самі полюбляли наносити візити повіям. Нам достеменно не відомо, наскільки це було поширеним явищем, однак такі факти не оминала тогочасна преса, а наслідки для героїв новин були поганими. В «Єкатерінославском лістке» за 25 лютого 1883 р. читаємо: «Кандидат на поліцейську посаду Березовський звільнений за те, що влаштував скандал у будинку розпусти» [182]. Великого розголосу наробив скандал із міським урядником в Олександрівську. 23 червня 1886 р. до органів міської влади Олександрівська надійшла скарга від мешканців на аморальність клієнтів закладу Китайчикових та описувався інцидент з урядником, що,

напившись, вигнав на вулицю оголених повій [40, арк. 16]. А в 1910 р. в Херсоні розгорівся скандал при «накритті» таємного борделю в ресторані «Гранд-Отель», під час чого разом із повіями поліція арештувала чиновників, які відпочивали з ними. Одним із них був губернський секретар Крюков [225]. Самі ж чиновники ставилися до повій часто вкрай негативно, сприймаючи їх або просто «живим товаром», або своїм головним болем.

Церква офіційно засуджувала проституцію як гріховну справу, проте самі священники не гребували проводити дозвілля в компанії повій. Йосип Векслер у своїх спогадах описував, як священники полюбляли приїздити із провінції до Херсона перепочити від «духовного угару», влаштовуючи собі відпочинок на декілька діб у готелі з вином та повіями [142, с. 522].

У другій половині XIX ст. в Південній Україні відбуваються урбанізаційні процеси, сільське населення в пошуках кращої долі відправляється до міст та містечок для роботи на заводах, фабриках і копальнях. Знаходячись далеко від своїх жител, вони не гребували користуватися послугами жінок, які теж прибували в ці землі в пошуках кращої долі. Яскравим прикладом слугує місто Верхньодніпровськ – центр однойменного повіту Катеринославської губернії. Статус міста він отримав в 1806 р., проте в путівнику «По Катерининській залізниці», що побачив світ в 1903 р., описувався як незначне місто, схоже радше на село [153, с. 128]. До початку будівництва копалень у другій половині 1880-х рр. на території Верхньодніпровського повіту взагалі не існувала проституція [278, с. 39]. З початком розробки копалень, появою прийшлого населення з'являються і перші повії. В 1902 р. Верхньодніпровська управа у звіті до земства доповідала, що серед місцевого населення має велике розповсюдження сифіліс, який до повіту занесло прийшло населення [117, с. 231]. Така ситуація характерна і для інших регіонів Російської імперії, адже в більшості випадків саме прийшло населення в першу чергу створювало попит на повії. Наприклад, в Єнісейській губернії проституція з'явилася в 1850-ті рр. в період «золотої лихоманки» [303, с. 100]. Для боротьби з неконтрольованою проституцією та розповсюдженням венеричних хвороб на території Катеринославщини було вирішено створити

лікарняно-стаціонарні пункти біля копалень. Ці пункти повинні були перевіряти робітників на наявність венеричних хвороб, реєструвати новоприбулих, перевіряти їхнє здоров'я та виявляти таємну проституцію. У лікарняно-стаціонарних пунктах працювали лікарі, яким також допомагали студенти медичних університетів та поліція [116, с. 199].

У 1897 р. у своїй доповіді з проблем сифілісу новомосковська управа називала головними центрами розповсюдження сифілісу в повіті промислові поселення (місто Новомосковськ, селища Амур та Нижньодніпровськ) і просила звернути особливу увагу саме на них [110, с. 174]. Важливим показником у цьому аспекті є той факт, що будинки розпусти часто розташовувалися неподалік від заводів та шахт, як це було в Олександрівську, Катеринославі, Юзівці та інших містах. Робітничий клас, після отримання зарплатні, залюбки відправлявся, переважно компанією, до повій на відпочинок [139, с. 593].

Головну складову у взаємовідносинах між повією та клієнтами відіграв алкоголь. Чоловіки часто відвідували жінок напідпитку. Адже, на їхню думку, алкоголь був важливим супровідником у прояві своєї маскулінності. Крім того, більшість клієнтів були алкоголезалежними [272, с. 149]. З'являючись у будинках розпусти вже нетверезими, підбурювані повіями пригостити їх, залюбки вживали ще напоїв, інколи забагато, що засинали не отримавши сексуальних послуг. Окрім того, вважалося за необхідне проявити свою чоловічу силу. Тож у будинках розпусти клієнти вели себе агресивно, постійно буянили та влаштовували бійки. А розділ кримінальної хроніки в місцевій пресі ряснів інформацією про заворушення, влаштовані клієнтами в борделях. Нерідко клієнти відвідували заклади, щоб просто влаштувати скандал [243].

Разом з тим, від дій клієнтів часто страждали безпосередньо самі «мадам». Як морально – почувши нецензурну лайку в свій бік, так і фізично – отримавши побої. Яскравим прикладом слугує випадок, який трапився в Миколаєві в ніч з 15 на 16 січня 1860 р.; тоді після отримання наданих послуг клієнт Дмитро Васильєв, залишаючи будинок розпусти, почав ламати хвіртку, а на отримані зауваження відреагував агресивно, почавши лупцювати власницю закладу Суру Лісовську та

її чоловіка. «Мадам» відбулася підбитим віком і шумом у вухах, після чого подала скаргу до поліції. Втім, зазвичай, самі «мадам» намагалися вирішувати такі питання без залучення поліції, мотивуючи тим, що слідчі дії можуть негативно позначитися на функціонуванні закладів. Так, Сура Лісовська досить швидко забрала заяву з поліції, пояснюючи це тим, що заключила мирову угоду з Д. Васильєвим [86, арк. 2].

Газети часто описували поведінку клієнтів як недобропорядну, а їхні відвідування будинків втіхи характеризували як великі оргії [191]. Газети описували ці події, використовуючи терміни «оргії», «неподобства в повному обсязі». Особливих масштабів це набувало на свята. Так, автор замітки в «Одеському віснику», який знаходився 31 грудня 1880 р. в Бердянську, описував, що вулиці міста перетворилися на суцільне неподобство, де чоловіки разом із повіями вживали алкоголь, співали пісні, танцювали, билися та влаштовували оргії: «З п'ятої до дев'ятої години розпал перейшов у хаос, нічого не можна було розібрати» [208].

Непоодинокими були випадки, коли для відпочинку з алкоголем важливим супутником ставали повії. Я. Новицький у своєму листі до Д. Яворницького розповідає про відпочинок їхнього спільного друга декого Анісімова, який приїхавши до Олександрівська, позичив 30 руб., взяв повію й відправився відпочивати по кабаках [175, с. 238].

Найбільш невдоволеними клієнтурою одначок та вертепів розпусти були сусіди, адже клієнти часто вели себе аморально не тільки в борделях, а й поряд із ними – грабували сусідні подвір'я, ламали інвентар, грубіянили перехожим. Так, мешканці Олександрівська протягом 1890-х рр. скаржилися на клієнтів борделю С. Якубович, які більшість свого часу байдикують, переслідують жінок та дітей, б'ють їх, лезять до сусідів та ламають їхні фруктові дерева [36, арк. 2]. Люди, не бажаючи миритися з таким сусідством, регулярно писали до поліції, думи та губернатора скарги з проханням вплинути на «мадам», закриття закладів чи посилення поліцейських заходів у місті.

Влада завжди розглядала такі скарги в короткі терміни та намагалася якнайшвидше їх задовольнити хоч якимись діями. Варто також зазначити, що хоча влада в більшості випадків на такі скарги та газетні публікації реагувала швидко, проте траплялися випадки, коли в боротьбі за моральність ставала на бік проституції. Навесні 1912 р. Таврійському губернатору було надіслано листа від домовласників Євпаторії, в якому викладено прохання про закриття будинку розпусти в місті через аморальну поведінку його працівниць та відвідувачів. На запит губернатора повітовий ісправник подав рапорт, в якому відвідувачі представлялися в адекватному вигляді й зазначалося: «Лише інколи трапляються винятки із правил» [25, арк. 34].

Великою проблемою для власниць будинків розпусти були клієнти, які відвідували заклади з вогнепальною зброєю, адже непоодинокими були випадки, коли під час відпочинку розпочиналася стрільба, тим самим влаштовуючи переполох не тільки в закладі, а й на сусідніх вулицях. Так, у 1875 р. в Олександрівську в борделі Левіта серед нетверезого натовпу відпочиваючих залізничників хтось влаштував стрілянину з револьвера. Постраждалих не було, але це наробило достатньо шуму серед населення [39, арк. 10]. Навіть якщо такого й не відбувалося, то несподівана перевірка правоохоронних органів могла виявити неприємні для «мадам» факти. У 1913 р. в Сімферополі при проведенні перевірки в будинку розпусти в одній із кімнат з повією було знайдено нетверезого клієнта, який спав із зарядженим револьвером у кишені [26, арк. 76].

Образ грішної жінки часто закохував у себе простих клієнтів. «Я полюблю тільки повію, вона буде моєю сестрою, моєю молодою матір'ю, моєю святою» – вкладав Семен Юшкевич в уста Натана, головного героя повісті «Євреї». Міркування героя повісті мало чим відрізнялися від міркувань реальних чоловіків [172, с. 71]. Образ повії, як грішної жінки, часто турбував представників студентства та інтелігенції. Цьому питанню присвячувалися памфлети, газетні статті та розповіді [169, с. 103]. Кожен інтелігент або студент, принаймні раз, замислювався над тим, щоб врятувати нещасну жінку. Почасті повії віддавалася перевага перед цнотливою дівчиною, адже вважалося, що з актом кохання також

відбувається й акт моральності. Керуючись саме цими поняттями, герой «Ями» О. Купріна викупив з борделю повію, перейнявшись до неї жалістю. Та, з часом, після тісного спілкування, розчарувавшись, покинув її [149, с. 237]. Поширеними були випадки, коли клієнт, відвідуючи бордель, переймався співчуттям або закохувався в повію. Одні повії на це відповідали взаємністю, даруючи всю свою любов і віддаючи останні гроші, чим часто користувалися аферисти, виманюючи кошти або досягаючи своїх цілей, користуючись прихильністю повій. У п'єсі Шолома Аша «Бог помсти» описується історія, як заради досягнення особистих інтересів Шлейме закохує в себе повію з будинку розпусти Гіндлю [131]. Інша категорія повій, розчарувавшись в протилежній статі, просто використовували чоловіків, допоки вони не набридали. Чоловік, який був кинутий повією, часто переживав образу й ненависть до колишньої любові. Тож головною для нього ставала помста за образу честі.

Кримінальна хроніка тогочасної преси Південної України рясніє замітками і статтями про нещасне кохання між повією та її клієнтом. До прикладу, в «Одеському листку» від 1 жовтня 1887 р. розміщена замітка «З ревнощів», в якій розповідається про молодого чоловіка, що ревнував свою кохану повію до іншого клієнта, тому зробив замах на життя обох [217]. У разі летального кінця газети в найдрібніших подробицях описували останні хвилини сварки. В «Одеському листку» від 17 липня 1884 р. в статті «Кривава помста» йдеться про смерть повії М. Воронович від рук коханого В. Ратушева в будинку розпусти на Ланжеронівській вулиці; наприкінці статті читаємо: «Заманивши її до окремої кімнати, він одразу кинувся на свою жертву, яка встигла тільки крикнути і, схопивши за волосся, з усією силою полоснув її ножом по шії. «Машка» кинулася, але, добігши до дверей, звалилася і більше вже не встала» [211]. А в 1897 р. у Сімферополі молодий робітник Афанасій Іжиков у будинку розпусти Качер вбив повію Агафію Дивавіну, яку до нестями кохав, проте сильно страждав, вважаючи, що вона його використовує. Цікавим у цій історії є те, що в рідному селі вбивця залишив жінку з дітьми та подався до міста на заробітки, де і познайомився з повією [216].

Інша частина клієнтів ставилася до повій як до «м'яса», яке повинне було лише задовольняти їх потреби. У своєму творі «Мої університети» М. Горький наводить діалог з повією, яка розповідає про вульгарність студентів: «Наказують змастити підлогу милом, поставлять голу дівчину рачки, руками-ногами на тарілки і штовхають її в зад». Причому йому настільки в це не вірилося, що він звинуватив повію в брехні, адже в його уяві студенти поставали людьми, які люблять народ та бажають йому добра [139, с. 593]. Непоодинокими були випадки, коли чоловіки гасили об жінок цигарки, били їх [301, с. 419]. Усе це було частиною прояву своєї маскулінності та затвердження своєї зверхності над жінкою.

Чоловік, який відвідував повій, мав на меті не лише задоволення сексуальних потреб, а й задоволення своїх маскулінних проявів. Разом з тим, візити також розглядалися лише як один із видів дозвілля, який повинен був супроводжуватися декотрим своїм ритуалом. Утім, існувала група клієнтів, що відносилася до повій з повагою і вбачала в них більше, ніж просто тіло, – душу, та ставила на меті її порятунок. В містах існувало шість категорій клієнтів, які можна згрупувати за походженням: безробітні та пролетарії, студенти, моряки, військові, чиновники, священники. Поза тим, ми не виключаємо, що селяни, які приїздили до міст також охоче користувалися послугами повій-одиначок та будинків розпусти.

***

У суспільній думці Європи, в тому числі Російської імперії в XIX ст., було сформовано образ чоловіків як «пристрасних кролів». Задоволення їхньої хтивості досягалося за допомогою регулярних відвідин повій, які протиставлялися дружинам. У середині XIX ст. в Російській імперії відбулося офіційне визнання інституту проституції. З цього часу розпочинаються дослідження причин, які змушували жінок займатися проституцією. Спочатку вважалося, що саме вроджені відхилення в частини жінок є ознакою заняття проституцією. Потім, коли антропологічна теорія не витримувала жодної критики, все більшого поширення отримала економічна теорія, згідно з якою саме економічні негаразди

штовхали жінок до тенет проституції. З плином часу виникали нові теорії про гендерну нерівність, проте дослідження анкет повій показує, що в кожній були свої причини продавати тіло. Кількість жінок, які займалися проституцією, незрівнянна із зайнятими в промисловості, це підтверджує те, що кожна жінка сама обирала чи ставати їй повією.

Окрім того, дослідників почало цікавити, ким були повії, адже це питання було складовою пошуку причин, які змушували жінок займатися проституцією. Більшість серед повій Південної України складала представниці східнослов'янського етносу (847 жінок). Разом з тим, чисельною групою були єврейки (209 жінок). Більшість були православними (873 жінки), потім ішли іудеї (203 жінки). Проте в цьому аспекті повії вказували релігійну належність за батьками, а самі ж були радше не віруючими, а забобонними. За становою належністю більшість складала міщанки (623 жінки) та селянки (363 жінки), що трохи відрізнялося від загальноросійських даних, де більшість складала селянки. Середній вік повії дорівнював 21,5 роки. Працювали ж жінки в інтимній сфері переважно не більше п'яти років.

Більшість серед власниць будинків розпусти в містах Південної України становили єврейки – 84,93 %. Причому це було характерно виключно досліджуваному регіону; в Російській імперії більшість складала представниці східних слов'ян. Хоча, згідно із законом, будинками розпусти могли володіти виключно жінки, досить часто вони виступали в ролі формального власника, а реальними були чоловіки. Власники борделів часто ставилися зверхньо до своїх працівниць, розглядаючи їх лише як живий товар, тому не цуралися їх надмірно експлуатувати, часто навіть не виплачуючи їм зарплатню. Нерідко «мадам» були складовою частиною корупції, даючи хабарі поліції та нелегально продаючи алкоголь.

Маклери, ще одні учасники інституту проституції, займалися пошуком жінок для вертепів розпусти. Вони докладали великих зусиль, щоб переконати жінку займатися проституцією. Крім того, вони також виконували спеціальні замовлення на поставки жінок до будинків розпусти, розшукуючи необхідний

товар, та були посередниками в торгівлі між будинками розпусти. Також маклери займалися вивезенням жінок за кордон. На сьогодні неможливо встановити розміри ринку торгівлі жінками в Південній Україні.

Чоловіки ж, відвідуючи повій, задовольняли свої маскулінні прояви та сприймали це як один із видів дозвілля. Проте існувала група клієнтів, яка ставилася до повій з повагою, розглядаючи їх як осіб, які потребують порятунку.

РОЗДІЛ 3. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА САНІТАРНИЙ КОНТРОЛЬ ПРОСТИТУЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

3.1. Адміністративний контроль

Перші спроби регламентації проституції на теренах Російської держави відносяться до 1716 р., коли Петром I було видано наказ про заборону перебування жінок легкої поведінки неподалік військових формувань. Через два роки після цього видається наказ про закриття всіх будинків розпусти на території Санкт-Петербурга. У 1722 р. таке правило починає діяти і в Москві. Видавши накази про закриття будинків втіхи, влада спочатку вірила в їхню ефективність, проте досить швидко переконалася у зворотному. 6 травня 1736 р. Сенат постановив перевіряти «вільні будинки»¹ та трактири на наявність розпусних жінок. 1 серпня 1750 р. Єлизавета Петрівна видала іменний наказ, згідно з яким поліція повинна була розшукувати повій у Санкт-Петербурзі та його передмістях, і в разі виявлення відправляти їх до Калінкінського будинку [126, с. 337].

Зі сходженням на престол Катерини II продовжується політика заборони та викорінення проституції. 20 травня 1763 р. Сенат постановив у разі виявлення у розпусних жінок венеричних хвороб після лікування відправляти їх до Нерчинська. 30 вересня 1771 р. видано сенатський наказ, згідно з яким повій відправляли на роботу до мануфактур. А 8 квітня 1782 р. було видано «Устав благочину», що став нормативно-правовим актом, який регламентував правовий статус поліцейських органів. У статті № 221 «Уставу...» йшлося про заборону займатися розпустою, а в разі порушення людина отримувала до шести місяців тюрми.

За часів Павла I, як і за минулих керманичів держави, продовжується політика виселення повій до Сибіру, проте в той же час їм наказано носити жовте плаття як символ їхньої професії. Такі дослідники проституції, як А. Бабіков та

---

¹ Дослідник російської проституції А. Єлістратов вважав, що так називали таємні притони розпусти, що були широко розповсюджені в Санкт-Петербурзі на той час.

Л. Бернштейн, вказують на цей крок як першу спробу легалізації проституції на теренах Російської імперії [277, с. 149; 339, с. 15].

За часів Олександра I на теренах Російської імперії проституція залишається забороненою, що підтверджувалося «Зібранням законів з поліцейської частини», виданим у 1817 р. [123, с. 34]. В перше десятиліття правління Миколи I відбувається кодифікація законодавчої бази Російської імперії, що завершується виходом у 1832 р. 45-томного «Повного зібрання законів Російської імперії», в якому навіть були підвищені норми покарання за зайняття проституцією [126, с. 340].

До 1840-х років питання проституції знаходилося виключно у сфері кримінального права. Ставлення влади до проституції змінилося з приходом на посаду міністра внутрішніх справ Льва Олексійовича Перовського у 1841 р. Саме він став ініціатором зміни державної політики щодо проституції, яка визначалася переходом від заборони та викорінення до контролю та терпимості, як необхідного зла. Російський юрист XIX ст. М. Боровітінов вважав, що рішення про легалізацію міністром Л. Перовським було прийняте під впливом твору французького доктора Олександр-Жан-Батіст Паран-Дюшатле, який у своєму дослідженні «Проституція в Парижі: доповідь з нагляду суспільної гігієни, моралі та адміністрації», виданому в 1836 р., виділяє декілька категорій повій: «у номери», «офіційно зареєстровані», «солдатські», «бандитські», «вуличні» [124, с. 342; 269, с. 916]. Проте, незалежно від розділення на категорії, він відносить усіх жінок легкої поведінки до нешляхетного соціального роду. Окрім цього, він зазначав одночасно необхідність і небезпечність існування проституції, тому наголошував на необхідності контролю за жінками легкої поведінки та віддаленні їх від порядного суспільства. Він пропонував використовувати тільки чотири спеціальних місця, де могли перебувати повії: бордель, лікарня, тюрма та психіатрична лікарня. На думку французького філософа та історика Мішеля Фуко, згідно з ідеологією О. Паран-Дюшатле, повій могли лише постійно контролювати та карати [333, с. 387].

4 березня 1843 р. розпочато розробку уложень правил нагляду за публічними жінками та необхідних заходів для боротьби з венеричними хворобами. Спочатку такі правила розроблялися для Санкт-Петербурга. 15 вересня цього ж 1843 р., виступаючи перед комітетом міністрів, Л. Перовський озвучив своє бачення нового органу: «Пристаючи до виконання найвищої волі, я вважав би необхідним розпочати політику ретельного лікарсько-поліцейського нагляду за жінками, які займаються розпустою. Для цього при Медичному департаменті заснувати особливий лікарсько-поліцейський комітет... До відання комітету надати всіх жінок, які займаються розпустою» [126, с. 343]. 29 жовтня 1843 р. положення лікарсько-поліцейського комітету Санкт-Петербурга було затверджено міністром внутрішніх справ [311, Приложение с. 1]. У той же час варто зазначити, що на сьогодні не існує єдиної точки зору, коли саме створено комітет у Санкт-Петербурзі. Так, Л. Бернштейн пише, що лікарсько-поліцейський комітет створено восени 1843 р., Н. Лебіна та М. Шкаровський вказують на травень 1843 р., О. Ільюхов пише про березень 1843 р., а М. Боровітінов вказує на 8 жовтня 1843 р. [126, с. 343; 301, с. 41; 313, с. 61; 339, р. 20].

Насамперед, для розуміння ефективності роботи нової структури, лікарсько-поліцейський комітет створено строком на два роки при медичному департаменті міністерства внутрішніх справ. Ціллю роботи комітету називалася боротьба з розповсюдженням венеричних хвороб, а методом досягнення цілі – реєстрація всіх жінок, які надавали інтимні послуги за гроші. 29 травня 1844 р. Л. Перовським затверджені «Правила власницям будинків розпусти» та «Правила для повій» м. Санкт-Петербург, що регламентували діяльність зазначених осіб та відповідних установ. У майбутньому ці правила розширювалися та доповнювалися у 1851, 1861, 1868, 1903 та 1908 рр. Американський дослідник історії фемінізму Р. Стайтс зазначає, що з цього моменту в країні офіційно визнавалося існування двох інститутів міжстатевих відносин: шлюбу та проституції [354, р. 178].

Утім, на відкритті лікарсько-поліцейського комітету в Санкт-Петербурзі справа не закінчилася. 23 жовтня 1843 р. Міністерство внутрішніх справ надсилає

циркуляр до лікарських управ країни. У ньому йшла мова про необхідність напрацювання методів боротьби з венеричними хворобами, враховуючи особливості регіону. Для прискорення процесу 17 січня 1844 р. Міністерством внутрішніх справ надіслано губернаторам приписи про сприяння виконанню вищевказаного циркуляра. У відповідь одеський військовий губернатор генерал-майор Д. Ахлестишев доповів міністру про те, що ним видано наказ поліції про проведення реєстрації та обстеження всіх повій. 24 травня 1844 р. Міністерство внутрішніх справ розіслало губернаторам повідомлення про вжиті заходи в Одесі, як приклад для наслідування [144, с. 76]. Російська дослідниця Н. Мартиненко вважає, що навівши Одесу, як приклад для інших регіонів країни, законодавча влада надала розробку основ функціонування нагляду за проституцією виконавчій гілці, тим самим заохочуючи ініціативу місцевого керівництва у вирішенні зазначеного питання [320, с. 135]. Варто зазначити, що така практика існувала протягом усього періоду; центральні органи влади часто не приймали рішення для всієї країни, а лише рекомендували використовувати досвід інших міст. Наприклад, у 1860 р. військовому губернатору Миколаєва надіслано проект створення комісії з розшуку нелегальних повій у Кронштадті з рекомендацією використання їх досвіду [58, арк. 2]. В 1877 р. до одеського військового округу, як приклад, міністерством внутрішніх справ надіслано проект гродненського губернського правління в сфері боротьби з таємною проституцією біля військових казарм у Брест-Литовську [79, арк. 3].

Існує декілька версій причини, яка підштовхнула Миколу I змінити погляди відносно інституту проституції та дозволити розробку проекту регламентації. На думку американської дослідниці Л. Бернштейн, Микола I погодився на створення таких комітетів через свою прихильність до регламентації та бюрократизації суспільних процесів, адже попередні заходи не надавали повного контролю над проституцією [339, р. 16]. На думку А. Єлістратова, створення наглядового органу було необхідним для остаточного прикріплення жінки до проституції, позбавляючи її тим самим громадянських прав та заробітку будь-яким іншим шляхом [144, с. 1].

З відкриттям лікарсько-поліцейського комітету в Санкт-Петербурзі листом Міністерства внутрішніх справ від 24 травня 1844 р. проституція так і не була легалізована на теренах Російської імперії, адже закони про її заборону від 1832 р. не були скасовані, навіть більше, в «Уложеннях про покарання кримінальні та виправні» прийнятих 15 серпня 1845 р., вони залишилися, а покарання за звідництво та участь у розпусті були переглянуті та значно підвищені [126, с. 340]. Володіння будинком розпусти перший раз каралося штрафом, у другий – тюремним строком від 6 місяців до 1 року. Надання інтимних послуг за грошову винагороду каралося арештом на термін від семи днів до трьох місяців. Штраф за відвідання розпусних жінок становив від одного до десяти рублів [127, с. 529]. Для того, щоб виправити юридичні протиріччя, 4 грудня 1846 р. Міністерством внутрішніх справ видано припис губернаторам про звільнення від суду жінок у справах про розпусту, у випадку якщо вони підкорялися правилам нагляду та не були піймані на іншому злочині [320, с. 137].

У березні 1848 р. Л. Перовський разом із міністром юстиції В. Паніним представили імператору проекти змін законодавчої бази стосовно проституції в частині припинення переслідування жінок, які знаходяться під лікарсько-поліцейським наглядом. Імператор погодився із запропонованими змінами [126, с. 349].

Ще одним документом, яким відбулося юридичне визнання проституції, був циркуляр Міністерства внутрішніх справ № 39 від 26 жовтня 1851 р., прийнятий на основі «Високого повеління» від 8 та 31 березня 1848 р. Варто відзначити, що хоча вони були підписані імператором, проте так і не були надруковані в зібранні узаконень і розпоряджень уряду [144, с. 74]. Згідно з циркуляром міністерства розшук нелегальних повій і контроль за їх реєстрацією покладался на місцеві відділки поліції [27, арк. 2].

Л.О. Перовський неодноразово звертався до Миколи I з проханням вилучити із законодавства статті про заборону проституції, проте той залишався невблаганним. Американська дослідниця Л. Бернштейн пов'язує це з небажанням імператора повністю визнавати проституцію, тим самим вказуючи, що її

легалізація тимчасова і в разі чого може бути одразу заборонена [339, р. 29]. М. Боровітінов пов'язує такі дії імператора з його християнською етикою [126, с. 353]. На підтвердження цих слів він наводив повне небажання влади збирати податки чи плату за огляди з повій [126, с. 348]. М. Покровська вказує, що зняття грошей із публічних жінок було би розцінено суспільством як легалізація проституції [155, с. 10].

Сама норма про заборону проституції існувала в законодавстві до 1864 р., коли зі ст. 43 нової редакції «Статуту про покарання» було вилучено кару за розпусту для зареєстрованих повій. Російська дослідниця Н. Мартиненко вважає, що саме цими змінами влада офіційно визнала інститут проституції [320, с. 142].

Однак, у «Статуті про попередження і припинення злочинів», виданому в 1876 р., зберігалися ст. 187, 188 про заборону розгнuzданості, хоча і з приміткою, що в Санкт-Петербурзі, Москві та Вільно жінки підпорядковуються спеціально виданим правилам [128, с. 37]. Отже, протиріччя між юридичною заборонаю проституції та необхідністю її регламентації намагалися компенсувати за допомогою адміністративних розпоряджень, які мали пріоритет над законом.

Слідом за Санкт-Петербургом лікарсько-поліцейські комітети відкриваються в 1844 р. в Москві та Вільно; у 1854 р. – в Ризі. У Варшаві, на відміну від зазначених міст, лікарсько-поліцейський комітет відкрився раніше за санкт-петербурзький – у січні 1843 р., причиною чого була окрема від іншої частини Російської імперії розробка системи регламентації проституції [352, с. 53].

Та, подальше створення спеціальних органів контролю за проституцією в містах Російської імперії просувалося досить мляво. В 1897 р. на з'їзді сифілідологів К. Штюмером було представлено дослідження сучасного стану контролю проституції в державі. За його даними, лише в шістдесяти містах країни діяли спеціальні комісії чи органи з нагляду за проституцією, проте в той же самий час він зазначав: «Діяльність їх обмежується тільки тим, що зрідка вони збираються та обговорюють заходи, які стосуються взагалі припинення розповсюдження сифілісу, а не нагляду за проституцією. У таких містах весь

нагляд за проституцією зосереджений у руках поліцейського чиновника, який абсолютно самостійно вершить усі свої справи» [144, с. 3].

До початку ХХ ст. в жодному місті Південної України не існувало лікарсько-поліцейського комітету. Контроль за проституцією в містах був або відсутній взагалі, або контроль за адміністративною частиною здійснювався поліцією, а санітарний – міським лікарем. У деяких містах, у разі, якщо, на думку управи, не вистачало наявних сил для контролю, збиралися для вирішення питань спеціальні комітети чи комісії. В Миколаєві протягом 1850-х рр. функціонував Комітет для прийняття заходів проти сифілітичних хвороб, що виконував адміністративні та санітарні функції у зв'язку з швидким розповсюдженням венеричних хвороб [57, арк. 3]. У 1860-х рр. у місті діяла Комісія для бродячих жінок, що займалася питаннями розшуку нелегальних повій-одиначок [58, арк. 2]. У 1890 р. в місті була створена Любострасна комісія, яка займалася різними питаннями, що виходили за межі компетенції поліції [51, арк. 46] В Одесі у 1870-х рр. діяла спеціальна комісія з нагляду за проституцією [67, арк. 41].

До складу комісій входили представники органів міської влади: міський голова або його заступник, поліцмейстер, головний міський лікар. У разі розташування в місті військових полків – також їхні лікарі [51, арк. 46]. Витрати на функціонування комісії могли сягати 2000 руб. та включати зарплатню голові комісії [58, арк. 8].

Утім, ефективність такого нагляду ставилася під сумнів самою владою. У 1890-х рр. Єлисаветградська міська управа, звітуючи перед Херсонським губернським правлінням, вказувала, що хоча нагляд за проституцією знаходиться у віданні поліції, проте як такий відсутній [48, арк. 80]. Причиною неефективності нагляду за проституцією в Катеринославі до створення лікарсько-поліцейського комітету вказувалася заклопотаність поліції більш важливими справами, як наслідок, обов'язки нагляду покладалися на нижніх чинів поліції – городових та нічних охоронців [108, с. 2]. Також варто зазначити, що траплялися випадки, коли міська влада не володіла інформацією про проституцію в місті. В Ялті контролем за проституцією займалася поліція і в 1890-ті рр. вона постійно подавала до

Врачебного столу Таврійського губернського правління відомості про кількість зареєстрованих повій та кількість проведених медоглядів. Проте в 1902 р. Санітарне бюро міської управи в звіті до губернатора повідомляло, що немає жодного уявлення про проституцію, тому що нагляд у місті, за словами поліції, був відсутній [9, арк. 1; 15, арк. 4]. Тут треба зазначити особливість Ялти та інших курортних міст Південної України, де дійсно могли бути відсутні будинки розпусти і зареєстровані повії, проте таким містам була характерна сезонна проституція, коли жінки приїздили в розпал туристичного сезону зі всіх регіонів Російської імперії [318, с. 261]. Керманичі провінційних міст взагалі досить часто звітували до вищих органів влади про повну відсутність проституції на ввіреній території. Староста маленького Оріхова вважав, що проституція в місті відсутня, тому інформацію про неї навіть не збирав [15, арк. 1]. Причиною такого явища була поширеність у тогочасному суспільстві думки, що мешканці маленьких міст та сіл є осередками консерватизму та моральності, а отже, їм не властиві вади великих міст [357, р. 407].

Як уже зазначалося, при розробці положення для ЛПК Санкт-Петербурга прикладом слугував досвід Парижа, де контроль за повіями повністю покладався на поліцію. У 1887 р. в Брюсселі контроль за проституцією було підпорядковано міському правлінню на чолі з бургомістром [319, с. 163]. Через незадовільні результати використання паризької системи в 1890 – 1900-х рр. в Російській імперії розпочалася розробка спеціальної єдиної уніфікованої системи, яка ґрунтувалася на основі брюссельського досвіду, що завершилося виходом у жовтні 1903 р. «Положення про організацію нагляду за проституцією в Імперії». Цим положенням регламентувалася робота повій, будинків терпимості та контролюючих органів. Особливо потрібно зазначити, що разом із положенням було розіслано циркуляр № 1611, в якому зазначалося, що нагляд за проституцією в містах держави є незадовільним, а тому необхідно уніфікувати контролюючі органи згідно із запропонованими варіантами: 1) створення лікарсько-поліцейського комітету, підконтрольного поліції; 2) розділення функцій, за яких

адміністративна частина залишалася у віданні поліції, санітарна – покладалася на місцеві громадські установи [27, арк. 2].

Перший лікарсько-поліцейський комітет у Південній Україні виник у Катеринославі. 23 листопада 1900 р. за пропозицією катеринославського губернатора та постановою міської Думи засновано комітет, який свою діяльність розпочав уже 30 січня 1901 р. [108, с. 1]. Як наслідок, у місті, на рівні з шістьма іншими містами (Варшава, Рига, Санкт-Петербург, Нижній Новгород, Казань та Оренбург), діяло положення, відмінне від всеросійського [320, с. 160]. В інших містах регіону комітети створювалися та існували на основі «Положення» від 1903 р.

Створення лікарсько-поліцейських комітетів відбувалося вкрай повільно. Видання циркуляра № 1611 від 8 жовтня 1903 р. породило обговорення, як у губернських, так і в міських органах влади, відносно методів організації нагляду за проституцією, фінансування та розміщення контролюючих органів. Влада міст Південної України часто мала вкрай суперечливі погляди. В Сімферопольській міській Думі, наприклад, вирішили, що створення лікарсько-поліцейського комітету є єдиним способом контролю проституції, адже створення санітарного бюро буде непід'ємною ношею для міського бюджету. До того ж комітет отримав статус всегубернського та мав право втручатися в діяльність органів нагляду в інших містах, а інші міста губернії повинні були постійно перед ним звітувати [19, арк. 2]. На засіданнях Одеської міської Думи в 1907 р. було прийнято більш радикальне рішення – виключити поліцію з переліку органів, які здійснювали б нагляд за проституцією. Проте досить скоро рішення було скасовано через протест поліції, адже, на її думку, це обмежувало законні права поліції для нагляду за порядком та благочинню [185, с. 1205]. Єлисаветградська міська управа через відсутність коштів, необхідних для функціонування комітету, вважала, що фінансування повинно відбуватися за рахунок центральних або хоча б губернських органів влади. Через це комітет, створений юридично в 1903 р., розпочав свою роботу фактично лише в 1912 р., коли в міському бюджеті було знайдено необхідні кошти [49, арк. 24].

Лікарсько-поліцейські комітети не отримали великого поширення в містах Південної України. Окрім Катеринослава та Єлисаветграда, вони також були створені: в 1903 р. в Олександрівську, в 1908 р. у Херсоні та Севастополі, в 1909 р. в Євпаторії, Мелітополі та Сімферополі, в 1912 р. у Луганську. Сімферопольський лікарсько-поліцейський комітет, окрім центрального губернського наглядового органу, також безпосередньо відповідав за контроль проституції в містах Бахчисарай та Карасубазар [19, арк. 2; 38, арк. 1; 250]. Лікарсько-поліцейські комітети, в-першу чергу, підпорядковувалися поліції. Винятком був Олександрівськ, де лікарсько-поліцейський комітет знаходився у віданні міського громадського управління [126, с. 462]. В інших містах регіону лише була розглянута можливість створення комітетів, проте з різних причин від втілення ідеї відмовилися, це стосувалося навіть таких великих міст, як Маріуполь та Миколаїв. У Маріуполі поліція відповідала за адміністративну частину, а медогляд був покладений на міського лікаря [38, арк. 7]. В Миколаєві лише розглядалася можливість створення комітету, проте від неї відмовилися і нагляд був повністю покладений на поліцію.

Ситуація на території Південної України мало чим відрізнялася від загальноросійської. Так, за даними Н. Ді-Сеньї, представленими на Першому всеросійському з'їзді по боротьбі з торгівлею жінками та її причинами, на 1909 р. з 960 міст імперії в 200 було організовано спеціальні органи і в 258 обов'язки з нагляду за проституцією виконують чини поліції. До того ж у 51 місті, де були створені лікарсько-поліцейські комітети, вони існували лише на папері. Отже, усього в 149 містах Російської імперії діяли ці комітети. В інших 502 містах нагляд був покладений на поліцію, проте фактично він був відсутній [126, с. 461].

Загалом підпорядкування лікарсько-поліцейських комітетів Н. Ді-Сеньї ділить на три категорії:

1. Поліцейська та санітарна частини зосереджені в одному закладі, зазвичай, у лікарсько-поліцейському комітеті, який знаходиться у віданні поліції. Серед подібних нараховується 140 міст, з них 8 міст Південної України:

Євпаторія, Єлисаветград, Катеринослав, Луганськ, Мелітополь, Сімферополь, Севастополь, Херсон.

2. Міста, де поліцейська частина зосереджена в спеціально створеному для цього органі, а санітарна доручається спеціальному санітарному бюро. Тут відбулося розділення: поліцейська – за поліцією, санітарна – за санітарним бюро. Така система діяла в п'яти містах імперії і в жодному Південної України.

3. Міста, в яких санітарна та поліційна частини нагляду зосереджені в спеціально створеному органі, що підпорядковується міському громадському управлінню. Система функціонувала в чотирьох містах держави, одне з яких – Олександрівськ [126, с. 462].

Як уже зазначалося, в більшості міст лікарсько-поліцейський комітет підпорядковувався поліції, утім очільником комітету був міський голова або його заступник, член міської управи. Також у роботі комітету брали участь: поліцмейстер, міський лікар, санітарний лікар, секретар. У разі розташування в місті військової бази в роботі комісії брали участь лікарі та депутати від військових частин [144, с. 42; 37, арк. 5]

Основні функції безпосереднього контролю здійснювали чини поліції і лише в Катеринославі та Олександрівську для цього були найняті спеціальні агенти. Вони відрізнялися від поліцейських тим, що займалися виключно питаннями проституції: стежили за будинками розпусти, регулярним проходженням медичних оглядів, а також здійснювали вечірні чергування для протидії таємним повіям. Утім, російський лікар А. Єлістратов негативно ставився до інституту агентів, першочергово наголошуючи на низькій зарплатні та мінімальних вимогах до кандидатів [144, с. 42]. Загалом інститут спеціальних агентів, вважаючи його більш ефективним аніж звичайні поліцейські, не отримав великого поширення та існував усього лише в 14 містах Російської імперії [126, с. 464]. Однією з головних причин цього було небажання місцевих адміністрацій витратити додаткові кошти для контролю за проституцією.

Витрати на контроль в містах Південної України були різними й залежали від виду контролю та утримання штату за бюджетний кошт. У містах, де був

відсутній лікарсько-поліцейський комітет, вони були невеликими. В Миколаєві в 1908 р. на лікарсько-поліцейський нагляд витрачалися виключно кошти міщанського управління – 120 руб. на рік, на утримання околоточного наглядача [51, арк. 46]. Набагато більшими були витрати в містах, де функціонували комітети, так, у Катеринославі протягом 1901 р. утримання лікарсько-поліцейського комітету обходилося в 2000 руб. на рік. Ці кошти йшли на зарплатню двох агентів (по 600 руб. на кожного) та двох помічників із зарплатнею 300 та 420 руб. [37, арк. 5]. У 1909 р. витрати вже становили 4220 руб. [126, с. 464]. У 1903 р. бюджет лікарсько-поліцейського комітету Олександрівська складав 1344 руб., з них 900 руб. виділялося з бюджету міста і 444 руб. надавали власниці будинків розпусти – Хана Рутман та Софія Якубович. Самі ж кошти розподілялися таким чином: витрати на утримання наглядача 900 руб., з них зарплатня – 200, столові – 200, канцелярські витрати – 100, квартира – 100, роз'їзні – 300. Два городових отримували по 222 руб. на рік [38, арк. 3]. У 1909 р. в бюджеті Сімферополя на роботу лікарсько-поліцейського комітету закладено 3900 руб., з них 900 – діловоду, 600 – роз'їзних, 600 – канцелярські витрати та 1800 руб. на утримання наглядачів [18, арк. 27]. На відміну від комісій голови лікарсько-поліцейських комітетів не отримували жодної зарплатні за свою діяльність, винятком був Олександрівськ, де наглядач В. Четиркін був також головою комітету.

Згідно з «Правилами для повій» у редакції 1844 р. проституцією могла займатися жінка віком від 16 років, проте циркуляром № 1611 від 8 жовтня 1903 р. віковий ценз для одначок підвищено до 18 років, а для працівниць будинків розпусти до 21 року [27, арк. 3 зв.]. Однак, у деяких містах Південної України існували винятки з правил, так в Інструкції для діяльності поліцейського наглядача при Комітеті з нагляду за проституцією, який діяв у Катеринославі, дозволялося записувати у списки повій жінок, які не досягли вісімнадцятирічного віку, проте робити це можливо виключно зі згоди батьків або опікунів [108, с. 24]. Жінки, які на момент введення змін не досягли мінімального віку, та вже

працювали в будинках розпусти, мали право й надалі працювати в тому закладі. Змінювати місце роботи їм заборонялося [27, арк. 3 зв.].

Важливим аспектом контролю проституції стало маркування повій у вигляді реєстрації та видання медичного білета (народна назва – «жовтий білет»). У різних містах «жовтий білет» мав різний вигляд. Так, у Сімферополі він являв собою аркуш жовтого кольору формату А4, де на першій сторінці було написано «Медичний білет», а нижче надруковані правила для повій, спочатку від 1844 р, а потім від 1876 р.; у Миколаєві це була книжечка формату А6 з твердою палітуркою; в Олександрівську – книжечка формату А5, сірого кольору, де на першій сторінці були вказані дані повій [Додаток Б]. Фотографію обличчя повії почали вклеювати до книжок лише на початку ХХ ст., а в 1913 р. в Сімферополі ця процедура стала обов'язковою [18; арк. 93].

Спершу введення жовтого білета несло виключно прагматичні цілі та було необхідне для того, щоб клієнт та лікар мали повне уявлення про стан здоров'я повії. Згідно з «Правилами для повій» від 29 травня 1844 р., кожна повія, яка знаходилася на обліку, повинна мати білет, де вказувалися її прізвище, вік, правила для повій та результати її регулярних медичних обстежень. Також у цих правилах ішла мова про те, що повія не мала права виходити з дому з будь-якої причини без медичного білета [311, с. 7]. У третій чверті ХІХ ст. медичний білет був нарівні з паспортом, у 1874 р. мова йшла лише про те, що жити за метричними свідоцтвами заборонено, а натомість необхідно мати при собі паспорт або вид на проживання [31, арк. 4]. Проте поступово білет ставав головним ідентифікаційним документом повії. Швидко зростала кількість міст, де практикували обмін паспорта на «жовтий білет». Паспорт же на час роботи повією залишався в контролюючому органі та не видавався на руки. Вперше на юридичному рівні ця норма була закріплена в «Положенні лікарсько-поліцейського комітету Санкт-Петербурга» в 1861 р., а в 1876 р. цивільне і військове відомства прийняли спільну постанову, згідно з якою «жовтий білет» видавався замість паспорта [287, с. 25]. «Положенням про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії» від 1903 р. закріплювалося, що документи

легальних повій зберігаються в комітеті, а в обмін вони отримують тимчасові документи [27, арк. 3 зв.]. Утім, в Олександрівську лише в 1911 р. лікарсько-поліцейський комітет прийняв рішення, щоб посвідка на проживання повій зберігалася в комітеті; до цього часу вона могла знаходитися в неї на руках [42, арк. 84]. Відтепер жінка отримувала паспорт лише у разі переїзду до іншого міста або припинення роботи проституткою.

Поступово повію позбавляли громадянських прав, забираючи паспорт на час роботи та обмежуючи її пересування, що пояснювалося боротьбою з нелегальною проституцією. Вже в 1890-х рр. влада перестала видавати паспорт для переїзду, видаючи натомість проїзний документ з інформацією про початкову та кінцеву точки маршруту, прізвищем, віком. Паспорт відправлявся поштою до міських чи повітових органів кінцевого пункту переїзду повій [Додаток Б]. Жінки, прибувши до пункту призначення, протягом трьох діб повинні були повідомити в поліцію. У «Положенні» 1903 р. це питання розглядалося в контексті нагляду, під яким знаходяться повій. Так, у жінок, які були під секретним наглядом, документи на проживання знаходилися на руках, а документи на проживання повій, котрі знаходяться під явним наглядом, лише пересилаються й на руки не видаються [27, арк. 3 зв.]. Такий контроль призводив до того, що в разі бажання повій змінити кінцеве місце прибуття вона могла довгий час провести у відділку, поки поліція вела листування з іншими містами щодо передачі паспорта до нового міста [91, арк. 33]. Ця система часто призводила до корупції та обмеження жінок в їхніх правах; наприклад, вона могла отримати відмову в проханні поїхати до батьків через невпевненість поліції в щирості її намірів [144, с. 13]. Навіть при переході до іншого закладу, повій повинні були погодити своє рішення з поліцейським відділком, після чого отримували свідоцтво на зміну борделю [91, арк. 31]. Цікавим є той факт, що у власниць будинків розпусти не відбирався паспорт органами контролю за проституцією [26, арк. 8].

Отримати «жовтий білет» було нескладно: достатньо було з'явитися до поліцейського відділку, віддати паспорт та пройти медичне обстеження, після чого жінку вносили до списку повій; або через арешт за підозрою в занятті

проституцією. В 1877 р. лікарське відділення губернського правління МВС Катеринославської губернії видало циркуляр, згідно з яким у містах губернії відповідні органи, у випадку виявлення таємних повій, одразу реєстрували їх та видавали «жовтий білет» [40, арк. 2]. А в 1880-х рр. одеські газети повідомляли про випадок, коли жінка була затримана за підозрою в нелегальному занятті проституцією. Поліцейський інспектор погрожував видати їй «жовтий білет», якщо вона не задовольнить його сексуальні потреби [339, р. 34]. Варто також зазначити, що повії, які мали батьків чи були одружені, підпорядковувалися контролю виключно з їхньої згоди [27, арк. 3 зв.]. Проте це правило досить часто ігнорувалося.

Стаючи повією, жінка виявлялася безправною. Вона була обмеженою в праві на пересування та спілкування, до того ж в будь-який момент, не пояснюючи причин, влада могла забрати «жовтий білет». Так, у 1862 р. в Миколаєві у повії Пелагеї Терентьевої міська Дума відібрала медичний білет, а лікарю, який проводив медогляди, повідомили, що мають право, коли забажають, не пояснюючи причин, вилучати та повертати «жовтий білет». Завдяки втручання військового губернатора повії повернули документ [59, арк. 11]. Лише в 1903 р. російський уряд вирішив відмовитися від таких жорстких заходів стосовно жінок, розіславши губернаторам наказ, де серед іншого йшлося про те, що: «Занадто суворі поліцейські заходи призводять лише до посилення таємної проституції та при недостатній обережності можуть незаслужено образити честь жінки та нанести їй великої шкоди» [27, арк. 2]. Варто зазначити, що це була також дискримінація за статевими ознаками, адже чоловіки, які займалися проституцією, не були зобов'язані проходити медичні огляди й не отримували жовтих білетів замість паспортів.

Нескладність отримання офіційного статусу повії та пов'язані з тим обмеження призводили до того, що жінки переважно прагнули його позбутися або завершивши свою діяльність, або бажаючи займатися проституцією таємно. В «Правилах для повій», прийнятих у 1844 р., не були прописані умови виключення з підпорядкування лікарсько-поліцейського нагляду. «Положенням...» 1903 р.

встановлено виключення з-під нагляду в разі доведення факту припинення надання інтимних послуг. Утім, на практиці умови звільнення були різними та у деяких містах обмежували можливості жінок позбутися статусу повії. В Кам'янець-Подільську Подільської губернії причиною слугувала зміна професії або заява поважної людини про взяття на утримання. В Яранську Вятської губернії причиною для позбавлення статусу повії слугувала вагітність або досягнення сорокарічного віку, в Поневежі Ковенської губернії – тільки одруження. В Мінську викреслювали зі списку повій у разі смерті, одруження або клопотання жінки, якщо воно буде визнано змістовним [126, с. 466; 288, с. 264].

У містах Південної України для виключення з-під нагляду було достатньо клопотання до органів лікарсько-поліцейського нагляду, міської управи або губернатора із зазначенням причини припинення професійної діяльності. Клопотання подавалося від повії або її родичів. Та недовіра контролюючих органів до жінки і побоювання, що вона продовжить займатися таємною проституцією, призводили до того, що рішення виносилося не одразу. Справа розглядалася від місяця до року, проте в більшості випадків питання вирішувалося вже за півроку. Під час розгляду клопотання контролюючий орган надсилав запит про надання характеристики про повію до поліцмейстера та міського лікаря. Характеристика включала в себе опис її поведінки, арештів, регулярність проходження медичних оглядів, перенесені хвороби від початку її взяття під нагляд. Такий запит також надсилався до органів лікарсько-поліцейського нагляду інших міст, якщо жінка раніше там працювала повією. Разом з тим, за час розгляду клопотання поліцмейстер неодноразово навідувався додому до повії з метою перевірки чи не займається вона проституцією.

Більшість клопотань від повій починалося зі слів: «По своїй молодості та спокусі я була збита зі шляху морального життя...» [8, арк. 253]. Або: «Не маючи бажання вести життя повії, якою я стала по недосвідченості та замолоду» [27, арк. 3]. На думку жінок, починаючи із таких фраз, вони могли розчулити чиновників, які виносили рішення, та отримати позитивну відповідь. Після вступного слова повія вказувала причину, що на її думку, безпосередньо

слугувала для виключення її з реєстрів. Сімферопольська повія Марфа Воловичева в 1879 р., звертаючись до сімферопольського поліцеймейстера, подала клопотання про виключення зі списку повій, в якому зазначалося, що вона вже давно не займається проституцією, а працює прислугою в будинку Максимович, але через те, що внесена до списку повій, їй доводиться щотижнево проходити медичний огляд [31, арк. 156]. Утім, більш поширеною причиною було одруження. Василіса Бондаренко, звертаючись із проханням до влади в 1895 р., наголошувала, що одружилася і повією вже не працює [11, арк. 3]. Або просто поява коханого чоловіка. Повія Марія Яковленко, звертаючись до Таврійського губернського правління в 1899 р., вказувала на те, що вже не працює повією позаяк «вступила в співжиття з однією людиною» [14, арк. 1]. Якщо вказані жінкою причини підтверджувалися протоколом контролюючого органу (до 1909 р. лікарським відділенням губернського правління, а після – лікарсько-поліцейським комітетом), повія викреслювалася зі списків, з неї бралася розписка, що вона припинила займатися проституцією, проте поліція ще деякий час продовжувала вести спостереження [11, арк. 5]. Та велика частина клопотань отримувала негативну відповідь, особливо ті, в яких йшлося про одруження або співмешкання. Бо на той момент це було зручним способом для того, щоб влаштуватися в будинок розпусти в іншому місті. Наприклад, розслідуванням було встановлено, що Марія Яковленко і далі продовжує займатися проституцією [14, арк. 10]. Деякі покидали місто без дозволу органу, тому встановити її місцезнаходження не є можливим [10, арк. 1].

У разі, якщо прохання про виключення писали члени сім'ї, вони першочергово акцентували увагу на тому, що жінку безпідставно зарахували до числа повій [93, арк. 25]. Однак не завжди самі батьки знали, чим займаються їхні діти. Наприклад, у 1895 р. в Сімферополі після арешту Леї Лінденберг її мати клопотала про звільнення з-під арешту, проте влада відмовила, аргументуючи рішення тим, що жінка дійсно займалася нелегальною проституцією, за що була заарештована на два тижні та внесена до реєстру [12, арк. 2].

Вагомою складовою системи контролю проституції були списки жінок, які надавали інтимні послуги. Як уже зазначалося циркуляром № 39 від 28 жовтня 1851 р., головним органом у володінні такою інформацією виступала поліція. В кожному лікарсько-поліцейському комітеті або органі, який відповідав за адміністративний контроль, списки повій велися у двох книгах: повії-одиначки та повії будинків розпусти. Якщо в більшості міст Південної України списки повій в будинках терпимості оновлювалися постійно і лише інколи виникали технічні помилки, то списки повій-одиначок навіть і близько не відображали реального стану справ. В рапорті Миколаївського комітету для прийняття заходів проти сифілітичних хвороб до військового губернатора від 25 січня 1853 р. вказувалося, що зареєстровано 53 повії-одиначки, однак зазначалося, що списки повій є умовними та не відображають реальної ситуації [57, арк. 4, 7]. Варто зазначити, що в 1850-х рр. у більшості міст Південної України проституція була відсутня як явище, тому влада не надавала великої уваги веденню списків. Та 50 років потому, коли вже в більшості міст існувала одиночна проституція, влада так і не змогла вести точних та актуальних списків. Так, у 1904 р. в Одесі на обліку перебувало 500 повій, з них 300 в будинках терпимості і 200 одиначок [184, с. 559]. Утім, за підрахунками одеського лікаря Летніка, в місті близько 10 тис. жінок надавали інтимні послуги за гроші; за підрахунками Й. Бродовські 5 % жіночого населення міста займалися проституцією [349, с. 292].

Одним зі способів поповнення списків повій-одиначок було проведення постійних облав та реєстрація жінок повіями. Протягом 1896 р. в Одесі було проведено 12 облав, під час яких затримано 1738 жінок, в Катеринославі в 1900 р. під час облав заарештовано 304 жінки [108, с. 16; 184, с. 560]. Інколи під час таких облав арештовувалися і звичайні жінки, наприклад, як це було в Ананьєві Херсонської губернії, де під час рейду за підозрою в проституції заарештовано 15 жінок, з них 6 виявилися незайманими [144, с. 44]. Під час затримання жінок траплялися випадки, коли в поліцейському відділку власниці борделів агітували затриманих йти до їхніх закладів [144, с. 15]. Лікарі неодноразово наголошували на непродуктивності такої системи реєстрації повій. Міський лікар Сімферополя в

1912 р. зазначав, що в деяких частинах міста поліція хапає на вулицях навіть зареєстрованих повій, не кажучи вже про звичайних жінок та відводить їх до кордегардії на медогляди та встановлення особистості [16, арк. 15]. В 1907 р. через постійне перевищення поліцією своїх повноважень Одеська міська дума розглядала варіант виключення її з процесу нагляду за проституцією. Рішення не було прийнято через протести поліції, яка вказувала, що тим самим її позбавлять законного права спостерігати за порядком та благопристойністю [186, с. 1205]. Миколаївський міський лікар ще в 1889 р. зазначав неефективність облав. Так, на виконання циркулярного припису МВС про реєстрацію до 1 серпня 1889 р. за картковою системою всіх повій (інформація про зібрані дані вийшла в 1890 р. в т. 13 «Статистика Російської імперії. Проституція») виявилось, що одиначками записано лише 3 жінки, про що повідомлено губернатора. Той, у свою чергу, видав наказ поліції розшукати всіх таємних повій, наступного дня до списків було внесено 10 жінок. Як виявилось пізніше, більша частина з них не займалася проституцією, а просто була схоплена на вулиці і без установлення особистості внесена до реєстру [81, арк. 84]. В Катеринославі існувала інша проблема, там поширеною була реєстрація повіями жінок, які вже перебували на обліку і проходили регулярний медогляд [108, с. 16].

Регулярність та розміри такого способу реєстрації повій були настільки великими, що 28 квітня 1910 р. МВС надіслало циркуляр губернаторам з поясненням, що підпорядковувати жінок лікарсько-поліцейському нагляду можливо лише в добровільному порядку з їхньої згоди. Тут слід зазначити, що влада позбавляла вибору повію, адже в разі небажання підпорядковуватися нагляду її повинні були відправляти до суду для визначення покарання за таємну розпусту. Але чиновники на місцях вносили до переліків повій за постановою лікарсько-поліцейського комітету або через розпорядження чина поліції, а у випадку відмови просто висилали з міста етапом до місця прописки [23, арк. 1]. До того ж, не зважаючи на постійні облави, одиначки продовжували торгувати своїм тілом на центральних вулицях міст. Через таку політику в Луганську в 1912 р. гласний Н. Стефанович заявляв, що з проституцією треба боротися не

репресивними методами, оскільки такі методи лише змушують жінок приховувати свій вид діяльності [246].

У 1840-х рр., коли розглядалося питання легалізації проституції, окремо була винесена проблема легалізації будинків розпусти, проте імператор виступав принципово проти. На думку М. Боровітінова, така відповідь імператора завдавала нищівного удару за новою системою і ставила її існування під сумнів, адже тодішніми діями усвідомлювалася неможливість повного контролю та, як наслідок, необхідність для цього в створенні будинків розпусти, що взяли б на себе роль контролюючих органів. Тому, мотивуючись ідеями Парана-Дюшатле, щоякий зазначав можливість контролю за повіями тільки у випадку, якщо всі повії будуть зібрані в групи. Л. Перовський спробував захистити власниць борделів і при новій доповіді Миколі I рекомендував власниць закладів в позитивному світлі. Так, він зазначав, що власниці закладів в разі легалізації будуть виступати в ролі «агентів поліції», переймаючись своїми прибутками та власністю, будуть ретельно виконувати закон та доставляти поліції корисні дані. 31 березня 1848 р. імператор погодився з аргументами [126, с. 350].

Важливою функцією адміністративного контролю за проституцією була регламентація функціонування будинків розпусти в місті і першочергове їх відкриття. Дозвіл на відкриття закладу видавався лікарсько-поліцейським комітетом; у разі відсутності комітету – міською поліцією або градоначальством [51, арк. 46; 73, арк. 1; 108, арк. 2]. Також органи контролю видавали власницям будинків розпусти шнурові книги, щоб вони вели свої переліки прибуття, вибуття та хвороби повій [45, арк. 257]. Окрім цього заклади адміністративного контролю регламентували і різні аспекти життєдіяльності будинків розпусти: години роботи, кількість жінок і таке інше. Часто також накладалися заборони на ту чи іншу діяльність в будинках розпусти.

Однією з найчастіших заборон, які накладалися на легальні борделі, було програвання музики, яка заважала сусідам. Проблема була характерною для всіх міст Південної України і вирішували її зазвичай в єдиний спосіб – шляхом заборони [26, арк. 63]. Так, у 1897 р. в Миколаєві, після чергової скарги,

губернатор постановив заборонити музику у борделях. Їхні власниці не могли змиритися з таким рішенням і почали писати звернення з проханням дозволити музику як єдину «духовну їжу» повій. А Д. Блох, «мадам» будинку терпимості по вул. Мала Морська, 22, у своєму зверненні погрожувала, що в разі подовження заборони центральна вулиця міста – Соборна – наповниться нелегальними повіями, які від нудьги тікатимуть з її закладу [84, арк. 32].

Також у деяких містах органи нагляду виконували функції контролю за грошима повій. Річ у тім, що наприкінці XIX ст. було встановлено, що «мадам» часто не залишають взагалі заробітків жінкам по виходу з борделів. Тому в деяких містах була введена система накопичення заробленого. Так, у Мінську за кожен день роботи повії будинки розпусти перераховували на спеціальний рахунок від 10 до 25 копійок, а у Катеринославі 15% заробленого повіями перераховувалося на спеціальний рахунок. Органи нагляду вели книги, куди і записували ці перерахування [108, с. 9; 287, с. 15]. Однак, це було радше винятком з правил, адже в Південній Україні така система діяла тільки в Катеринославі.

Варто зазначити, що й самі власниці закладів не були бездоганними та мали свої вади, порушуючи норми адміністративного контролю. Найбільш розповсюдженим порушенням на всій території Російської імперії та Південної України був продаж алкоголю в будинках розпусти, що було офіційно заборонено «Правилами для власниць...».

Важливим аспектом в роботі лікарсько-поліцейського комітету було врегулювання конфліктів між власницями будинків розпусти та їхніми працівницями. Суперечки виникали досить часто з різних причин: погане ставлення, насильне утримання в закладі, неповернення речей та грошей в разі залишення закладу. В таких випадках, якщо не існувало лікарсько-поліцейського комітету, зазвичай створювалася комісія для врегулювання спірних питань. Органом вислуховувалися аргументи обох сторін, після чого виносилося рішення [64, арк. 1; 91, арк. 33]. Якщо комісія не могла прийти до єдиного висновку, то справа передавалася на розгляд мировому судді. Через те, що такі випадки були частими, в деяких містах розглядалися варіанти оптимізації винесення вердиктів

через дублювання усієї документації закладів до органу нагляду за проституцією [216].

Втім, не всі власниці будинків розпусти поспішали працювати на легальній основі. Причини для цього були різними, але зазвичай всі вони були пов'язані з обмеженнями, які накладалися з офіційним статусом. Це могла бути заборона на функціонування закладів у межах міста чи в якійсь його частині, як це було в Олександрівську в 1880-х рр., коли міська Дума дозволила існування закладів лише на східній околиці міста. Проте через відсутність необхідних приміщень під вертепи розпусти, власниця закладу відмовилася його переносити на нове місце і він продовжив функціонувати нелегально [39, арк. 3]. Борделі могли закрити без права відкриття в іншому місці через скарги сусідів, військових чи представників церкви. Так, у Миколаєві в 1884 р. були закриті заклади розпусти І. Куликової та М. Вайнблом через те, що нібито знаходилися на відстані 120 сажнів від військових казарм і були головними центрами розпусти та розповсюдження венеричних хвороб. Хоча на той момент не існувало жодних правил, які визначали мінімальні відстані до військових споруд, а зазначена відстань була не до казарм, а конюшень. Проте це не стало на заваді рішенню [77, арк. 1].

З початком Першої світової війни у прифронтових губерніях вводився воєнний стан, що в свою чергу накладало низку обмежень в житті губерній. Одним з таких стала заборона будинків розпусти на час дії воєнного стану на території Південної України видана губернаторами. Тож відтепер влада міст приділяла мало уваги проституції. В Олександрівську та Катеринославі припинили свою діяльність лікарсько-поліцейські комітети [223].

Підсумовуючи вищесказане, маємо констатувати, що легалізація проституції відбулася як спроба зміни державної політики щодо інтимних відносин за гроші. Перші органи контролю – лікарсько-поліцейські комітети у Санкт-Петербурзі, Москві та Варшаві, мусили виявити слабкі сторони нагляду та бути прикладом для створення схожих інституцій в інших містах Російської імперії. Окрім того, міністерством внутрішніх справ було надіслано губернаторам приписи про сприяння виконанню вищевказаного циркуляра. Першими його взяли

виконувати в Одесі, де військовий губернатор генерал-майор Д. Ахлестишев видав наказ про проведення реєстрації та обстеження повій. В майбутньому це послугувало прикладом для інших губерній. Утім, у Південній Україні зазначена форма контролю отримала своє поширення лише на початку ХХ ст. з виходом Положення про організацію нагляду за проституцією в Імперії. І хоча в деяких містах були створені лікарсько-поліцейські комітети, проте в більшості головну функцію з нагляду за проституцією продовжувала виконувати поліція, яка до виконання своїх обов'язків часто ставилася поверхово. На початку ХХ ст. в Олександрівську Катеринославської губернії діяла особлива система контролю. Санітарна та поліційна частини нагляду були зосереджена в спеціально створеному органі, що підпорядковувався міському громадському управлінню. Така система функціонувала лише в чотирьох містах Російської імперії.

3.2. Санітарний контроль

У ХІХ ст. в Європі медицина виходить на новий рівень розвитку і набуває дедалі ширшої монополії на все, що стосується тіла [325, с. 218]. У порівнянні з ХVІІІ ст. збільшується кількість наукових досліджень, присвячених хворобам людини, в тому числі й венеричним [293, с. 63]. З плином часу до окремої категорії досліджень потрапляє сифіліс, який, на відміну від інших венеричних хвороб, становив більшу небезпеку для суспільства, адже передавався не тільки статевим шляхом, а й спадково, або навіть через спільну білизну та посуд. Усе більша кількість лікарів виділяли сифіліс в окрему від венеричних хвороб категорію [311, с. 67, 72].

За підрахунками російського лікаря Г. Герценштейна, у 1885 р. на території Російської імперії проживало 2 млн. осіб хворих на сифіліс, що становило 2% від усього населення країни. Він також зазначав, що кількість інших венеричних хвороб у порівнянні із сифілісом є незначною [136, с. 74]. В Одесі на початку ХХ ст. в 12 лікарнях лікувалося від 4800 до 6000 сифілітиків, а, враховуючи практику приватних спеціалістів, ця цифра доходила до 20 тисяч або 4% населення міста [320, с. 89]. В інших країнах Європи статистика була не кращою.

Наприклад, у Великій Британії в 1869 р. 7% населення хворіло на сифіліс [341, р. 265]. Через велику кількість хворих, за словами польської дослідниці Й. Сікорської-Кулеші, суспільством поширилася сифілофобія – страх бути зараженим сифілісом [352, s. 160].

Тогочасні дослідження виявили три основні категорії населення, у яких найчастіше виявляли сифіліс та інші венеричні хвороби: солдати, робітники та повії [311, с. 71]. В цей же час ефективним способом боротьби з поширенням хвороби серед зазначених категорій населення лікарями визнавалося проведення регулярних медичних оглядів. Військові російської армії проходили регулярні медогляди з початку XVIII ст., а з 1763 р. в разі виявлення хвороби вони повинні були назвати ім'я жінки, від якої заразилися [269, с. 806].

У 1840-х рр. в Москві та Санкт-Петербурзі вводяться спеціальні правила, згідно з якими на промислових підприємствах, де працювало більше 100 робітників чоловічої статті, обов'язково відкривалася вакансія лікаря для щомісячного обстеження персоналу на наявність венеричних хвороб. У разі їх виявлення до лікарсько-поліцейських комітетів повідомлялося ім'я жінки, яка інфікувала робітника [311, Приложение с. 61].

Найбільшу небезпеку, на думку можновладців, становила проституція. У міжвідомчій переписці вони прямо вказували на необхідність медоглядів як спосіб оберігання населення від венеричних хвороб [40, арк. 3]. Така позиція засновувалася на дослідженнях європейських лікарів, таких як: Жан Альфред Фурньє, Шарль Моріак, Альфред Блашко, які вказували, що у 80% випадків розповсюдження венеричних хвороб винні повії [321, с. 46; 352, s. 157]. Дослідження В. Тарновського, проведене в 1880-х рр. у Санкт-Петербурзі, підтверджувало цю тезу [299, с. 280].

Як уже зазначалося, однією з причин створення лікарсько-поліцейського комітету в Санкт-Петербурзі була боротьба з розповсюдженням венеричних хвороб, необхідність реєстрації всіх жінок, які надають інтимні послуги, їхній регулярний медичний огляд та, в разі виявлення недуги, примусове лікування. З часом така система поширилася на всій території Російської імперії та

проіснувала до початку Першої світової війни, коли владні інституції не могли приділяти достатньої уваги санітарному контролю.

Та з часом усе менше лікарів і науковців піддавали сумнівам ефективність таких методів боротьби з венеричними хворобами. Річ у тому, що в 1860-х рр. у Великій Британії виникає новий рух, який отримав назву аболіціонізм, він дуже швидко розповсюдився Європою і став популярним на теренах Російської імперії [126, с. 372]. Аболіціонізм виник на протигагу державній політиці регламентації проституції, особливо санітарного контролю, як неефективного способу боротьби з розповсюдженням венеричних хвороб. У своїй критиці вони вказували на нерівне ставлення до учасників ринку сексуальних послуг, адже клієнти повій не знаходилися під постійним санітарним контролем [145, с. 78]. Тут варто зазначити, що такою несправедливістю першочергово були незадоволені повії, які намагалися донести свою думку через інформування зацікавлених сторін. Так, у 1909 р. повія написала листа феміністці Ганні Мілюковій про те, що вважає несправедливим, що клієнтів – чоловіків не оглядають на постійній основі [339, р. 49]. А під час проведення Всеросійського з'їзду по боротьбі з торгівлею жінками та її причинами в 1909 р. лікар М. Боровітінов зачитав колективного листа від шістдесяти трьох повій. У ньому йшла мова про нерівні умови, адже жінки, приходячи на роботу чистими, досить швидко інфікувалися від клієнтів, за станом здоров'я яких ніхто не слідкував [126, с. 512].

Деякі власниці закладів розпусти, оберігаючи здоров'я своїх працівниць, вводили медичні огляди клієнтів. Наприклад, у Миколаєві в 1863 р. в будинку розпусти Мальти працював власний фельдшер, котрий оглядав клієнтів перед статевим актом, й у разі виявлення венеричної хвороби чоловік одразу видалявся із закладу [81, арк. 106]. Але такі випадки були поодинокими та не отримали великого поширення в містах Південної України і радше слугували винятком із правил. До того ж повії-одиначки не могли утримувати особистого фельдшера. Цікавим також буде зазначити, що «Правилами для повій» влада зобов'язувала жінок перед статевими зносинами оглядати статеві органи та спідню білизну

клієнтів [311, Приложение с. 7]. Звісно, більшість повій цього не робили, оскільки часто навіть не знали, як виглядають первинні ознаки хвороби.

Одним зі стовпів санітарного контролю було проведення регулярних медичних оглядів працівниць інтимної сфери. «Правилами для власниць будинків розпусти» від 1844 р. та 1903 р., «Правилами для повій» від 1903 р. та Інструкцією лікарям, зобов'язаним оглядати публічних жінок від 1868 р., визначалося, що повії повинні проходити медогляди не рідше ніж два рази на тиждень [27, арк. 3 зв.; 311, Приложение с. 3]. В усіх містах Російської імперії та Південної України включно повії з будинків розпусти проходили обстеження два рази на тиждень, винятком було Гродно, де проходили один раз на тиждень. Регулярність медоглядів повій-одиначок у містах Російської імперії не була єдиною і складала від одного до двох разів на тиждень. У Гродно і Томську одиначки проходили огляд два рази на тиждень [286, с. 134; 288, с. 279]. У Лодзі до 1870 р., а в Любліні до 1886 р. обов'язкове обстеження проходили один раз на тиждень, потім два [351, с. 168]. У Південній Україні також по-різному проводилися медогляди. Наприклад, у Сімферополі в 1912 р. одиначок оглядали двічі на тиждень, у Миколаєві в 1908 р. та Катеринославі в 1901 р. – один раз, в Олександрівську в 1911 р. – один раз [51, арк. 47; 81, арк. 122; 47, арк. 3; 108, с. 10].

Законодавством Російської імперії у сфері проституції не були визначені спеціальні дні проведення медичних оглядів, тому влада кожного міста сама обирала найбільш прийнятні. Наприклад, для повій із будинків розпусти в Сімферополі – це були понеділок і четвер, в Миколаєві – вівторок та п'ятниця, в Єлисаветграді у I п. 90-х рр. XIX ст. огляд проводився в понеділок та четвер. У Миколаєві одиначки проходили обстеження по середах, в Олександрівську – по понеділках [47, арк. 3; 48, с. 109; 81, арк. 303; 90, арк. 9; 187, с. 6].

Проте не всім були до вподоби такі графіки обстеження, найчастіше своє незадоволення висловлювали військові. Наприклад, у 1896 р. керівництво Єлисаветградського кавалерійського юнкерського училища надіслало до санітарної комісії листа з критикою встановлених днів медогляду працівниць будинків розпусти. На їхню думку, проведення медоглядів у понеділок та четвер

взагалі не впливало на зменшення кількості венеричних хворих серед юнкерів, оскільки ті відвідували повій у свої вихідні – середу та неділю. Для вирішення зазначеної проблеми училище пропонувало перенести графік обстежень на вівторок та вечір суботи [48, с. 109]. У Миколаєві в 1904 р. санітарна частина 58 Празького полку звітувала командуванню про те, що, незважаючи на регулярні медичні огляди повій, солдати все одно інфікуються від них у будинках терпимості [81, с. 84].

Вирішувалися такі спірні питання по-різному, але об'єднувало їх одне: ігнорування особистої думки «мадам» та повій. Так, у Єлисаветграді міська влада прислухалася до пропозиції юнкерського училища та внесла корективи до графіка медоглядів повій згідно з їхніми рекомендаціями [48, с. 109]. В Миколаєві навпаки, командування полку дозволило солдатам відвідувати повій лише в дні оглядів. Разом з тим, міська влада розглядала варіант відкриття спеціального будинку розпусти для нижніх військових чинів, проте ідея так і не була втілена [81, с. 303].

Медичні огляди повій із будинків розпусти проводили за місцем роботи. Винятком було місто Гродно, де огляди проходили в лікарні [288, с. 278]. Обстеження проводили лікарі переважно в першій половині дня. Російський письменник О. Купрін у своєму творі «Яма» описував візит лікаря до борделю як одну із найбільш хвилюючих подій у житті працівниць, адже саме від його огляду залежало майбутнє жінки. В очікуванні огляду жінки перешіптувалися поміж собою: «А якщо хвороба, яку не помітила? Потім відправка до лікарні, ганьба, нудота від лікарняного життя, погана їжа, важке лікування» [149, с. 283].

Варто зазначити, що власниці будинків розпусти та їхня прислуга не проходили регулярних чи одноразових медоглядів на венеричні хвороби. Згідно з «Положенням про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії», виданого в 1903 р., їм було заборонено займатися проституцією. В разі виявлення такого факту серед прислуги борделів вони переводилися в розряд повій, а власницям закладу заборонялося в майбутньому утримувати будинки розпусти [27, арк. 4 зв.]. Проте варто зазначити, що в інструкціях дільничним лікарям

Санкт-Петербурга від 28 липня 1861 р. було вказано перевіряти не тільки жінок, які проживають у закладі, а й тих, хто на момент візиту лікаря знаходився в ньому, виняток міг бути лише для жінок похилого віку. Ця норма проіснувала декілька років та була скасована вже в 1868 р. [311, с. 26].

Медичні обстеження повій-одиначок відбувалися не в будинках розпусти, а у виділених для цього приміщеннях. Це могло бути окремо орендоване міською адміністрацією приміщення чи палата в лікарні. У кожному місті ситуація складалася по-різному. В Олександрівську та Катеринославі до створення лікарсько-поліцейського комітету огляди жінок проходили в земській лікарні, після створення в спеціально орендованому приміщенні, яке називалося оглядовим пунктом та орендувалося міською адміністрацією [104, с. 83; 108, с. 19]. В Сімферополі до створення лікарсько-поліцейського комітету огляди проводилися в земській лікарні, потім, внаслідок незадовільної поведінки повій, їх було переведено до приміщення 1 поліцейської дільниці [18, арк. 27 зв.]. До 1890-х рр. у Миколаєві медогляди проводилися в міській лікарні, потім у спеціально відведеному міською управою приміщенні в Московській частині, а з 1894 р. частина повій проходила обстеження вдома у міського лікаря [51, арк. 46; 81, арк. 7; 72, арк. 1]. В маленьких містах справи були набагато гірше, медогляди проводилися в геть не пристосованих для цього умовах. Так, в Олешках одиначок оглядали в кордегардії поліцейського управління і лише з липня 1899 р. вони були переведені до лікарні [13, арк. 5]. Проте на території Південної України були міста, де взагалі не проводилися медичні огляди повій. Наприклад, в Карасубазарі та Оріхові місцева влада вважала, що проституція повністю відсутня, тому немає необхідності в таких заходах. Та і в більших містах, таких як Мелітополь та Бердянськ, до початку ХХ ст. не проводилося жодних медоглядів повій. Причиною зазначалася невелика кількість жінок, які займаються проституцією в зазначених містах та, як наслідок, відсутність їхнього впливу на розповсюдження венеричних хвороб [15, арк. 8, 11, 13, 17]. В інших містах Російської імперії ситуація була набагато гіршою. Наприклад, у Варшаві обстеження проводилися в темному підвальному приміщенні, в Омську – в нічліжному будинку, в

Новоросійську – в кімнаті, суміжній з приміщенням для арештантів [286, с. 134; 326, с. 154; 339, р. 154].

Серед владних кіл побутувала думка про те, що прислуга в готелях та ресторациях, окрім основної роботи, надає також платні інтимні послуги. Тому в містах Південної України неодноразово поставало питання про введення регулярних медичних оглядів обслуги. А в 1902 р. губернатор Катеринославської губернії Ф. Келлер на засіданні губернського земства пропонував, з метою боротьби з розповсюдженням сифілісу, юридично закріпити проведення регулярних медоглядів жіночої прислуги при торгово-промислових закладах. Засідання земства погодилося з такою пропозицією та ввело на території губернії постійні медогляди прислуги жіночої статі [119, с. 750; 259]. 28 березня 1903 р. в Олександрівську видано постанову про обстеження усієї жіночої прислуги готелів, постоялих дворів та інших торговельно-промислових закладів [46, арк. 1]. У Маріуполі такі обстеження були обов'язковими ще з кінця XIX ст. [34, арк. 65]. Потрібно зазначити, що тогочасна преса критично ставилася до таких засобів боротьби з розповсюдженням венеричних хвороб. У «Новоросійському телеграфі» від 15 травня 1882 р. опубліковано статтю «На обов'язках городових лікарів...», в якій критикували ефективність проведення медичних оглядів одеськими лікарями, особливо акцентувалася увага на проведенні поверхневих медоглядів жіночої прислуги готелів. У статті зазначалося, що з 13 готелів, розташованих в межах Бульварного поліцейського відділку, де працювало 400 осіб, постійно перевіряється персонал лише двох закладів, а в інших взагалі не проводиться [198]. Варто також зазначити, що учасники з'їзду сифілідологів, який відбувся в лютому 1897 р., також дотримувалися думки про необхідність проведення періодичних медоглядів жіночої прислуги, як ефективний метод боротьби з розповсюдженням сифілісу [209].

Лікарі для обстеження повій призначалися міською управою або земством. Зазвичай, це були міські або спеціально найняті для цього лікарі. Проте траплялися випадки, коли в зв'язку з відсутністю відповідних кандидатур призначали тимчасово виконуючого обов'язки. Так, у 1890 р. медоглядами повій

у Миколаєві займалися санітарні лікарі, після того як городовий лікар Должанський відмовився виконувати покладені на нього функції. Така ситуація проіснувала до 1891 р., допоки медогляди не було доручено городовому лікарю Зоріну [81, арк. 8].

Положеннями, якими регулювалося існування органів нагляду, не обумовлювалася стать лікаря. Переважно медогляди проводили лікарі-чоловіки, що не завжди задовольняло самих повій і поширеною була практика подання колективного прохання до органів нагляду про проведення медоглядів у лікарів-жінок, проте такі прохання переважно ігнорувалися. Так, у 1903 р. повії-одиначки Олександрівська звернулися до голови лікарсько-поліцейського комітету В. Четиркіна з проханням про проходження медоглядів у лікаря-жінки М. Копп-Гальпер, але їм було відмовлено та наголошено на необхідності проходження медоглядів, як і раніше, у міського лікаря М. Гари [47, арк. 35].

У більшості міст Південної України медогляди повій проводив міський лікар, отримуючи за свою основну роботу зарплатню з міського бюджету. Але питання оплати за проведення медичних оглядів у містах вирішували по-різному: в одних її платили з міського бюджету, в інших роботу оплачували власниці публічних будинків. У Катеринославській губернії в одинадцяти містах городові лікарі отримували фінансування з міських бюджетів. Загалом у 1890-х рр. в Катеринославі лікар за огляд повій на рік отримував 400 руб.; в Олександрівську і Бахмуті – 252 руб. 15 коп., в Луганську – 480 руб. [34, арк. 68]. В Одесі в 1890-х рр. лікар, який оглядав повій, отримував зарплатню в 1000 руб. на рік. У цей же час у Миколаєві вона становила близько 600 руб. на рік (50 руб. на місяць), проте щомісячна плата часто залежала від заробітків власниць борделів. Наприклад, зменшення розміру оплати взимку мотивувалося неробочим портом, через що знижувалася відвідуваність і, як наслідок, прибутки [81, арк. 84]. Проте вже на початку ХХ ст. міська влада Миколаєва вирішила, що такі дії є протизаконними, та заборонила лікарям отримувати грошову винагороду від «мадам» за медогляди [51, арк. 45]. В Сімферополі лікар за медогляди повій отримував 1200 руб. на рік з

міського бюджету, але він також отримував безпосередньо від власниць закладів по 2 – 4 руб. за огляд [18, арк. 27 зв.].

Варто зазначити, що не всім було до вподоби, що лікарі отримували винагороду за свою працю від власниць борделів. Влада Бахчисарая в 1902 р. жалілася Таврійському губернатору на те, що грошова винагорода від «мадам» негативно позначається на проведенні медичних оглядів, так лікар часто проводить поверхневий огляд, закриваючи очі на дрібні відхилення [15, арк. 8].

Аболіціоністи негативно відгукувалися про проведення обстеження повій. Один із їх представників, А. Єлістратов, писав, що в більшості міст Російської імперії медогляди поставлені вкрай жахливо, повії часто обстежуються в непристосованих приміщеннях, де відсутня можливість повноцінно оглянути статеві органи жінки. До того ж він відзначав, що часто обстеження проводять не лікарі, а акушерки або фельдшери [144, с. 213]. В. Єльцинський вказував і на моральну сторону медоглядів, як причину небажання повій відвідувати лікарів. Він зазначав, що тільки найнижчі повії не відчувають відрази до медичних оглядів, коли в жахливих умовах символічно проводять обстеження статевих органів [145, с. 62].

Іншою проблемою, на яку вказували аболіціоністи – це кількість жінок, яких лікарю було необхідно оглянути за один день. Наприклад, у Москві за декілька годин лікар обстежував 45 жінок, у Санкт-Петербурзі за той самий час – 200 – 400 жінок [339, р. 57]. Утім, на початку ХХ ст. владні інституції деяких міст визнавали неефективність політики проведення регулярних медичних оглядів та схилялися до поглядів аболіціоністів. У 1905 р. Одеська міська дума визнала постійні медогляди шкідливими для жінок [185, с. 1004]. Такий погляд на регламентацію проституції не мав великого поширення у владних колах Південної України, і був радше винятком із правил. Влада більшості міст дотримувалася ідеї ефективності політики регламентації. Так, на засіданні міської думи Сімферополя депутати зазначали, що головним джерелом розповсюдження сифілісу в місті є проституція [27, арк. 18].

На такій позиції досить часто спекулювали «мадам», які бажали відкрити будинок розпусти. У своїх проханнях про відкриття закладу вони вказували, що легальна проституція є необхідністю в боротьбі з розповсюдженням венеричних хвороб, і саме здоров'я повій із будинків розпусти можливо тримати на контролі завдяки проведенню регулярних медоглядів, на відміну від таємної проституції, боротьба з якою не приносила значних успіхів [26, арк. 1]. Зокрема дослідження Н. Мартиненко вказують, що захворюваність на венеричні хвороби була однаковою як для легальних, так і нелегальних повій, і складала 40% [320, с. 217].

Проведення медичного огляду було далеким від досконалості та від дотримання санітарних норм. Рішення кип'ятити інструменти під час медичних оглядів у Сімферополі санітарною комісією було прийнято лише в 1912 р., до того часу стерилізували речі лише за допомогою слабкого розчину карболової кислоти. Разом з тим, на утримання пунктів огляду виділялася мізерна сума, в Сімферополі в 1911 р. вона дорівнювала 1 руб. 25 коп. на місяць. Д. Аверіна-Лугова вважає, що така політика влади також говорить про неможливість діагностики початкових стадій венеричних хвороб [272, с. 150].

Аболіціоністи зауважували, що під час медоглядів серед повій із будинків розпусти виявлялося більше хворих, ніж серед одначок. Статистика міст Південної України в цьому контексті мало чим відрізнялася від всеросійської. В Катеринославі за 1901 р. було виявлено в будинках терпимості 167 хворих, серед одначок – 102 хворі [108, с. 17]. В Миколаєві з 1879 р. по 1883 р. співвідношення виявлених венеричних хвороб складало на 10 одначок 18 повій з будинків розпусти [Додаток В]. Водночас у місті на 10 зареєстрованих повій у будинках терпимості припадало 14 зареєстрованих повій-одиначок [94, арк. 1].

Ми вже зазначали, що списки одначок, на відміну від будинків терпимості, часто були не актуальними, застарілими, та не відображали реальної картини. Тому важливим чинником у встановленні ефективності політики медичних оглядів є регулярність їх відвідин повіями. Жінки з будинків розпусти, як уже зазначалося, проходили обстеження два рази на тиждень у закладі, де працювали, і ці медичні огляди були регулярними.

Одиначки в деяких містах проходили обстеження лише один раз на тиждень, до того ж вони повинні були самі з'являтися на оглядовий пункт. Така політика, в свою чергу, призводила до нерегулярного проходження медогляду на венеричні хвороби протягом усієї історії регламентації проституції не тільки в Південній Україні, а й на території всієї Російської імперії. В 1853 р. на медогляди в Миколаєві з'являлося 29 з 60 зареєстрованих повій-одиначок [57, арк. 8]. У 1863 р. начальник медичної частини Миколаєва повідомляв військового губернатора, що на медогляди не з'являються одні і ті ж повії, тому просив допомоги в їх приведенні на обстеження [60, арк. 14]. Ситуація не стала кращою і тридцять років потому. За п'ять років, з 1879 р. по 1883 р., у Миколаєві проведено 21439 медичних оглядів повій із будинків розпусти, і лише 1173 медогляди одначок. У той же час у будинках розпусти було зареєстровано 137 дівчат, а повій-одиначок – 140 [Додаток В]. Помісячна відвідуваність за 1885 р. дає нам можливість установити, що в середньому одна зареєстрована повія будинку терпимості оглядалася 8 разів на місяць, коли середньостатистична зареєстрована одначка менше одного разу [Додаток В]. Схожі показники були і в інших містах Південної України. В Катеринославі за 4 роки, з 1897 р. по 1900 р., середня відвідуваність медоглядів серед повій одначок складала 30% від загальної кількості зареєстрованих [Додаток В].

Неефективність проведення медоглядів серед повій-одиначок неодноразово відзначалася на засіданнях міської думи та управи. В 1911 р. на засіданні санітарної комісії м. Сімферополя лікар Ф. Невський зазначав, що із закриттям будинків розпусти повністю припинилося проведення медоглядів, оскільки одиначки їх взагалі не проходять [16, арк. 3].

Причинами спорадичних візитів до оглядових пунктів часто ставала наявність хвороби, умови, в яких проводилися обстеження, та банальне небажання витратити свій час. Варто також зазначити, що обстеження для одначок у Південній Україні було безкоштовним, що вирізняло регіон від інших. Наприклад, у Кельцях (Келецька губернія) один медогляд обходився жінці в 50 копійок [352, s. 182].

Під час проведення обстеження повії в медичній книжці ставився запис про обстеження, дата, стан її здоров'я та підпис лікаря [Додаток Б]. У самого ж лікаря був список, на якому в колонці зверху зазначалася дата, ліворуч йшов перелік жінок, котрі повинні пройти медичний огляд, у середині листа розставлялися позначки у вигляді великої літери «О» (обстежена/оглянута). В разі виявлення венеричної хвороби літера «О» підкреслювалася [Додаток В], після чого хвору направляли до лікарні, жіночого венеричного (сифілітичного) відділення. Амбулаторне лікування в містах Російської імперії було майже не розвинуте та організовано лише в 5 містах (Москва, Тула, Мінськ, Бобруйськ, Єлець), і в жодному в Південній Україні [126, с. 460]. Наприкінці місяця лікар також надсилав до міської управи звіт про проведені обстеження та виявлені результати.

Лікування повій із легальних вертепів розпусти відбувалося згідно з п. 26 «Правил для власниць будинків розпусти», в якому йшла мова про те, що, в разі самотійного прибуття до лікарні медичні послуги їй надавалися безкоштовно, а у випадку виявлення венеричної хвороби під час регулярного медогляду лікування проводилося за рахунок власниці закладу. Така політика призводила до того, що власниці будинків розпусти під час проходження медичного обстеження намагалися приховати або саму інфіковану жінку, або приховати на її тілі виразки. В Луганську в 1912 р. повія скаржилася лікарсько-поліцейському комітету, що власник будинку розпусти Наєр не відпускав її до лікарні, коли вона захворіла сифілісом, бо вбачав у цьому втрату прибутків і вона, хвора, продовжувала обслуговувати клієнтів [238]. Траплялися випадки, коли повії лікувалися з якихось причин у знахарів [326, с. 154].

Такі правила діяли і відносно повій-одиначок, тільки вони сплачували лікування власним коштом. Проте існували винятки. У Сімферополі протягом ХІХ ст. лікували всіх хворих губернії за рахунок бюджету, та вже в 1902 р. розглядався варіант введення спеціального повітового збору для оплати лікування венеричних хворих [118, с. 9]. У Севастополі в 1860-х рр. хворих повій, виявлених на медогляді, лікували безкоштовно в Морському госпіталі [63, арк. 1]. В Катеринославі та Олександрівську лікування для одиначок було безкоштовним,

незважаючи чи виявлено зараження під час огляду, чи жінка з'явилася до лікарні самостійно. Така політика призводила до того, що на безкоштовне лікування приїздили повії з інших міст, створюючи додаткове навантаження на лікарні та бюджет. В Олександрівськ, наприклад, постійно приїздили жінки з Мелітополя та Павлограда [106, с. 57]. Така практика була настільки поширеною, що в 1892 р. Олександрівське повітове земське зібрання, у віданні якого перебувала земська лікарня, розглядало введення безкоштовного лікування виключно для місцевих повій [104, с. 83]. У Маріуполі до початку ХХ ст. всі повії лікувалися безкоштовно. В 1908 р. за постановою міської думи введено платне лікування для жінок із вертепів розпусти з розрахунку 1 руб. 25 коп. за лікування однієї жінки; сплачувати повинні були «мадам» [307, с. 73]. Потрібно зазначити, що в Південній Україні, загалом, на той час перебування в лікарні для інших верств населення було платним. Так, в Єлисаветградській лікарні воно вартувало 30 коп. для місцевих на добу [322, с. 119]. В цілому на медицину витрачалося в Херсонській губернії на 1900 р. – 1,1 млн руб., або 12,8% усіх витрат, Таврійській – 179 тис., або 9,1% Катеринославська – 128 тис., або 8,1% [322, с. 120].

Вартість лікування венеричного хворого в різних містах була різною. Наприкінці ХІХ ст. лікування в Сімферополі та Севастополі обходилося в 30 коп. на добу, проте вже на початку ХХ ст. цих коштів не вистачало, і в 1906 р. Севастопольською думою розглядалося питання про підняття плати до 50 коп., але воно було відхилено [121, с. 358]. Наприкінці ХІХ ст. в середньому на курс лікування одного хворого в містах Південної України витрачалося від 7,5 до 10,5 руб. У Катеринославі на початку ХХ ст. лікування однієї повії з будинку розпусти обходилося 18 руб. на місяць [108, с. 18]. Загалом лікування венеричних хворих виливалося у велику суму для бюджетів міст. Так, у Миколаєві в 1890 р. на лікування 290 пацієнтів венеричного відділення було витрачено 2307,80 руб., а в 1891 р. на лікування 522 венеричних хворих – 4765,20 руб. [81, арк. 7]. Тому вже в 1892 р. військовий губернатор пропонував міському голові ввести платню за лікування для платоспроможних громадян, проте пропозиція була відхилена [80, арк. 1]. Проблема з фінансуванням лікування супроводжувала міста протягом

XIX – початку XX ст. В 60-х рр. XIX ст. в Миколаєві існувала практика не розпочинати лікування, допоки послуги лікарні не буде оплачено наперед за 30 днів [59, арк. 1].

Проблема платного чи безоплатного лікування сифілітиків розглядалася під час всеросійської з'їзду сифілідологів, що відбувся в 1897 р. у Санкт-Петербурзі. Під час з'їзду зроблено висновки, що введення плати за лікування відштовхне людей і тільки погіршить ситуацію, тому було вирішено відмовитися від цієї ідеї і залишити її безкоштовною [208].

Лікували повій, зазвичай, у земській лікарні в жіночому, венеричному або сифілітичному відділенні. Проте в другій половині XIX ст. не в усіх повітах існували венерологічні чи сифілітичні відділення. У разі відсутності відділення хворих направляли на лікування до губернських центрів. Прикладом у цьому випадку слугує Перекоп, де ще в 1869 р. земське повітове зібрання постановило відправляти хворих на сифіліс до Сімферополя через відсутність підходящих умов у повітовому центрі [120, с. 72]. А в Ялтинському повіті ще в 1912 р. були відсутні спеціальні сифілітичні відділення, внаслідок чого повітове керівництво жалілося, що не могло вирішувати проблему навіть у відносно великих містах, таких як Ялта та Кореїз [103, с. 2].

Траплялися випадки, коли повіям відмовляли в лікуванні в містах, де вони працювали, мотивуючи відсутністю вільних місць. У 1891 р. в Олександрівську розгорівся скандал, коли виявилось, що поліція, отримавши відмову від земського лікаря М. Лукашевича прийняти хворих повій на лікування через відсутність вільних місць, та керуючись рекомендаціями управи про направлення на лікування в таких випадках до інших міст, відправила жінок до Гуляйполя. По прибутті в пункт призначення з'ясувалося, що там теж відсутні місця, а лікар не був попереджений. Відтак, жінкам поставили ліжка в коридорі. Олександрівська управа заперечувала існування таких рекомендацій і перекладала відповідальність на самодіяльність лікарні та поліції [104, с. 96]. У 1903 р. в Олександрівській земській лікарні відмовилися прийняти повій, мотивуючи, що всі місця зайняті на місяць наперед [44, арк. 37].

Загалом проблема з відсутністю достатньої кількості місць для лікування повій була досить поширеною в містах Південної України. Наприклад, в Єлисаветграді для лікування венеричних хвороб виділено лише 16 ліжок, які були постійно зайняті [48, арк. 80]. Періодична преса того часу вказувала на недостатнє проведення комплексу заходів із санітарного контролю проституції та поверхневе ставлення до своїх обов'язків працівників відповідних органів [195]. Утім, сама влада причиною недостатнього контролю вказувала відсутність достатнього фінансування для забезпечення повноцінної роботи. Так, у 1889 р. у Новомосковську управа доповідала, що в неї відсутні гроші на зведення нової будівлі для лікування сифілісу, а на території земської лікарні немає вільного місця [109, с. 67]. І лише 7 років потому Новомосковська управа знайшла 2000 руб., необхідних для будівництва лікарні для сифілітиків [110, с. 46]. В Олександрівську в 1892 р. було вирішено не будувати нову лікарню для лікування повій від венеричних хвороб, а виділити 500 руб. на винайм спеціального приміщення [104, с. 95]. Проте і тут виникла велика кількість проблем із пошуком необхідного приміщення та фінансуванням [105, с. 127].

Через брак достатньої кількості ліжок та окремих приміщень для повій, вони часто лікувалися разом з усіма. В одній палаті лежали повії, діти та заміжні жінки, через що останні скаржилися на проститутку і вимагали їхнього відокремлення. Підставою було те, що своєю поведінкою працівниці інтимної сфери в лікарнях згубно впливали на моральність інших хворих. Так, завідувач Олександрівської земської лікарні в 1892 р. скаржився до управи на повій у лікарнях: «...мені доводиться класти їх в одну палату з одруженими жінками та неповнолітніми дівчатами, і через те, що в лікарні завжди лежить мінімум 2 повії, то вона перетворюється на своєрідний будинок терпимості через їхню поведінку, розмови, анекдоти, котрі негативно відображаються на моральності інших хворих». Він також зазначав, що молоді дівчата, надивившись на поведінку повій, починають копіювати їх, а велика кількість людей, дізнавшись, що їх покладуть в одну палату з повіями, навіть відмовлялися проходити курс лікування. Завершуючи свою доповідь, він також наголошував на тому, що працівниці

інтимної сфери постійно порушують правила лікарні і боротися з ними звичайними лікарняними заходами надзвичайно важко, до того ж, на відміну від інших хворих, працівниці інтимної сфери поверхнево ставляться до свого лікування [104, с. 95].

Через те, що повії досить часто ставилися до своїх хвороб несерйозно, вони часто не доліковувалися, щойно зажила виразка чи зійшов висип, вони покидали лікарню і починали знову займатися «жіночим ремеслом». У тогочасній періодичній пресі постійно публікувалися повідомлення на кшталт: «Днями з сифілітичного відділення міської лікарні втекло семеро повій, з них поліцією затримано троє» [196]. Втім, та досить скоро жінки самі поверталися до лікарень, щойно на тілі знову з'являлися прояви венеричних хвороб [35, арк. 2]. Причина швидкого завершення лікування могла критися і в недовірі до медичного персоналу. 3 червня 1898 р. в Маріупольській міській лікарні, почувши з одного із кабінетів крик повії, її колежанки влаштували заворушення та побили лікаря, вимагаючи припинити катування [219].

По закінченню лікування лікарі передавали до поліції інформацію про стан здоров'я повії. Як уже зазначалося, оплачувати лікування жінок повинні були власниці будинків розпустити, проте досить часто вони намагалися уникнути цього. Листування між лікарнями та поліцією міст Південної України стосовно стягнення боргу за лікування засвідчує, що такі випадки були непоодинокими [95, арк. 1; 35, арк. 10]. Щоб не оплачувати лікування, «мадам» вдавалися до різних способів. Так, наприклад, у 1877 р. в Миколаєві власниця закладу М. Квартірмайстер відмовилася платити, наголошуючи, що наглядач міської лікарні Семенов відпускає її хворих повій зі стаціонару займатися проституцією. Проте поліцейське розслідування, ініційоване за її заявою, виявило, що, навпаки, їх змушувала підзаробляти сама М. Квартірмайстер, щоб оплатити їхнє лікування [69, арк. 13]. Наступного року за лікування інших дівчат М. Квартірмайстер відмовилася платити, обґрунтовуючи тим, що вони лікувалися не від венеричних хвороб, до того ж прибули до лікарні добровільно. Траплялися випадки, коли власниці закладів відмовлялися платити за лікування та поховання своїх

працівниць, мотивуючи це тим, що вони після смерті більше не є їхніми співробітницями [68, арк. 1].

Повії-одиначки, щоб не платити за своє лікування, також вдавалися до хитрощів. Часто вони вказували, що на момент лікування працюють на «мадам». Так, наприклад, у 1870 р. в Миколаєві бандерша С. Сордганова відмовилася сплачувати за лікування повії М. Кжевжинської, аргументуючи це тим, що зазначена особа вже досить давно в неї не живе, а працює на вулиці [89, арк. 9]. Через декілька років «мадам» С. Сордганова обурювалася тим, що лікарня виставила їй рахунок у розмірі 63 руб. за лікування повій у червні, хоча цього місяця жодна її робітниця не лікувалася, а дівчата зі вказаними прізвищами в рахунку ніколи в неї не працювали [66, арк. 1].

Як уже зазначалося, з початком Першої світової війни у прифронтових губерніях введено військовий стан, що накладало низку обмежень в житті губерній, які призвели до хаотичності в регламентації проституції. Так, в Олександрівську та Катеринославі припинили свою діяльність лікарсько-поліцейські комітети. В свою чергу в Катеринославі вже 19 серпня 1914 р. розглядалися варіанти введення інших форм постійного огляду здоров'я повій [223].

Таким чином, санітарний контроль було введено для боротьби з розповсюдженням венеричних хвороб. Головними стовпами цієї системи було проведення регулярних медоглядів та лікування хворих повій. На відміну від адміністративного контролю, в більшості міст слідкували за станом легальних повій, але через погане ведення їх списків та через установлення оплати за лікування велика кількість жінок намагалася уникати медоглядів та самого лікування. Лікували жінок у госпіталях, проте через велику кількість хворих часто не вистачало ліжок, а в деяких містах взагалі були відсутні спеціальні венеричні відділення. Зазначену проблему різні міста вирішували по-різному: одні вишукували гроші на збільшення кількості ліжок, другі надсилали повій на лікування до інших міст.

***

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що в середині XIX ст. влада вже не могла ігнорувати проституцію та проблеми, які вона породжувала в моральному плані та охороні здоров'я. Для цього було створено у великих містах спеціальні контролюючі органи та видано правила, які регламентували її діяльність. В той же час влада не поспішала визнавати існування інституту проституції і в законодавстві продовжували існувати норми, якими заборонялася подібна діяльність. Окрім того, досить поширеною практикою стало надання виконавчій гілці влади права на розробку основ функціонування нагляду за проституцією, заохочуючи тим самим ініціативу місцевого керівництва. Така політика вказувала на небажання вищих правлячих кіл офіційно легалізувати інститут проституції та нести за нього відповідальність. І хоча саме в Одесі вперше на території Російської імперії (за винятком Польського царства) було проведено реєстрацію та обстеження повій, проте до початку XX ст., за винятком Одеси та Миколаєва, в Південній Україні не існувало повноцінного контролю за повіями, а в багатьох містах і не проводилися медичні огляди, адже влада вважала, що проституція взагалі як явище відсутня. Лише на початку XX ст. в містах створюються спеціальні органи контролю – лікарсько-поліцейські комітети. І якщо в більшості міст вони були створені за стандартною схемою, то в Катеринославі діяв свій статут, а в Олександрівську Катеринославської губернії взагалі діяла особлива система контролю, згідно з якою санітарна та поліційна частини нагляду зосереджені в спеціально створеному органі, який підпорядковувався міському громадському управлінню. Така система функціонувала лише в чотирьох містах Російської імперії. Ці ж органи контролю, окрім реєстрації повій, також повинні були слідкувати і за здоров'ям працівниць інтимної сфери.

Місцева влада зустрічалася з багатьма різними проблемами при організації контролю за проституцією та проведенням медичних оглядів. Нестача приміщень, персоналу і ліків – ось головні перешкоди, що траплялися. Проте, варто

вказати, що такі труднощі були характерні для усієї тогочасної медицини, позаяк сам рівень її розвитку був досить низьким.

Органи лікарсько-поліцейського нагляду виконували великий масив роботи: вишукували нелегальних повій, реєстрували та вели списки жінок, які надавали інтимні послуги за гроші, надавали дозволи на відкриття будинків розпусти, вирішували спірні питання між «мадам» та їхніми працівницями. Однак їхня діяльність була далекою від ідеалу, погано організована робота призводила до постійних перекосів. Ставлення до повій, як одних із головних ворогів суспільства, призводило і до такого ж ставлення до жінки, яку могли заарештувати на вулиці лише за підозрою в проституції. Легальна повія позбавлялася великої кількості своїх прав, тому часто жінки намагалися уникати внесення до розряду легальних повій.

Однак створення контролюючих органів з питання проституції було необхідною реакцією влади на її пагубний вплив на моральність та швидке розповсюдження венеричних хвороб.

РОЗДІЛ 4. ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПРОСТИТУЦІЇ В МІСЬКОМУ ПРОСТОРИ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

4.1. Особливості розміщення легальних будинків терпимості

На момент створення лікарсько-поліцейського комітету в Санкт-Петербурзі в 1843 р., з яким відбулося визнання проституції владою, в містах Південної України інститут проституції ще не встиг сформуватися. Винятком були Одеса та Миколаїв. Раніше ми вже зазначали, що виділяємо декілька етапів існування будинків розпусти: їх створення після легалізації, активне відкриття в містах Південної України в 1870 – 1880-х рр., пов'язане з індустріалізацією регіону та урбанізаційними процесами, і наступне їх перенесення на більш віддалені околиці.

На сьогодні нам не вдалося встановити точну дату появи першого будинку терпимості в Південній Україні. Проте опрацьовані в Державному архіві Миколаївської області документи Канцелярії військового губернатора фіксують існування таких закладів уже на початку 1850-х рр.. [57, арк. 4, 7].

Згідно з «Правилами для власниць борделів» від 1844 р. для відкриття власного будинку терпимості жінка повинна була звернутися до спеціального органу, а в разі його відсутності – до міської управи, з проханням про відкриття, договором на оренду приміщення з правом дострокової оренди, письмової згоди домовласника на відкриття, санітарною книжкою майбутньої власниці, документами про особу, короткою автобіографією. Після чого спеціальна комісія виїздила на місце і перевіряла відповідність усім нормам заявленої будівлі під заклад. У разі виявлення порушень у будівлі надавався припис про виправлення недоліків [18, арк. 56].

Особлива увага при наданні дозволів на відкриття будинків розпусти приділялася майбутньому місцю розташування. В разі невідповідності місця розташування прохання залишалось без уваги. В цьому аспекті влада керувалась принципом: «проституція повинна бути терпимою, але подалі від благочестивих очей». У той же час обмеженість зручних приміщень на віддалених околицях

робила найбільш привабливими для цієї справи торгово-ремісничі слободи [39, арк. 4; 84, арк. 80; 317, с. 15]. Показовим у цьому є приклад Олександрівська, де в жовтні 1884 р. міська дума винесла рішення про дозвіл на роботу закладів лише на віддаленій східній околиці селища Карантинка (частина сучасного Шевченківського району м. Запоріжжя). Втім, після прийнятого рішення спеціальна комісія думи, створена для контролю за переведенням закладів, зазначила неможливість їх перенесення через відсутність підходящих приміщень. Вона також зазначала, що на обраній території існують лише скотобійні, цегляні заводи та декілька житлових будинків, непристосованих для відкриття в них борделів, адже були маленькими та мали одну кімнату. Прохання власниць про відкриття закладу в іншій місцевості ігнорувалося протягом двох років, доки міська управа визнала неможливість виконання рішення думи та дозволила їх відкрити на ближчій околиці міста [39, арк. 27]. Частини міст, обрані владою під будинки розпусти, були бідними та густозаселеними. «Санітарний нарис м. Миколаїв», виданий міською управою в 1897 р., описував Московську частину, де знаходилися будинки розпусти, як найбільш антисанітарну та густонаселену округу [85, арк. 6]. А за спогадами жителя Олександрівська В. Луцинського, Карантинка, де розміщувалися заклади з 1894 по 1907 р., була заселена підозрілим населенням та забудована будинками втіхи [159, с. 31]. Сучасник досліджуваних подій Й. Векслер називав район Херсона, де знаходилися вертепи розпусти, «злачним місцем» [135, с. 522]. В обраних частинах міст влада обмежувала діяльність борделів декількома вулицями, це часто призводило до того, що борделі розташовувалися в сусідніх будинках або один навпроти одного, таким чином утворюючи осередки розпусти.

Власниці борделів при виборі місця розташування в першу чергу керувались економічним фактором чинником, тому звертали увагу на віддаленість закладів від основних місць роботи клієнтів. У цьому аспекті вони намагалися їх відкривати якомога ближче до ринків, промислових підприємств, портів та військових частин. В Олександрівську в період з 1886 р. по 1894 р. будинок розпусти розташовувався в менше ніж 100 сажнях (213 м) від Привозної площі, з

1894 р. по 1907 р. – поряд із заводом сільськогосподарських машин О. Ціглера, а переїхавши в 1907 р. на площу Тараса Шевченка (нині парк ім. Клімова), знаходився поряд із заводами землеробських знарядь Мознаїма та Кацена [279, с. 205]. В Катеринославі будинки розпусти протягом своєї історії розташовувалися в районі Цегляної площі, неподалік від якої розташовувалися цегляні заводи та казарми Сімферопольського полку [183; 243].

Загалом військові були одними із постійних клієнтів повій, а в містах, де існували військові частини, навколо них скупчувалися будинки втіхи, шинки з кімнатами для розваг та повіями, які надавали свої послуги «за рогом». Військове керівництво намагалося обмежити різними способами негативний вплив проституції на бойову підготовку солдатів, використовуючи військові патрулі, облави, а інколи і просто закриваючи заклади. У 1884 р. військовому губернатору Миколаєва подана скарга від командира Козачого полку про близьке розташування будинків розпусти до військових казарм та, як наслідок, їхній негативний вплив на підготовку солдат. Того ж року за наказом губернатора вони були закриті, незважаючи на протести їхніх власниць Іти Кулікової та Марії Вайнблум, котрі наполягали, що вони не порушують «Правил для власниць будинків терпимості», а військові відвідують не тільки їхні заклади [77, арк. 2].

Іншими постійними відвідувачами повій були моряки, тому в портових містах борделі намагалися розташовувати якомога ближче до порту. В Миколаєві поруч знаходилися і казарми 55 піхотного Подільського полку, і порт, і 1-а Слобідська вулиця – один із центрів існування будинків розпусти [282, с. 91]. В Одесі існувало два основних центри скупчення будинків розпусти: Молдаванка – вулиці Запорізька, Головковська, Картамишевська; іншим центром був Ланжеронівський узвіз, що вів від центральної частини міста до порту [1, арк. 305]. Ланжеронівський узвіз у тогочасній пресі описувався на кшталт брудної вулиці, найбільш занедбаної провінційної глушини, головною причиною чого вважалися притони, які розташовувалися на початку узвозу [204]. В Севастополі також існувало два центри концентрації будинків розпусти: 1) район пл. Новосільцова (нині. пл. Ушакова), вулиці Балаклавської, неподалік від

військових казарм; 2) Корабельна слобідка, неподалік від військових казарм та порту [126, с. 363].

Ще однією особливістю в розміщенні будинків розпусти була близькість до шинків, адже основна клієнтура обох закладів складалася з одних і тих самих людей, тому досить часто відпочинок за чаркою закінчувався походом до борделю [272, с. 149]. Іншим аспектом такого сусідства була офіційна заборона на торгівлю в борделях алкогольними напоями, яка досить часто порушувалася, оскільки несла додаткові заробітки для «мадам», а самі ж заклади закупляли алкоголь в сусідніх шинках [42, арк. 37; 25 арк. 67]. Для того, щоб підвищити відвідуваність, власниці закладів змушували повій виходити на вулицю, влаштовувати безчинства, голосно кричати, чіпати перехожих та стукати у вікна сусідніх підприємств, зазиваючи робітників після зміни відвідати бордель [44, арк. 75]. Зазвичай з такими витівками боролися, посилюючи поліцейські патрулі в навколишніх кварталах чи погрожуючи закрити заклад, проте існували і винятки. В 1879 р. влада Миколаєва втратила сили для боротьби з діяльністю власниці будинку розпусти Г. Шкраб та винесла постанову про закриття її закладу. А через те, що вона не була миколаївською міщанкою, їй видали припис покинути місто у двомісячний термін [67, арк. 46].

Важливою проблемою в розташуванні закладів розпусти було їхнє розміщення поблизу громадських та культових споруд. У першій редакції «Правил...», прийнятих у травні 1844 р., на це не існувало жодних обмежень. Перші спроби ввести обмеження на розташування закладів відносяться до 1861 р., коли в Санкт-Петербурзі були прийняті нові правила для власниць будинків розпусти. Згідно з параграфом 4, зазначених правил, приміщення, в яких планується відкриття борделю, повинні бути розташовані на відстані 150 сажнів (320 м) від церков, училищ та шкіл. Відстань замірювалася по вулицях прямими лініями, починаючи від будівлі соціального значення й до межі будинку, де планується відкриття закладу розпусти [311, Приложение с. 35]. Втім, на всій території Російської імперії та Південної України в тому числі, такі обмеження почали діяти в 1903 р. із затвердженням «Положення про організацію нагляду за

міською проституцією в Імперії». Проте відтепер відстань замірювалася не по вулицях, а була загальною [27, арк. 4]. Як наслідок, за більшу частину історії регламентованої проституції Південної України, при наданні дозволу на відкриття будинку розпусти, ніяк не враховувалася відстань до навчальних та релігійних закладів. Таке ставлення часто не задовольняло місцеве населення, яке не погоджувалося на сусідство навчальних та релігійних закладів з будинками розпусти. Втім, влада довгий час такі скарги ігнорувала. Наприклад, коли в Олександрівську наприкінці XIX ст. неподалік від борделю М. Китайчикової відкрилася народна школа змішаного типу і батьки учнів почали писати до управи листи з вимогою про закриття борделю, міська влада ніяк не відреагувала, мотивуючи тим, що не існує якихось обмежень у відстанях до закладів [39, арк. 27].

На початку XX ст. з прийняттям «Положення про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії» виявилось, що в «зоні нетерпимості» в більшості міст Південної України існують порушення. В Євпаторії в 1900-х рр. на відстані менше 150 сажнів від будинку розпусти функціонували караїмська синагога та мечеть [25, арк. 32]. В Севастополі в цей же час будинки розпусти функціонували неподалік від римо-католицького костюлу св. Климента. Гласний міської думи П. Лескевич наголошував на неприпустимості такого сусідства, описуючи «жахіття», з якими доводилося стикатися парафіянам: «У той час, коли церква закликає до молитви, чути музику будинків терпимості і розгульні вигуки п'яних, розбещених людей» [126, с. 363].

Проте найбільша кількість порушень існувала в Сімферополі. З 1880-х рр. до 1909 р. всі п'ять міських будинків розпусти розташовувалися на Мільйонній вулиці (нині частина сучасної вул. Єфремова), з них три знаходилися на кутових перехрестях трьох вулиць, які перетинали Мільйонну. Хоч вулиця і знаходилася на околиці міста, в цьому районі відзначалося скупчення різних громадських, релігійних та освітніх організацій. У 1900-х рр. в 50 сажнях (106 м) від борделів був військовий лазарет, а в 100 сажнях (213 м) розміщувалися: мечеть, два татарських училища, міське училище ім. Урлашевої, польська бібліотека,

управління 2-ї поліцейської частини та штаб 7-го армійського корпусу. А на відстані 150 сажнів (320 м) розташовувалися вдовій дім, дитячий притулок «Яслі», кримчацьке училище, синагога, єврейська лікарня, мечеть та міське училище. Показовим у ставленні влади до такого сусідства є те, що на відстані 100 сажнів (213 м) від борделів була квартира міського голови [17, арк. 1]. Потрібно зазначити, що порушення розміщування будинків розпусти було характерним і для міст інших частин Російської імперії [288, с. 270].

У 1900-х рр. в Мелітополі будинок розпусти Герасун знаходився в 40 сажнях (85 м) від міського приходського училища. Невдоволений таким сусідством вчитель училища Дудко подав скаргу до губернатора з проханням про закриття закладу, мотивуючи тим, що на вулиці постійно відбуваються бійки, чуто лайку, а клієнти досить часто заходять до школи, плутаючи її з борделем. Міська влада стала на захист закладу Герасун, аргументуючи тим, що він огорожений високим парканом та має вихід на іншу вулицю, втім, це ніяк не вплинуло на рішення губернатора про його закриття [17, арк. 26]. Загалом питання, з якої вулиці буде організовано вхід до закладу, неодноразово піднімалося в містах Південної України. При наданні дозволу на відкриття влада часто вимагала, аби він виходив на тиху вулицю. Втім, власники закладів часто порушували це правило і відкривали другий вхід на більш жваву вулицю. В 1901 р. в Мелітополі інший бордель було закрито через те, що він знаходився по вул. Садовій, яка була прохожою та проїзною [17, арк. 1]. В 1912 р. в Сімферополі бордель Б. Зільберман по Заводській вулиці відкрив другий вхід на жваву вулицю Естонську. В тому ж 1912 р. в Євпаторії вхід був відкритий на Степову вулицю, чим були не дуже задоволені місцеві мешканці [18, арк. 75]. Влада боролася з такими порушниками, видаючи припис про закладення незаконного входу, а в разі невиконання погрожувала достроковим закриттям закладу.

Важливим аспектом, на який не розповсюджувалася дія закону, була відстань до культових споруд. У тому ж Севастополі на Корабельній слобідці будинки розпусти розміщувалися у підніжжя Малахова кургану – Корнилівського бастиону, пам'ятки часів Кримської війни 1853 – 1856 рр. Городян обурювало таке

сусідство з історичною пам'яткою, і влада неодноразово отримувала колективні прохання про перенесення закладів в інше місце, проте вона відповідала на подібні запити відмовою [126, с. 363]. А в Карасубазарі в 1909 р. місцева влада надала дозвіл С. Крецберг на відкриття будинку розпусти біля жіночої гімназії Кондоракі. Досить скоро до владних інституцій надійшла скарга від директора освітнього закладу, в якій наголошувалося на неприпустимості такого сусідства. Було обрано нове місце для закладу. Утім, тепер скарга надійшла від місцевих мусульман, які заявляли про неприпустимість відкриття будинку розпусти через те, що він буде на відстані 19 сажнів (40 м) від мавзолею святого Есан-Тотай. Причому вірян не задовольняла спроба вирішення проблеми побудовою високого паркану навколо будинку розпусти та облаштування входу до закладу з іншої вулиці. І хоча зі свого боку власниця майбутнього закладу вказувала, що головною причиною був не «зруйнований пам'ятник, так званий Азіз», а те що будинок розпусти буде розташовуватися в татарській стороні, і саме це слугувало проблемою. Але, зрештою, влада остаточно постановила заборонити його відкриття [21, арк. 48]. Загалом проблема розташування будинків розпусти в маленьких містах стояла дуже гостро, адже, з одного боку, було важко віднайти необхідне приміщення для закладу, а з іншого, – проблеми місця розташування, адже неподалік постійно знаходилася якась установа, що підпадала під заборону, тому при знаходженні місця там їх і намагалися залишати.

Вагомим аспектом у дослідженні локалізації є час існування будинків розпусти. Згідно з дослідженням, проведеним у 1889 р. центральним статистичним комітетом на всій території Російської імперії, за винятком території Великого князівства Фінляндського, переважна більшість борделів існувала не більше п'яти років, після чого змінювалися власники або вони закривалися та відкривалися в іншому місці. Проте траплялися випадки, коли заклади функціонували по декілька десятиліть, належачи одному власнику. В Миколаєві в II п. XIX ст. за адресою вул. Міщанська, 21 (нині вул. Громадянська) існував будинок розпусти, який протягом двох десятиліть належав одній жінці – Двойрі Блох [74, арк. 1]. Та і самі власники в разі закриття одного закладу

намагалися відкрити новий у сусідньому кварталі. Так, в Олександрівську, коли влада в 1884 р. закрила борделі в межах центральної частини, а на Карантинці не змогла віднайти місця, «мадам» М.М. Китайчикова спочатку клопотала до управи про відкриття будинку розпусти в 48 кварталі за 100 сажнів (213 м) від старого місця розташування [2, арк. 2].

З розвитком більшості міст Південної України та розширенням їх центральної частини влада переносила заклади подалі. За сорокарічну історію будинків розпусти Олександрівська вони переводилися за постановою влади тричі [279, с. 205]. В Одесі через швидке зростання міста заклади переносилися постійно, по декілька разів за десятиліття [84, арк. 7]. Утім, в деяких містах влада не приділяла великої уваги цьому питанню. В таких містах, як Миколаїв чи Сімферополь будинки розпусти розміщувалися на одному місці протягом десятиліть, інколи лише змінюючи власників. Проте в 1890 – 1900-х рр. проблема виникла і в цих містах. З їх розвитком заклади виявилися зовсім неподалік від центральних вулиць та площ. У Миколаєві на початку 1897 р. мешканці вулиць Рибної та Малої Морської звернулися до губернатора з приводу того, що на перехресті зазначених вулиць в будинку купця 2 гільдії Якова Кременецького планується відкриття вертепу розпусти. Мешканців здивувало таке рішення орендодавця, що в погоні за прибутками, за їхніми словами, не побоявся своєї сивини. До того ж раніше він був активним борцем з цією «гідотою». В листі також зверталася увага на те, що поряд уже функціонувало три борделі [84, арк. 1]. Військовий губернатор відреагував на звернення, була зібрана комісія, що обстежила самі заклади та виявила великі порушення в їхній роботі. Широку увагу було приділено й місцю розташування. В звіті зазначали неприпустимість існування борделів на цьому місці через те, що за 400 сажнів (850 м) від них розташовувалася церква Пресвятої Богородиці всіх скорботних радості, а на вул. Малу Морську також виходив фасад жіночої гімназії. Після негативних висновків комісії була видана постанова про переведення будинків розпусти на Слобідку. Однак проти такого рішення виступили не тільки «мадам», але і мешканці Слобідки, мотивуючи це тим, що на старому місці мешканці довгий час

були не проти такого сусідства [84, арк. 80]. Та, уже восени 1898 р. більшість закладів переїхала на нове місце.

У Сімферополі більше 25 років будинки розпусти розташовувалися на вул. Мільйонній, причому їхня кількість була постійною – 5 закладів, лише змінювалися прізвища власників [271, с. 139]. Місцеве населення довгий час було незадоволене таким сусідством. Та влада відреагувала на запит лише в 1909 р., коли була подана колективна скарга Таврійському губернатору. Декілька місяців потому лікарсько-поліцейський комітет видав припис про перенесення закладів на нове місце в тримісячний термін. Після чого власниці закладів неодноразово зверталися з проханням не переносити їх заклади, та із зауваженнями про безпідставність скарг городян. Із закінченням терміну дії припису комітету виявилось, що за цей час дума так і не віднайшла підходящого місця для розміщення закладів. Лише в 1910 р. було обрано нове місце та перенесено туди борделі. Таким місцем став квартал на околиці міста, обмежений вулицями Артельна, Тамбовська, Заводська. Причому один бік повинен був виходити в степ, а інший – на стіни заводу Гамм [17, арк. 51, 68; 18, арк. 58]. Проте траплялися випадки, коли міська управа відмовлялася переносити заклади за проханням городян. У Херсоні в 1908 р. городяни звернулися до міської управи з проханням про перенесення закладів розпусти з 2-ї Форштадтської вулиці, але їм відповіли, що вирішення таких питань знаходиться не в їхній компетенції [251]. В Одесі в 1903 р. до міської управи звернулися мешканці вул. Картамишевської з проханням перенести будинки розпусти, адже вони своєю діяльністю ображають пам'ять В. Картамишева, на честь якого названа вулиця. З таким же проханням звернулися і мешканці вул. Головковської. Управа їхні звернення не задовольнила, аргументуючи тим, що переведення створить подібні проблеми на новому місці. В 1906 р. дума постановила перенести заклади, проте чотири роки потому вони продовжували функціонувати на старому місці [1, арк. 302, 304]. В Катеринославі питання перенесення закладів розпусти піднімалися неодноразово протягом усього їхнього існування на Цегляній площі, і в грудні 1912 р. за розпорядженням губернатора заклади були тимчасово закриті до моменту вибору

нового місця розташування [245]. Міською думою розглядалися різні варіанти перенесення, проте питання так і не було вирішено [253]. В своїх проханнях про перенесення будинків розпусти місцеві мешканці акцентували увагу на тому, що поряд з борделями розташовані сімейні будинки, в яких, окрім самих батьків, проживали і неповнолітні діти, і вони переживають не за свій стан чи за втрату матеріальних речей, а за психологічний стан своїх дітей, оскільки при спостереженні поведінки повій може сформуватися неправильне сприйняття взаємовідносин між чоловіком та жінкою [70, арк. 2]. Крім того, борделі негативно впливали на вартість житла в окрузі, а будинки, в яких вони раніше знаходилися, взагалі не користувалися попитом. Наприклад, у Миколаєві в 1884 р. власники будинків, де раніше знаходилися вертепи розпусти, прохали владу поновити їхню діяльність через відсутність будь-якого попиту на приміщення [76, арк. 13].

Майбутні сусіди теж не особливо раділи можливості мати під боком бордель і, дізнавшись про рішення влади, починали писати листи з проханням не переносити заклади на нове місце, адже в тогочасній уяві будинки терпимості поставали великими кублами розпусти, які негативно впливали на суспільство в різних аспектах його життя. Самі власниці неохоче сприймали можливість перенесення закладів на нове місце, адже це означало пошуки нового приміщення, витрати на переїзд, а також можливість втрати частини клієнтури. В Катеринославі в січні 1911 р. до міської управи звернулася домовласниця Грінбаум з проханням про видачу їй посвідчення про те, що постанова думи про перенесення будинків розпусти з Цегляної площі ще не приведена у виконання [226]. В Миколаєві, коли влада видала розпорядження про перенесення, власниці закладів заходилися писати протести, одні акцентували увагу на тому, що не бачать в цьому сенсу, адже їх заклад має бездоганну репутацію і ніколи не створював проблем, інші наводили приклади з інших міст з акцентом на неможливість вирішити проблеми, треті заявляли, що не мають матеріальної можливості для перенесення закладів на нове місце [84, арк. 27-35].

З початком Першої світової війни губернії Південної України потрапили під дію військового стану. В цей же час за розпорядженням були закриті всі легальні будинки розпусти [223]. Декілька років потому міські органи влади звітували перед губернськими про повну відсутність легальних борделів, проте не виключали існування таємних притонів [29, арк. 166].

Підсумовуючи, зазначимо, що розташування будинків розпусти в містах Південної України було компромісом між інтересами власниць борделів та городян. Перші у виборі місця керувалися економічним чинником, тому намагалися розташовувати свої заклади ближче до основних місць роботи клієнтів, таких як заводи, ринки, військові частини та порти. Другі психологічним, адже мало хто хотів проживати поряд із борделями, та економічним: близькість до кубел розпусти впливала на вартість житла, тому вимагали їх розташування якомога далі. Втім, кінцеве рішення у відкритті закладів виносила місцева влада, котра часто ігнорувала інтереси обох сторін та керувалася власними, одним із яких було бажання легкості контролю над будинками терпимості, що часто призводило до їхнього скупчення в одному місці та утворення осередків розпусти. Нерідко вони існували роками, порушуючи загальноросійські правила таких розміщення будинків. Лише через надзвичайні події в закладах чи вказівку вищих органів влади розпочинався процес їх перенесення зі спробою врахування інтересів різних сторін. Проте через неможливість задовольнити обидві сторони ігнорування поглядів на проблему продовжувало мати місце. З початком війни відбулося закриття усіх легальних будинків розпусти на території Південної України, частина з яких перетворилася на таємні притони.

4.2. Специфіка розміщення таємних будинків розпусти

Під таємним притоном ми розуміємо спеціальне приміщення, власник якого виступав посередником між клієнтом та повією. Окрім того, самі жінки жили тут, проте заклад не мав офіційного дозволу від влади. Таємні будинки розпусти почали виникати у великих містах Російської імперії задовго до легалізації

проституції. В середині XVIII ст. такі заклади вже функціонували в Санкт-Петербурзі [294]. Втім, в Південній Україні вони з'явилися лише на початку XIX ст. та не були схожі на столичні, являючи собою лише додаткову послугу при шинках, готелях, заїздах у великих містах чи на основних дорогах [337, с. 316]. Ситуація змінюється в другій половині XIX ст., коли з індустріалізацією регіону та активним розвитком міст легальний ринок інтимних послуг не мав можливості повністю задовольнити попит. Особливо це стосувалося нових промислових поселень, одним із яких була шахтарська Юзівка, де наприкінці XIX ст. був лише один будинок терпимості під контролем поліції та санітарних органів. В інших таких поселеннях взагалі не існувало жодного [81, с. 519]. В містах регіону, як правило, кількість таємних притонів розпусти в рази перевищувала кількість легальних, проте встановити точну кількість таких закладів не є можливим, адже сама влада не володіла всією інформацією. У 1853 р. у рапорті до військового губернатора комітет для прийняття заходів проти сифілітичних хвороб повідомляв, що в місті працює два легальних будинки втіхи, проте не виключає можливість існування таємних [57, арк. 4]. Кількість таємних притонів не була постійною і часто залежала від кількості виявлених та закритих за рік. У 1901 р. в Катеринославі викрито діяльність тридцять п'яти таємних будинків розпусти, в той же час у місті працювало сім легальних закладів [108, с. 8]. В Одесі в 1904 р. функціонувало 14 легальних будинків розпусти. Тоді як, за приблизними підрахунками міської думи, таємних притонів було втричі більше [184, с. 584].

Існувало декілька причин великого розповсюдження таємних притонів в містах Південної України. Найважливішою – були обмеження, що накладалися на легальні будинки терпимості місцевою владою, такі як: відкриття закладів лише в окремих частинах міст, регулярна підзвітність, лікування хворих повій за рахунок закладу. Іншою причиною було те, що в разі виявлення таємного притону, його власник отримував невелике покарання: від трьох діб до декількох місяців арешту та штраф від 20 до 300 рублів [209, с. 4; 20, арк. 91].

На відміну від легальних будинків розпусти, які могли функціонувати десятиліттями, таємні притони функціонували набагато менше – від місяця до

декількох років [20, арк. 93, 162]. Відомо про такі заклади ставало, як правило, завдяки анонімним скаргам чи скаргам сусідів. Подекуди скарги до поліції надходили від невдоволених клієнтів. Наприклад, у 1907 р. до генерал-губернатора Одеси П. Глаголева звернувся Г. Ахтир Огли з проханням закрити таємний притон по вул. Дворянській, 22. Причиною він називав те, що там працювали неповнолітні повії, за завищеними цінами продавалися вино, пиво та горілка, гостей споювали та обкрадали. У нього ж вкрали годинник та 220 руб. [1, арк. 194]. Інколи таємні притони виявляли випадково. В 1853 р. в Миколаєві поліція, за підозрою в проституції, прислала на медичний огляд солдатську доньку. У жінки виявили венеричну хворобу, проте вона не значилася в списках повій. Під час допиту було встановлено, що вона працювала повією в таємному борделі, утримуваному дружиною майстрового Абрама [57, арк. 7]. Інколи про нелегальні будинки розпусти ставало відомо завдяки конфліктам між власниками та робітницями. Так, у 1892 р. в Одесі слухалася справа про крадіжку. У власника готелю «Якорь» номеранткою Єфімією Кравченко було вкрадено 60 рублів. Під час слухання справи виявилось, що заклад – таємний притон, а Є. Кравченко працювала в ньому повією. По закінченню справи місцеві газети писали, що поліції необхідно частіше перевіряти такі заклади, щоб вони не слугували розсадником венеричних хвороб [206].

Після встановлення факту існування таємного притону поліція проводила облави, проте досить часто вони проходили безрезультатно. Одна з причин – отримання нижніми чинами поліції фінансової нагороди від власників таємних притонів та, як наслідок, володіння інформацією про можливі дії поліції [1, с. 194]. Наприклад, у 1907 р. серед військових Миколаєва зросла захворюваність на сифіліс. Місцем зараження солдати називали таємні притони, розташовані поряд із військовими казармами. Окрім того, військова адміністрація і раніше зверталася до міської влади з проханням закрити таємні притони поряд із військовими частинами. Та поліція звітувала, що за вказаними адресами такі не функціонують, а живуть там прості люди [51, арк. 14]. В 1909 р. до генерал-губернатора Таврійської губернії надійшла скарга на функціонування таємного

притону власниці Зелікман у Мелітополі. На запит губернатора міський пристав відповів, що за цією адресою відсутній будь-який нелегальний бордель, а лише декілька жінок орендують житло. На наступний запит міський пристав Матусевич знову відповів, що таємного борделю не існує, проте в цей раз жінок, які мешкали там, назвав прислугою Зелікман. Лише службове розслідування встановило, що при декількох обстеженнях пристав навіть не оглядав закриті приміщення, разом з тим, приховуючи факт, що раніше за цією адресою існував легальний будинок розпусти, власницею якого була та сама Зелікман [20, арк. 29]. Досить часто проблемою закриття таких закладів ставала неможливість довести, що вони є таємними притонами. Наприклад, у випадку, коли під час проведення облав виявлявся нелегальний бордель, який працював під вивіскою готелю, то його власник заявляв, що ці жінки тут винаймають кімнати і йому немає діла чим вони займаються [18, арк. 45]. У випадку, якщо таємний притон розпусти виявлявся в приватному будинку, то дівчат ховали в потайних кімнатах або називали своєю прислугою [20, арк. 29].

При виборі місця розташування власники легальних та таємних закладів розпусти, впершу чергу, керувались економічним чинником, тому звертали увагу на віддаленість закладів від основних місць роботи клієнтів. У цьому аспекті вони намагалися їх відкривати якомога ближче до ринків, промислових підприємств, портів, військових частин. Проте, як уже зазначалося, місцева влада при обранні місця для розташування легальних будинків розпусти керувалася своїми принципами: «Проституція повинна бути терпимою, але подалі від благочестивих очей». У той же час обмеженість зручних приміщень на віддалених околицях робила найбільш привабливими для цієї справи торгово-ремісничі слободи. Таким вибором місця розташування міська влада досить сильно обмежувала амбіції «мадам» та потурала відкриттю нелегальних борделів в інших частинах міст. Звіти про викриття діяльності таємних притонів та газетні публікації вказують на те, що не погоджуючи своєї діяльності з владою, власники таємних борделів відкривали їх у різних частинах міст, орієнтуючись, насамперед, на фінансові можливості клієнта. Заклади, орієнтовані на задоволення потреб заводських

робітників, функціонували в робітничих селищах, неподалік від самих заводів. Заклади, орієнтовані на військових, виникали поряд із казармами. Показовим у цьому буде приклад Катеринослава, де протягом 1912 р. виявлено та закрито таємні притони на робітничій околиці Чечелівці по вул. Керосиній (нині вул. Леваневського) і в купецькій частині міста по вулицях: Московська (нині вул. Мономаха), Харківська, Упорна (нині вул. Глінки), в той же час, легальні будинки розпусти мали право працювати лише на Цегляній площі [234; 242; 244; 254]. В Одесі таємні притони існували на робітничих околицях, де функціонували і легальні будинки розпусти: на Молдаванці та Пересипу; неподалік від порту та міської управи на Ланжеронівському узвозу; по вул. Дворянській в центрі міста [211]. Непоодинокими були випадки, коли таємні притони розташовувалися неподалік від легальних, часто навіть в сусідніх будинках. У 1890-х рр. у Миколаєві існувало декілька районів, де скупчувалися нелегальні заклади: центральна частина – вул. Московська, Спаська та Велика Морська; Слобідка – 1-а Слобідська, 2-а Слобідська, Кузнечна, Рибна; поряд з військовими казармами, портом, також функціонували легальні будинки розпусти [82, арк. 1; 282, с. 89]. Цікавим також є те, що інколи таємні притони намагалися легалізувати свою діяльність. В 1910 р. в Мелітополі власниця таємного притону, який уже існував декілька років на Ярмарковій площі (майдан Соборний), подала прохання про його легалізацію, проте отримала відмову [18, арк. 53; 22, арк. 19].

Як уже зазначалося раніше, важливою проблемою в розташуванні легальних закладів розпусти було їхнє розміщення відносно громадських та культових споруд. Такі обмеження зменшували територію, де можливо було відкрити легальний будинок розпусти, проте вони повністю ігнорувалися таємними притонами. В газетних публікаціях та скаргах до влади досить часто звучали питання відносно діяльності нелегальних борделів неподалік від громадських закладів. Приміром, в Олександрівську такий заклад розташовувався в готелі «Національ», що знаходився навпроти народної школи [190]. Незважаючи на розголос проблеми в пресі, заклад продовжував функціонувати і далі.

На відміну від легальних будинків розпусти, нелегальні функціонували під вивіскою іншого закладу, зазвичай зі сфери обслуговування: готелі, мебльовані кімнати, шинки. В «Русской правді», що виходила в Катеринославі, 4 травня 1911 р. опубліковано замітку, в якій йшлося про власників таких закладів, які вдаються до різних хитрощів, щоб ховати свій бізнес в тіні. Газета підсумовувала: «Треба зауважити, що вони відмінно справляються і попадаються лише завдяки «випадку» [229].

Найпоширенішим прикриттям для таємних притонів слугували невеличкі готелі. Газети постійно звертали увагу населення та правоохоронних органів на такі заклади, описували на прикладах чи в загальних рисах їхнє існування, місце розташування та механізми приховування від поліції. «Новоросійський телеграф» від 18 липня 1882 р. писав: «В Одесі існує велика кількість малих готелів, існування котрих важко пояснити... Пасажири залізниць, пароплавів та приїжджі ніколи не зупиняються в цих нетрях» [199]. Місцеве населення також неодноразово зверталось до влади з проханням про припинення існування таємних притонів у готелях, проте їхні прохання часто ігнорувалися. В 1905 р. до голови Олександрівська Ф. Мовчановського звернулися мешканці міста з проханням закрити таємні притони в готелях «Комерційний» та «Театральний» [45, арк. 250]. Варто зазначити, що частина готелів у той самий час виконувала і свої основні обов'язки. Влада намагалася боротися з таємними притонами в готелях, проводячи облави, та, ми вже зазначали, що такий спосіб не завжди був ефективним. Іншим способом, яким влада намагалася закрити нелегальний бордель, було позбавлення ліцензії в зв'язку із сумнівною діяльністю. Про ефективність такого способу боротьби нам невідомо. Доказом того, що влада знала про існування фіктивних готелів, слугує замітка поліцмейстера Катеринослава, опублікована в «Южной зарі» від 3 квітня 1912 р. В ній поліцмейстер звертав увагу на псевдоготелі, що заповнили центральну частину міста та були звичайними таємними притонами. Окрім того, він наголошував, що необхідно анулювати їхні ліцензії [254] Проте через декілька років після публікації замітки поліцмейстера в Катеринославі таємні притони продовжували

працювати під вивіскою готелів по вулицях Харківська та Упорна. Утім, інколи такі заклади дійсно закривали, наприклад у жовтні 1912 р. в Катеринославі, в центральній частині міста, по вул. Московській було закрито таємний притон у готелі «Дагмар», а власника готелю притягнуто до відповідальності [241]. В Миколаєві міська влада обрала інший підхід для боротьби з таємними притонами. З 1890-х рр. у місті діяла заборона орендувати готельний номер жінкам менше ніж на одну добу [81, арк. 159]. Звісно, на чоловіків такі обмеження не розповсюджувалися. В Одесі в 1908 р. генерал-губернатор І.Н. Толмачов розглядав варіант боротьби з таємними притонами шляхом заборони проживання в них повіям. Проте зазначав, що цьому крокові чинять сильний опір люди, «зацікавлені в збереженні старих порядків» [213].

Поширеним явищем також було облаштування таємних притонів при кабаках та шинках, там, зазвичай, при закладі харчування облаштовувалися окремі кімнати, де дівчата могли обслуговувати клієнтів. У 1872 р. в Миколаєві було викрито таємний притон, що діяв у півній «Золотий берег», яка функціонувала на місці нещодавно закритого легального будинку розпусти [65, арк. 11]. А в 1910 р. в Мелітополі виявлено нелегальний бордель в півній «У єврейки Соньки» [22, арк. 19]. Переважно такі таємні притони розташовувалися в бідних районах міст, як-от Чечелівка в Катеринославі, Молдаванка та Пересип в Одесі [197]. Втім, непоодинокими були випадки, коли такі заклади розміщувалися в центральних частинах міст. Наприклад, у 1892 р. в Миколаєві мешканці частини Московської вулиці, обмеженої вулицями Спаською та Великою Морською, написали скаргу до військового губернатора на нелегальні будинки розпусти, які функціонували при навколишніх шинках. У ній йшлося про те, що дані притони створюють негативну атмосферу в кварталі, заселеному інтелігенцією, адже основними клієнтами закладів є підмайстри із сусідніх ремісничих закладів. Разом з тим, у навколишніх шинках, окрім розпусти, грають в азартні ігри та зловживають алкоголем. Завершували звернення мешканці проханням про закриття названих закладів [82, арк. 1].

На території Південної України таємні притони не тільки ховалися під виглядом шинків, інколи вони обирали більш екзотичні варіанти. На початку ХХ ст. в деяких містах регіону виникають нелегальні борделі під виглядом крамниць прохолодних напоїв. Так, у 1912 р. в Катеринославі місцева преса писала про таємний притон, виявлений приставом 4-ї поліцейської частини Азарьєвим, по вул. Садовій (нині Андрія Фабра), що функціонував під вивіскою лавки прохолодних напоїв Шнейера Куркеля [256]. Того ж року в Сімферополі на вулиці Фонтанній викрито нелегальний будинок розпусти, який працював під вивіскою Лимонадної лавки [18, арк. 49].

Досить поширеним явищем на території Південної України було, коли під виглядом мебльованих кімнат або окремих приміщень у житловому будинку функціонували таємні притони. Господарями таких закладів виступали власники приміщень, а самі повії в таких випадках для поліції виступали в ролі мешканців або прислуги. В Сімферополі закрито таємний будинок розпусти по вул. Мечетній (нині вул. Червонопрапорна), який функціонував у будинку Мойсея Макарова, він проіснував з серпня 1911 р. Поліція декілька років підозрювала існування нелегального борделю, проте тривалий час не мала доказів для закриття, адже всі жінки значилися няньками та кухарками. І лише в 1913 р. вдалося його закрити. Протягом трьох років загалом у ньому проживало 24 дівчини, котрі надавали інтимні послуги [20, арк. 129, 162]. В 1914 р. в тому ж Сімферополі на приватній квартирі городянки Кайданової виявлено діючий таємний притон розпусти. В неї жили і надавали інтимні послуги шестеро повій, три з яких не мали місцевої реєстрації [20, арк. 91]. Такі випадки були непоодинокими в Південній Україні, в інших містах теж постійно викривали такі заклади. Наприклад, 2 травня 1911 р. в Катеринославі, за адресою вул. Каретна, 7, поліцейським приставом виявлено на одній з квартир таємний притон [229]. Влада намагалася боротися з такими борделями, обмежуючи права жінок. Згідно з «Правилами...» 1903 р. їм дозволялося проживання не більше двох в одній квартирі [27, арк. 4]. Проте це правило досить часто ігнорувалося. На жаль, з наявних джерел неможливо встановити умови праці жінок у таємних притонах розпусти.

Поширеним було явище, коли будинки розпусти існували короткий проміжок часу на проведення якихось заходів, наприклад, ярмарок. У таких випадках заклади відкривалися в найближчих будинках і тільки на момент проведення. Існували випадки, коли цілі борделі приїздили з інших міст на проведення ярмарок. Наприклад, на дві ярмарки (Микільська та Покровська), що проходили в Каховці навесні та восени, виїздив будинок розпусти з шістнадцятьма повіями з сусіднього міста [301, с. 516].

З початком Першої світової війни губернії Південної України потрапили під дію військового стану. В цей же час за розпорядженням були закриті всі легальні будинки розпусти, проте вони продовжили свою діяльність таємно [223]. Декілька років потому міські органи влади звітували перед губернськими про повну відсутність легальних борделів та не виключали існування таємних притонів [29, арк. 166].

Резюмуючи, зазначимо, що розташування таємних притонів розпусти в містах Південної України було реакцією на обмеження, накладені владою на легальні заклади. Керуючись, насамперед, економічним чинником та ігноруючи обмеження, накладені на офіційні борделі у виборі місця розташування, вони розміщували свої заклади неподалік від основних місць роботи клієнтів, такі як: заводи, ринки, військові казарми та порти. Таємні будинки розпусти використовували різне прикриття для своєї діяльності, працюючи під виглядом: готелів, шинків, мебльованих кімнат чи навіть крамниць напоїв. Для ефективної роботи власники не цуралися давати поліції хабарів. Такі дії дозволяли їм бути в курсі можливих облав та мінімізувати ризики закриття. Місцева влада починала займатися припиненням діяльності таємних закладів розпусти лише у випадку розголосу в пресі або через скарги містян. Таємні будинки розпусти закривалися, але одразу відкривалися, адже покарання за утримування таких закладів було невеликим. З початком війни відбулося закриття усіх легальних будинків розпусти на території Південної України, а частина з них перетворилася на таємні притони.

4.3. Локалізація життя та роботи повій-одиначок

Велика кількість обмежень, що діяла відносно будинків розпусти протягом досліджуваного періоду, ніяк не впливала на діяльність повій-одиначок. Єдине обмеження, прописане в «Правилах для повій» від 1844 р., стосувалося заборони зміни місця проживання без дозволу поліції [311, Приложение с. 7]. На думку розробників, цього було достатньо для контролю за жінками. Варто також зазначити, що в цьому пункті ми не розглядаємо питання локалізації як легальних, так і нелегальних повій-одиначок, оскільки єдиною відмінністю між ними було включення до реєстрів. Наприкінці XIX ст. влада переконалася в неможливості здійснення повноцінного нагляду за повіями-одиначками лише заборонаю зміни місця проживання без згоди. В цей час розпочинається розробка нових правил, що значно звужували свободу в плані проживання та роботи одиначок. Зазначені розробки лягли в основу прийнятих у 1903 р. «Правил для повій», в яких особлива увага приділялася питанню проживання. Відтепер повіям дозволялося жити в будинках розпусти або на «спеціальних квартирах», а сам термін «спеціальні квартири» ніяк не розтлумачувався [27, арк. 4].

Обмеження діяли також відносно кількості проживаючих жінок. «Правилами...» дозволялося жити не більше, ніж двом повіям в одній квартирі [27, арк. 4]. Причиною такого обмеження було сприйняття владою компактного проживання групи жінок як існування таємного притону. До введення цього правила неодноразово траплялися випадки, коли під виглядом квартир діяли таємні притони, самі ж повії це часто заперечували. Яскравим прикладом у цьому слугує скарга генерал-губернатору Миколаєва, написана у 1872 р. від імені повії Ганни Сланковської. В ній жінка скаржилася на невмотивовані дії з боку городского лікаря Гофмана. При проходженні щотижневих медоглядів він викликав поліцію для її арешту. Поліція відпускала жінку через добу, мотивуючи відсутністю складу злочину. Досить скоро скарги зі схожим змістом були надіслані і від інших повій. Свої дії лікар пояснив тим, що донедавна за адресою вул. Мала Морська, 18, де проживала Ганна Сланковська, існував будинок розпусти Софії Сороган, в якому вона працювала. Після офіційного закриття

закладу, бордель продовжив функціонувати таємно, про що лікар неодноразово повідомляв поліцію [65, арк. 14].

Як ми вже зазначали, поширеним явищем на теренах Російської імперії було функціонування таємних притонів при шинках та пивних. Тому ще одне обмеження «Правил...» від 1903 р. стосувалося заборони проживання повій у місцях продажу алкоголю. Як і раніше, про будь-яку зміну місця проживання повія повинна була повідомляти спеціальні органи нагляду за проституцією [27, арк. 4]. Варто зазначити, що останнє правило виконувалося сумлінно деякими зареєстрованими одиначками. Листування між поліцейськими дільницями рясніє інформацією на кшталт: «Повія-одиначка Б. Сірякова 2 січня перейшла з № 31 Паденкова до 2-ї Адміралтейської дільниці, про що попереджено пристава тієї частини» [91, арк. 24]. Втім, не всі реєстрові повії вважали за потрібне повідомляти контролюючі органи про зміну місця проживання в межах міста, адже самі органи ставилися до цього, як до чергової бюрократичної забаганки. Тож повідомляли органи у випадку переїзду до іншого міста, щоб отримати проїзне свідоцтво та документи на новому місці. Нелегальні повії всіх цих обмежень не дотримувалися, адже навіть не ставали на контроль та не отримували «жовтий білет».

Відсутність прив'язки місця роботи до свого житла призводила до більшої свободи повій у виборі місця проживання. Головним критерієм у виборі була фінансова спроможність оплачувати помешкання. Найбідніші повії нерідко обходилися без постійного місця проживання та змінювали його залежно від пори року. Влітку віддавали перевагу ночівлі на вулиці, взимку – в найдешевших, часто нелегальних, з відсутністю мінімальної санітарії, нічліжних будинках [216]. Повії, котрі заробляли більше, могли собі дозволити самі або разом з подругами орендувати куток кімнати, мебльовані кімнати, квартири чи кімнати в дешевих готелях. Вони часто жили по три-чотири жінки в одній кімнаті з мінімальними зручностями у вигляді столу та ліжок, тим самим порушуючи обмеження на кількість проживаючих, прописані в «Правилах...». Залежно від статків, повії орендували житло як на бідних околицях, так і в центральних частинах міст.

Наприклад, у Катеринославі одиначки проживали і на робітничій слобідці Чечелівці і на вул. Харківській, що знаходилася в центральній купецькій частині міста [229; 331]. Повії, що обслуговували забезпечені верстви населення, могли собі дозволити жити в окремих будинках, квартирах чи дорогих готелях у заможних частинах міст.

Варто також зазначити, що досить часто власники приміщень, які здавалися в оренду повіям під житло, відносилися до своїх орендарів зверхньо та зневажливо. Причиною такого ставлення слугувала поширена думка про великі заробітки в одиначок та зневажливе ставлення до жінок, які заробляли на життя продажем свого тіла. В 1909 р. в Олександрівську до лікарсько-поліцейського комітету надійшла скарга повій-одиначок на тяжкі умови життя в готелях та мебльованих кімнатах. У зверненні вони жалілися, що власники цих закладів беруть із жінок високу платню за номери, до того ж змушують їх віддавати половину заробітку, тому їм доводиться «бути напівголодними та напіводягненими» [45, арк. 335]. А в 1911 р. в Катеринославі на квартирі Іоффе жили дві повії, які отримували від хазяйки 30 руб. на місяць, проте вона забирала увесь їхній заробіток, хоча і не була їх сутенером [229].

Мешканці міст часто були незадоволені сусідством з повіями-одиначками, адже ті могли приводити до себе клієнтів, вести себе розпусно. Тому зверталися до владних інституцій з проханням про введення обмежень на проживання в окремих районах міст жінок, котрі заробляють «гріховними справами». В Катеринославі, починаючи ще з 1880-х рр., городяни постійно скаржилися до міської думи та управи, зверталися до місцевої преси зі скаргами на сусідок-квартиранток, «загиблих створінь», з проханням заборонити їм жити поряд, мотивуючи тим, що таке сусідство турбує спокійне та моральне життя «мирних, пересічних городян». Причому такі скарги лунали і від небагатих передмість, як-то вул. Підгірна, і від мешканців центральних вулиць [183]. В більшості випадків місцева влада вказувала на те, що не має можливості якось вирішити зазначене питання через відсутність достатньої кількості доказів «гріховних справ» жінок. До того ж не має можливості контролювати місце проживання та поведінку

кожної окремої повії. В великих містах Південної України інколи влада вводила обмеження на проживання повій-одиначок в окремих районах. У тому ж Катеринославі влада відреагувала на прохання мешканців лише в 1913 р., коли лікарсько-поліцейським комітетом обмежено проживання повій лише декількома районами міста [260]. В Одесі наприкінці ХІХ ст. повіям заборонено жити в центральній частині міста в межах Бульварної дільниці. Однак самі жінки ігнорували ці заборони [184, с. 560]. В 1893 р. губернатором було видано поліції розпорядження про створення спеціальних буклетів для повій, де би описувалася ця заборона [181, с. 39].

Проте така практика не отримала широкого поширення в містах Південної України. В більшості випадків обмеження стосувалися конкретних закладів та приміщень, де заборонялося жити повіям. Найчастіше ця заборона стосувалася готелів. Як уже зазначалося, під виглядом готелів часто працювали таємні притони. Місцева преса постійно наголошувала, що велика кількість «так званих» готелів не призначена для проживання приїжджих, а використовується виключно як таємні притони або як кімнати для інтимного дозвілля [199]. Також у деяких містах заборонялося проживання повій у мебльованих кімнатах. У Катеринославі повіям заборонено було проживати в готелях та мебльованих кімнатах з 1913 р. [260]. В Олександрівську така заборона діяла в 1900-х рр., проте досить скоро була скасована після того, як комітет виявив, що жінкам доводиться жити в жахливих умовах у маленьких приватних квартирах. До того ж, на думку членів комітету, ця норма погіршувала нагляд за проституцією в місті [38, арк. 18]. В Миколаєві з 1890-х рр. діяла неповна заборона – повіям заборонялося проживати в готелі менше доби [81, арк. 159].

Варто зазначити, що обмеження на проживання в окремих закладах не всім були до вподоби. В Одесі в 1908 р. генерал-губернатор І. Толмачов розглядав варіант заборони повіям жити в готелях, проте зазначав, що ця ідея не всім до вподоби [212]. Та й ці обмеження в більшості випадків ігнорувалися повіями. Однією з причин цього була неможливість поліції постійно слідкувати за місцем проживання одиначок, адже після виселення повії досить скоро поверталися

назад. У Казані, наприклад, поліція визнавала свою безсилість в спробах виселити повій з Мокрої слободи [317, с. 22].

Разом з тим, причиною ігнорування обмежень слугували мінімальні покарання для власників приміщень, де жили повії. У випадках виявлення порушень вони досить часто відбувалися штрафами чи попередженнями, тому продовжували і надалі здавати кімнати повіям. У 1893 р. миколаївська поліція жалілася генерал-губернатору, що власник мебльованих кімнат «Варшава», розташованих на центральній вулиці Соборна, Я. Гольден, продовжує здавати кімнати повіям, незважаючи на неодноразові попередження. Також зазначалося, що поліція не має жодної можливості якось припинити цю практику [81, арк. 104].

Варто також зазначити, що вищенаведені обмеження ніяк не стосувалися елітних повій та утриманок, місце проживання яких влада знала, проте не робила жодних кроків по відношенню до них, аргументуючи тим, що вони не створюють клопіт та, зазвичай, мають постійних клієнтів. Так, у 1894 р. головний лікар Миколаєва в рапорті генерал-губернатору зазначав, що в готелі «Франція» живе повія і вона не створює клопоту для інших постояльців [81, арк. 159]. Власники готелів, що не мали бажання зв'язуватися з повіями, або дорожили ім'ям закладу, самі повідомляли поліцію про підозрілих жінок, що до них заселялися [33, арк. 4]. Причому підозрілою жінкою могла стати будь-яка немісцева, що сама приїхала до міста та, на думку власників, вела неправильний спосіб життя.

Локалізувати місця роботи повій-одиначок є досить важкою справою, адже на відміну від будинків розпусти, чиє місце розташування визначала міська влада, одиначки працювали, де їм заманеться, проте за допомогою скарг містян та газетних публікацій ми можемо виявити основні центри тяжіння одиначок. На відміну від борделів, котрі, зазвичай, розташовувалися на околицях міст, і бажаним насолод клієнтам доводилося до них добиратися, або таємних притонів, котрі функціонували в різних куточках міст, працюючи під вивісками закладів зі сфери обслуговування, одиначки пропонували свої послуги усюди. Втім, існувало декілька місць їхнього скупчення. Одним із найбільш розповсюджених таких місць були центральні частини міст. У невеликих містах –

головна вулиця. Наприклад, в Олександрівську – Соборна. В великих містах, як правило, існувало декілька вулиць, на котрих, в очікуванні клієнтів, прогулювалися повії. В Миколаєві – це були вул. Соборна та Адміральська; в Катеринославі – Катерининський проспект та вул. Харківська. В Одесі існувало декілька таких центрів: Дерibasівська вулиця, Театральна та Соборна площі. Тут треба зазначити, що обмеження на відкриття будинків розпусти поблизу шкіл та церков ігнорувалося повіями-одиначками, навіть реєстровими. Тому часто продавали своє тіло біля церков та соборів і влада нічого не могла з цим поробити. Так, в Одесі таким місцем виступала Соборна площа біля Спасо-Преображенського кафедрального собору, котра в нічний час, за словами журналіста «Новоросійського телеграфу», перетворювалася на «притон всякого непотребу» [203]. В Сімферополі повії дефілювали в центрі по декількох вулицях: Катерининська (нині Карла Маркса), Салгірна (пр. Кірова). Проте найбільша концентрація дівчат була на головній вулиці міста, Пушкінській [20, арк. 7]. Причому останній годонім навіть відобразився в міському слензі. Термін «дівчина з Пушкінської» і сьогодні використовується для позначення повії [329, с. 124].

Іншими популярними місцями серед повій були велелюдні вулиці, що вели до ринків: наприклад, вул. Базарна в Олександрівську, Ярмаркова площа в Мелітополі. В портових містах повії скупчувалися поряд з портом, в Одесі таким місцем був Ланжеронівський спуск, у Севастополі – Корабельна слобідка, в Миколаєві – вулиці, що тяглися до порту (вул. Садова, 1-а Слобідська). В містах, де розташовувалися військові гарнізони, вони теж слугували місцем скупчення одначок, в Єлисаветграді – Бульварна, в Миколаєві – квартал, обмежений вулицями Кузнечою, Садовою, Пограничною та 2-ю Слобідською. В курортних містах повії, в очікуванні клієнтів, як правило, прогулювалися приморськими бульварами [318, с. 261].

Іншим місцем активного пошуку клієнтів для повій були громадські сади, сквери та парки. Часто такі жінки працювали з відома власників, у Катеринославі в 1911 р. навіть розгорівся скандал через те, що в саду «Аполло» дівчата, котрі співали в хорі, повинні були задовольняти клієнтів і в сексуальному плані,

причому до цього їх примушували самі власники закладу [232]. Історії про експлуатацію власниками кафешантанів не є поодинокими в Південній Україні. В 1912 р. у Луганську через нестерпне ставлення та примушення до заняття проституцією власником кафешантан Айзеймейзером, одна з жінок пробувала покінчити життя самогубством, випивши карболової кислоти [235].

В очікуванні клієнта жінки прогулювалися вулицями попарно або наодинці. Журналіст «Придніпровського краю» порівнював їх із «тінями, що ковзають по головних вулицях міст, намагаючись розфарбованими обличчями, болючою усмішкою зачарувати невибагливого шукача жіночої любові» [222]. Проте декотрі повії вели себе агресивніше, адже їм треба було привернути увагу чоловіків та зацікавити, тож вони намагалися будь-якими способами привернути увагу до себе та запропонувати дешеві сексуальні послуги [51, арк. 23]. Для цього вони використовували різні прийоми, хапаючи чоловіків за руки чи одяг; заводячи з ними розмови або просто поміж собою гучно розмовляючи на розпусні теми. «Кримський вісник» у 1896 р. писав про те, що у вихідні та святкові дні головними вулицями Сімферополя розгулює маса повій, котрі влаштовують дебоші та ведуть себе вкрай аморально [189]. Для боротьби з цим явищем, що мало великі масштаби в 1909 р., міська управа заборонила повіям зупинятися, зачіпати та заманювати будь-яким способом перехожих та тих, хто проїжджає вулицями Сімферополя з шостої вечора до дванадцятої години ночі. До переліку заборонених входили майже всі вулиці, розташовані в центрі міста: Лазаревська (нині вул. Леніна), Салгірна, Фабра (нині частина вул. Олександра Невського), Гімназійна, Олександро-Невська, Пушкінська, Катерининська (нині вул. Карла Маркса), Довгоруківська, Гоголевська, Соборна, Жуковська, Губернська (нині вул. Желябова), Петропавловська, Феодосійська (пр. Кірова) та Севастопольська. Окрім того, заборонено було прогулюватися бульварами, скверами, громадськими садами та брати участь в громадських гуляннях [19, арк. 39].

У разі ж, якщо чоловік відмовлявся від послуг, повія могла його облаяти. Показовим у цьому є випадок, який відбувся в січні 1892 р. в Одесі. Тоді клоун цирку Р. Труцці пізно вночі проходив Соборною площею, де до нього звернулася

дехто Царьова та запропонувала інтимні послуги, після відмови вона осипала клоуна потоком добірної лайки, після чого він звернувся до городского, котрий її заарештував. На допиті жінка зізналася, що займається проституцією і, напиваючись, пристає до чоловіків, причому, в разі відмови з їхнього боку скористатися її послугами вона їх лає і бешкетує [204]. В Олександрівську в 1910 р. власниця крамниці г.г. Златіних по вул. Базарній жалілася міській владі, що територію біля її магазину обрали одиначки для продажу свого тіла, тому увесь день чуто фривольні розмови, що, у свою чергу, відлякує клієнтів та позбавляє її прибутків [180]. Варто зазначити, що така поведінка повій була заборонена правилами 1903 р. В Миколаєві власники торговельних закладів по вул. Соборній жалілися на повій, які займали у вечірній час усю вулицю та заважали нормальній торгівлі [51, арк. 23]. В Одесі Соборна площа була центром роботи одиначок протягом усього XIX ст., незважаючи на будь-які спроби влади з цим боротися. В 1887 р. міська дума прийняла рішення про огороження площі парканом, щоб захистити храм у вечірній час від розпусти. Проте п'ять років потому паркан так і не було встановлено [203].

Частина повій не розшукувала клієнтів на вулиці, а очікувала на власних квартирах, де і надавала послуги. Зазвичай, це були повії середньої та вищої категорії. Така їх діяльність дуже засмучувала сусідів, котрим доводилося терпіти гостей, що приїздили до повій вночі, часто будучи напідпитку, та влаштовували скандали [183]. Клієнти елітних повій, зазвичай, вели себе спокійніше, зрештою нам не відомо про буянства з їхнього боку, які вчинялися по приїзді до повій. Ті ж повії, які обслуговували невелике коло еліти, дотримувалися спокою, а їхні відвідування обходилися без скандалів.

Працювали також повії-одиначки при готелях усіх категорій – і для бідних і для багатих. Часто якщо не за вимогою, то з відома власників [241]. Це було настільки розповсюдженим явищем, що місцева преса постійно писала про проституцію в готелях, а останні позбавлялися ліцензії на роботу в разі виявлення повій [254]. Найкращим показником у цьому може слугувати історія, яка відбулася в 1860 р. Катеринославський губернатор граф Сіверс, дізнавшись, що

Андрій Достоевський зупинився в «найкращому в місті» готелі, назвав його «справжнім вертепом» і рекомендував якнайшвидше його покинути та винайняти будинок [332, с. 242]. Поширеною практикою, окрім влаштування таємних притонів під виглядом готелів, також були спеціальні готелі для обслуговування клієнтів з повіями, де номери здавалися погодинно та вартували 50 коп. – 1 руб. Власники готелів, будучи зацікавленими в такій співпраці, часто надавали безкоштовні приміщення повіям для житла. В статті «Таємні притони розпусти», опублікованій у «Новоросійському телеграфі» в 1892 р., зазначалося, що у вихідні та святкові дні один такий номер міг займатися десять і більше разів [205]. Загалом і сама прислуга готелів часто надавала інтимні послуги постояльцям. І. Бабель в оповіданні «Ісусів гріх» вкладає в уста жіночої прислуги фразу «в номерах служити – поділ підняти. Хто прийшов, той і пан» [30 с. 156]. Лікарсько-поліцейські комітети в містах регіону звертали увагу на прислугу та тримали її на контролі [45, арк. 249]. При арештах за проституцію в готелях інколи відбувалися конфлікти. Так, наприклад, 15 жовтня 1912 р. в Луганську наглядачем Жуковським була затримана 15-річна повія Е. Висоцька, що продавала себе в готелях, відмовляючись пройти обстеження в лікарні. При арешті вона випила карболової кислоти, після чого досить швидко померла [240]. Причиною могло слугувати небажання отримати «жовтий білет» та, як наслідок, суспільна зневага. З початком Першої світової війни, коли були заборонені борделі та продаж алкоголю, готелі стають головними центрами відпочинку з алкоголем та інтимом [32, арк. 3].

Іншим поширеним місцем роботи одначок були заклади розпивання алкогольних напоїв. Причому цей зв'язок, як уже зазначалося, був дуже сильним протягом усього досліджуваного періоду на території Російської імперії. В шинках, трактирах та пивних працювали якщо не таємні притони, то повії-одиначки. Особливо великої популярності таке місце роботи набуло в нових промислових та шахтарських поселеннях. Тобто там, де взагалі були відсутні легальні борделі, і жили переважно люди одного соціального стану. В місцевій пресі постійно озвучувалися питання взаємозв'язку закладів продажу алкоголю та

розпусти. В «Новоросійському телеграфі» в вересні 1869 р. вийшла стаття, в якій розглядалося питання про шкідливість засилля Одеси кабаками, що, окрім алкоголізму, також підтримували розпусту [193]. А 40 років потому, на засіданні Катеринославської міської думи, депутат Н. Ворожейкін висловив думку, що пивні та кабаки є гніздом злочинців і повій [224]. Варто зазначити, що повії працювали не тільки в дешевих кабаках, а і в елітних ресторанах. Так, на засіданні лікарсько-поліцейського комітету Луганська, яке відбулося в грудні 1912 р., було заявлено, що таємна проституція знайшла притулок не тільки в кабаках та пивних, а і в першокласних ресторанах [246].

Одиначки часто в очікуванні клієнтів сиділи в закладі або прогулювалися поряд, допоки їх не запросять урізноманітнити дозвілля. Залежно від категорії закладу в ньому і працювали одиначки. Якщо ресторани були в центрі, то, зазвичай, у них шукали клієнтуру повії середнього та вищого стану; на околицях міст, у дешевих кабаках, уже шукали собі бідні. Наприклад, в Катеринославі таким місцем була вул. Керосинова, що розташовувалася на Чечелевці – слобідці, де жили робітники Брянського заводу [234]. В Одесі один з таких районів був біля порту, де скупчувалися кабаки. Треба також зазначити, що в кабаках часто підробляли самі працівниці цих закладів. І це явище було настільки поширеним, що органи нагляду в містах Південної України неодноразово виступали за заборону жінкам працювати прислугою в трактирах та пивних [259].

Винуватцями взаємозв'язку розпусти та алкоголю, на думку більшості місцевого населення, поставали євреї, про що неодноразово писалося в тодішній пресі. До прикладу, в «Русской правді» 30 грудня 1912 р. вийшла стаття під назвою «Єврейське нахабство», в якій євреї називалися головними елементами, що розкладають моральні підвалини, пропагуючи алкоголізм і проституцію, при чому наприкінці статті зазначалося, що прогресивна преса не поділяє таких думок та вважає таку точку зору «чорносотенною витівкою якогось хулігана» [247].

Безпосереднє надання інтимних послуг відбувалося в різних місцях: в кімнатах при шинках, у спеціальних будинках, які здавали для цієї справи кімнати неподалік. Наприклад, у 1869 р. в Одесі неподалік від театру існував так званий

Рішельєвський будинок, де на першому поверсі розміщувалися шинки, а весь другий поверх був розділений на невеликі кімнати, де відвідувачі першого поверху могли відпочити з жінкою. Містян дуже сильно обурювало, що будинок, названий на честь великої людини, використовується в таких аморальних справах [193]. Інші жінки обслуговували або вдома у клієнтів, або в себе, запрошуючи туди чоловіків. Проте існували повії, які надавали свої послуги просто на вулиці. Тодішня преса рясніє обуреннями з цього приводу. Читаємо в «Новоросійському телеграфі» за 3 вересня 1869 р.: «Не можна собі уявити, які безчинства кояться на Театральній площі, годині о другій ночі» [193]. Газети різних міст розповідали про жахіття найдешевших повій, котрі не цуралися надавати послуги посеред вулиці, за рогом, а інколи навіть поряд із поважними місцями. Наприклад, в тому ж «Новоросійському телеграфі» за 1892 р. читаємо: «За два кроки від будівлі міського громадського управління або, краще сказати, на очах у господаря міста, постійно відбуваються обурливі неподобства. Справа в тому, що Ланжеронівський узвіз на своєму початку забудований брудними і похмурими будинками, що являють собою низку огидних притонів, в яких гніздиться всякий набрид серед розпусти, убогості і вад. Представники нижчих верств суспільства не задовольняються кублами і відправляють найбрудніші сторони свого життя прямо на узвозі» [206]. Найдешевші повії надавали свої послуги в нічліжних будинках за декілька копійок чи взагалі за чарку горілки [135, с. 5].

У більшості міст Південної України влада не мала можливості ретельно слідкувати за дотриманням жінками обмежень. Проте інколи намагалася боротися з порушеннями з боку повій, проводячи рейди в певних районах міст, перевіряючи готелі, мебльовані кімнати та прибуткові будинки. Рейди були постійними, а звіти подавалися до міської управи із зазначенням коли і в яких закладах проведено рейд, які порушення виявлено. І яке покарання понесли порушники закону [81, арк. 96]. Втім, такі заходи мали невеликий успіх, однією з причин чого була їх мала кількість. За 1,5 року в 1892 – 1893 рр. в Миколаєві проведено шість рейдів, під час яких виявлено шість порушень [81, арк. 96]. Іншою особливістю була обережність роботи власників приміщень та готелів,

котрі надавали свої кімнати для інтиму. В «Новоросійському телеграфі» від 18 липня 1882 р. вказувалася неефективність заходів, зазначаючи, що власники будинків, будучи зацікавленими в додаткових прибутках, у разі виявлення повій під час рейдів вказували, що ті щойно заселилися, через що паспорт ще не надали [199].

Резюмуючи, зазначимо, що на повій-одиначок не розповсюджувалися обмеження, які накладалися на будинки розпусти, тож жінки самі обирали, де працювати та жити. Як наслідок, вони були більш мобільними і могли змінювати місце роботи та проживання, враховуючи кон'юнктуру на ринку. В той же час не всім була до вподоби проституція на центральних вулицях та площах міст. Влада намагалася з цим боротися, обмежуючи місця, де повії могли працювати, або де могли мешкати. Проте, не створивши ефективної системи контролю за виконанням приписів, усі ці обмеження залишалися лише на папері; ні проведення регулярних рейдів, ані арешти не могли змінити ситуацію.

***

В II п. XIX ст. міста Південної України розпочинають швидко розбудовуватися, в містах з'являються будинки розпусти. Легалізувавши проституцію, влада, окрім реєстрації жінок, проведення медичних оглядів, займалася і розташуванням будинків розпусти. Досить часто це було компромісом між власницями закладів та городянами. Перші, при виборі місця, керувалися економічним чинником, тому розташовували свої заклади ближче до основних місць роботи клієнтів. Городяни ж – психологічним, адже не всім було до вподоби сусідство з розпустою, та економічним, адже борделі впливали на вартість житла. Проте кінцеве рішення виносила місцева влада, яка часто ігнорувала інтереси обох сторін, адже впершу чергу для неї була легкість контролю над будинками розпусти, що призводило до розміщення в одному місці та створенні кубел розпусти.

В той же час ті, хто були не згодні з офіційно дозволеним місцем розташування, або з якихось причини не могли відкритися легально, створювали

таємний притон розпусти. Ці, у свою чергу, ігнорували обмеження і відкривалися, де захочуть. Часто, підкуповуючи поліцейських співробітників, вони могли існувати на одному місці роками, ігноруючи невдоволення сусідів.

Повії-одиначки самі обирали місця, де працювати та жити. Через що були більш мобільними і могли швидко змінювати місце роботи та проживання. І хоча влада намагалася з цим боротися, проте не мала ефективних засобів для цього.

Дослідження локалізації проституції в міському просторі нам допомагає виявити місця, що користувалися великою популярністю серед учасників проституції, причини того, як проституція впливала на розвиток місцевості, і наскільки сама проституція тісно асоціювалася з окремими частинами міст.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного наукового дослідження визначено особливості формування інституту проституції в містах Південної України та його розвитку в 1843 – 1914 роках. Зазначена тема не була предметом цілісного комплексного дослідження. Історіографія з даної тематики є незначною і представлена лише декількома статтями, в яких розглядалися деякі аспекти, окрім того, написані вони в 2000-х роках. Частково інститут проституції розглядався в контексті історії Південної України або Російської імперії загалом. Де, як правило, подавалася коротка характеристика різних аспектів проституції в окремих містах регіону. Все це обумовлює необхідність подальшого вивчення вказаного явища. Комплекс джерел із зазначеної проблематики широко представлений письмовими (опублікованими та неопублікованими) джерелами, які за видовою класифікацією поділяються на документальні (законодавчі, розпорядчі, виконавчі, довідкові, засвідчувальні, описово-статистичні, картографічні), періодичні, наративні, публіцистичні та художні твори. Залучені джерела дозволяють здійснити ґрунтовний аналіз становлення та розвитку інституту проституції в Південній Україні.

З легалізацією проституції в Російській імперії розпочинаються дослідження причин, що спонукали жінку займатися проституцією. В цьому аспекті Південна Україна була частиною країни, а отже, причини були однаковими. Представники кримінальної антропології вбачали причини у вроджених відмінностях частини жінок. Тобто, на їх думку, деякі жінки від народження схильні до заняття проституцією, а інші ні. Противники кримінальної антропології наполягали, що економічне становище жінок слугувало причиною проституції. Представниці феміністичних рухів та їх прибічники стверджували, що саме гендерна нерівність є причиною проституції. Проте безпосереднє дослідження анкет повій показує, що в кожній жінки були свої мотиви та привід. Отже, саме психологія окремої жінки була причиною заняття проституцією.

За національністю переважну більшість серед повій Південної України склали представниці східних слов'ян (847 жінок): білоруски, росіянки, українки. Окрім того, чисельною групою були єврейки (209). Релігійний склад проституції майже повністю відображав національний: православні, іудеї. Крім того, невеликий відсоток був представлений католиками та протестантами. В той же час зазначимо повну відсутність мусульманок серед повій Південної України, хоча в інших частинах Російської імперії це було досить поширеним явищем. Проте повії в своїй більшості були радше не релігійні, а забобонні. Повіями ставали вже досить дорослими. Середній вік повії дорівнював 21,5 роки (дані 1889 р.). Проте працювали жінки не довго, як правило не більше п'яти років.

Власниці будинків розпусти в соціальному та національному вимірі мали деякі відмінності від повій. У Південній Україні серед них переважали єврейки – 84,93 % (62). На відміну від повій, відсоток міщанок серед власниць був значно вищим – 75,34 % проти 54,99 %. Хоча, згідно із законом, будинками розпусти могли володіти лише жінки, досить часто ті виступали лише в ролі формального власника, а реальними були чоловіки. «Мадам» ставилися зверхньо до своїх працівниць, розглядаючи їх лише як живий товар і надмірно їх експлуатуючи, нерідко навіть не виплачуючи їм зарплатню. Досить часто мадам були складовою частиною корупції, даючи хабарі поліції, продаючи нелегально алкоголь. Проте вони діяли і в правовому полі, активно відстоювали свої права в юридичному та економічному плані перед владою та конкурентами.

Маклери – ще одні учасники інституту проституції. Ці люди займалися пошуком жінок для вертепів розпусти. Вони прикладали великі зусилля, щоб переконати жінку займатися проституцією. Крім того, вони також виконували спеціальні замовлення на постачання жінок до будинків розпусти, розшукуючи необхідний «товар», були посередниками в торгівлі між будинками розпусти та займалися вивозом жінок за кордон. Південна Україна, будучи фронтиром та частиною чорноморського регіону, відіграла велику роль у закордонній торгівлі. Звідси жінок вивозили до Константинополя – найбільшого ринку чорноморського регіону.

Ще одними важливими учасниками ринку проституції були клієнти. Чоловіки, що відвідували повій, мали на меті не лише задоволення сексуальних потреб, а й задоволення своїх маскулінних проявів. У той же час візити також розглядалися як один із видів дозвілля, який повинен супроводжуватися певним ритуалом. Утім, існувала група клієнтів, що ставилася до повій з повагою та розглядала в них більше ніж просто тіло, вбачали душу та ставили на меті її порятунок. Існувало шість категорій клієнтів за походженням: безробітні та пролетарії, студенти, моряки, військові, чиновники, священники. Однак ми не можемо стверджувати, що проституція пов'язана з міським способом життя, проте нами не виявлено джерел, що містять інформацію про клієнтів-селян.

Довгий час заборонена проституція в Російській імперії стає легальною в середині XIX ст. Легалізація проституції в Російській імперії відбулася як спроба зміни державної політики в даній галузі. Перші органи контролю – лікарсько-поліцейські комітети в Санкт-Петербурзі, Москві, Варшаві мусили виявити слабкі сторони нагляду та бути прикладом для створення схожих інституцій в інших містах Російської імперії. В той же час влада не поспішала визнавати існування інституту проституції і в законодавстві продовжували існувати норми, якими заборонялась проституція. Окрім того, досить поширеною практикою стало надання виконавчій гілці розробки основ функціонування нагляду за проституцією, заохочуючи тим самим ініціативу місцевого керівництва. Така політика вказувала на небажання вищих кіл влади легалізувати інститут проституції та нести за нього відповідальність. Втім, у Південній Україні зазначена форма контролю отримала своє поширення лише на початку XX ст. з виходом «Положення про організацію нагляду за міською проституцією в Імперії». І хоча в дев'яти містах регіону (Євпаторія, Єлисаветград, Катеринослав, Луганськ, Мелітополь, Олександрівськ, Сімферополь, Севастополь, Херсон) були створені лікарсько-поліцейські комітети, проте в більшості головну функцію з нагляду за проституцією продовжувала виконувати поліція, котра до виконання своїх обов'язків часто ставилася поверхово.

Органи лікарсько-поліцейського нагляду виконували великий масив роботи: вишукували нелегальних повій, реєстрували та вели списки жінок, що надавали інтимні послуги за гроші, надавали дозволи на відкриття будинків розпусти, вирішували суперечливі питання між «мадам» та їх працівницями. Однак їх діяльність була далекою від ідеалу; погано організована робота призводила до постійних помилок. Ставлення владних інституцій до повій, як одних із головних ворогів суспільства, призводило і до такого ж ставлення до жінки, котру могли заарештувати на вулиці лише за підозрою в проституції. Легальна повія позбавлялася великої кількості своїх прав, як наслідок, часто жінки намагалися уникати потрапляння до розряду легальних повій. Міські органи влади часто навіть не мали уяви, або робили такий вигляд, чи є проституція в місті і чи організовано якийсь контроль її. Місцева влада стикалася з багатьма різними проблемами при організації контролю за проституцією та проведенням медичних оглядів. Нестача приміщень, персоналу і ліків – ось головні проблеми, що траплялися. Проте варто зазначити, що такі проблеми були характерні тогочасній медицині в країні загалом. Адже сам рівень розвитку медицини був досить низьким. Створення контролюючих органів з питання проституції було необхідною реакцією влади на її згубний вплив на моральність та швидке розповсюдження венеричних хвороб.

Розташування будинків розпусти в містах Південної України було компромісом між інтересами власниць борделів та городян. Перші у виборі місця керувалися економічним чинником, тому намагалися розташовувати свої заклади ближче до основних місць роботи клієнтів, таких як: заводи, ринки, військові казарми та порти. Другі – психологічним, адже мало хто хотів проживати поряд з борделями, та економічний, близькість до кубел розпусти впливала на вартість житла, тому вимагали їх розташування якомога далі. Втім, кінцеве рішення у відкритті закладів виносила місцева влада, котра часто ігнорувала інтереси обох сторін та керувалася власними. Одним з яких було бажання легкості контролю над будинками терпимості, що часто призводило до їх гуртування в одному місці та утворення осередків розпусти. Нерідко вони існували роками, порушуючи

загальноросійські правила розміщення будинків розпусти. Лише через надзвичайні події в закладах чи вказівку вищих органів влади розпочинався процес їх перенесення зі спробою врахування інтересів різних сторін. Утім, через неможливість задовольнити обидві сторони ігнорування поглядів на проблему продовжувало мати місце. З початком війни відбулося закриття усіх легальних будинків розпусти на території Південної України, частина з них перетворилася на таємні притони.

Ті, хто не бажав виконувати обмеження влади або з якихось причин не зміг відкрити будинок втіхи, відкривали нелегальні заклади. Вони розміщували свої заклади неподалік від основних місць роботи клієнтів, таких як: заводи, ринки, військові казарми та порти. Таємні притони використовували різне прикриття для своєї діяльності, працюючи під видом: готелів, шинків, мебльованих кімнат чи навіть крамниць напоїв. Власники для ефективною своєю роботи не цуралися давати поліції хабарів. Такі дії дозволяли їм бути в курсі можливих облав та, як наслідок, мінімізувати ризики закриття. Місцева влада починала займатися припиненням діяльності таємних притонів лише у випадку розголошу в пресі, або через скарги міщан. Таємні притони закривалися, але одразу відкривалися, адже покарання за утримування таких закладів було незначним.

Повії-одиначки самі обирали місця, де працювати та жити. Через що були більш мобільними і могли швидко змінювати місце роботи та проживання. І хоча влада намагалася з цим боротися, проте не мала ефективних засобів для цього.

Упродовж сімдесяти одного року невід'ємною частиною міст Південної України був інститут проституції, яка впливала на їх розвиток, культуру та ментальність городян. І хоча інститут розвивався в загальноросійському контексті, проте мав особливості, характерні виключно Південній Україні зокрема: національний, релігійний склад, важлива роль у міжнародній торгівлі та запізніле створення органів контролю..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані

Центральний державний історичний архів м. Київ.

Фонд Ф. 335 Тимчасовий генерал-губернатор м. Одеси і Одеського повіту Херсонської губернії, м. Одеса

1. Ф. 335. – Оп. 1. – Спр. 80. Канцелярия временного генерал-губернатора г.Одессы. 15 вересня 1906 – 14 березня 1907 р. – 194 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

Фонд Ф. 202 фонд Я. Новицького

2. Ф. 202. – Спр. 220. 1901 р. – 2 арк.

Архів інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

3. Ф. 9/4. Матеріали окремих кореспондентів. 1926 р. – 190 арк.

4. Ф. 15-3/195. Добір фольклорних матеріалів до збірки народних пісень різного змісту з матеріалів різних збирачів. – 199 арк.

5. Ф. 15-3/199. Пісні, словник декласованих елементів, та їх розваги у тюрмі. – 196 арк.

6. Ф. 15-3/200. Кравченко Василь Григорович. – 92 арк.

Архів інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

7. Рукописний фонд Панаса Мирного

Державний архів Автономної Республіки Крим

Фонд Ф. 27 Таврійське губернське правління, м. Сімферополь Таврійської губернії.

8. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 253. Про исключение из числа проституток Анастасии Кириленковой. 1909 р. – 23 арк.

9. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 279. Дело таврического губернского правления врачебный стол Сведения о проституции в Таврической губернии. 13 січня –31 грудня 1894 р. – 6 арк.

10. Ф. 27. – Оп.12. – Спр.309. Об исключении из числа проституток крестьянки Курской губернии Доминики Коншиной. 21 травня – 25 листопада 1895 р. – 3 арк.

11. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 310. Об исключении из числа проституток крестьянки Василисы Игнатьевой Бондаренко. 18 лютого – 4 червня 1895 р. – 8 арк.

12. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 315. Дело об исключении проститутки Леи Линденберг, по ходатайству матери ее. 10 травня – 15 червня 1895 р. – 5 арк.

13. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 458. О проститутках г.Олешки и Днепровского уезда. 29 червня – 12 серпня 1899 р. – 5 арк.

14. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 460. По прошению Марии Яковленко об исключении ее из числа проституток. 29 вересня 1899 – 2 лютого 1900 р.– 10 арк.

15. Ф. 27. – Оп. 12. – Спр. 545. О надзоре за проституцией в Таврической губернии. 20 січня – 11 травня 1902 р. – 18 арк.

Фонд Ф. 42 Таврійське губернське присутствіє по земських та міських справах, м. Сімферополь Таврійської губернії.

16. Ф.42. – Оп.1. – Спр.196. С перепиской по разным предметам с городскими управами по вопросам санитарного благосостояния городов. 14 января 1912 р. – 329 арк.

Фонд Ф. 48 Сімферопольський міський лікарсько-поліцейський комітет, м. Сімферополь Таврійської губернії.

17. Ф.48. – Оп.1. – Спр.1. О домах терпимости и о надзоре за ними. 22 квітня – 29 жовтня 1909 р. – 69 арк.

18. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 2. О журнале заседаний Симферопольского Врачебно-Полицейского-Комитета. 24 квітня 1909 – 22 лютого 1914 р. – 102 арк.

19. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 3. С разной перепиской Симферопольского врачебно-полицейского комитета. 8 травня 1909 – 19 жовтня 1913 р. – 39 арк.

20. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 4. О тайных притонах разврата. 15 червня 1909 – 7 березня 1914 р. – 171 арк.

21. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 5. С перепиской о разрешении на открытие дома терпимости в гор. Карасубазаре. 7 серпня 1909 – 9 червня 1911 р. – 41 арк.

22. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 6. О домах терпимости и надзоре за ними. 10 січня – 8 грудня 1910 р. – 59 арк.

23. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 7. С циркулярами Управления Главного Врачебного Инспектора. 9 травня 1910 – 9 лютого 192 р. – 7 арк.

24. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 9. О домах терпимости и о надзоре за ними. 10 січня – 3 грудня 1911 р. – 80 арк.

25. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 10. О домах терпимости и о надзоре за ними. 11 січня – 22 грудня 1912 р. – 188 арк.

26. Ф. 48. – Оп. 1. – Спр. 11. О домах терпимости и надзоре за ними. 19 січня – 28 грудня 1913 р. – 144 арк.

Фонд Ф. 63 Сімферопольська міська управа, м. Сімферополь Таврійської губернії.

27. Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 567. Об организации надзора за городской проституцией. 8 января – 4 июня 1904 р. – 19 арк.

Фонд Ф. 162 Канцелярія Керч-Єнікальського градоначальника, м. Керч Таврійської губернії.

28. Ф. 162. – Оп. 2. – Спр. 525. О мерах против распространения сифилитической болезни 1873 р. – 43 арк.

29. Ф. 162. – Оп. 2. – Спр. 6815. Разная переписка. 1916 р. – 271 арк.

Фонд Ф. 197 Сімферопольське міське поліцейське управління Таврійського губернського правління, м. Сімферополь Таврійської губернії.

30. Ф. 197. – Оп. 1. – Спр. 371. Поточное по указам и предписаниям Таврического губернского правления о взыскании недоимок, гербовых пошлин, о розыске подозрительных лиц, о выдаче паспортов иностранцам на жительство в России, о публичной продаже имений, о публичных женщинах. 1 січня 1874 – 25 січня 1875 р. – 1267 арк.

31. Ф. 197. – Оп. 1. – Спр. 405. Дело симферопольского полицмейстера О проститутках и домах терпимости. 2 січня – 19 грудня 1879 р. – 240 арк.

Державний архів Дніпропетровської області

Фонд Ф. 11 Канцелярія Катеринославського губернатора.

32. Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1303. Дело о хулиганских действиях в гостинице «Метрополь» в Екатеринославе и о закрытии этой гостиницы». 1915 р. – 46 арк.

Фонд Ф. 20 Катеринославське губернське правління.

33. Ф.20. – Оп.1. – Спр.119. Дело о неправильных действиях полицейского надзирателя 2 части г. Александровска Кузнецова по отношению к Ивановой. 18 серпня – 4 листопада 1915 р. – 38 арк.

Державний архів Донецької області

Фонд Ф. 113 Маріупольської міської управи.

34. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 192. Циркуляри МВД и Екатеринославского губернатора. 1895 – 1896 р. – 120 арк.

35. Ф. 113. – Оп. 1. – Спр. 209. Переписка больниц с Мариупольской полицейской управой. 1896 – 1898 р. – 230 арк.

Державний архів Запорізької області

Фонд Ф. 24 Олександрівської міської Думи і Управи.

36. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 116. О переносе домов терпимости за пределы города Александровска. 11 травня 1899 – 14 вересня 1902 р. – 10 арк.

37. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 159. Об организации городского врачебно-полицейского комитета. 16 лютого 1902 – 24 січня 1913 р. – 49 арк.

38. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 466. Об организации при городском общественном управлении врачебно-полицейского комитета по борьбе с венерическими заболеваниями и проституцией. 20 серпня 1912 – 14 вересня 1914 р. – 26 арк.

39. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр.1271. О домах терпимости об их открытии в г. Александровске. 28 квітня 1875 – 4 липня 1891 р. – 64 арк.

40. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1272. Циркуляры и постановлениято принятия принят против заразных народных заболеваний. 20 липня 1876 – 1 квітня 1888 р. – 280 арк.

41. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1279. Переписка. 1 липня 1902 – 24 липня 1914 р. – 171 арк.

42. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1280. Переписка врачебно-полицейского комитета о надзоре над домами терпимости. 21 січня 1903 – 16 квітня 1914 р. – 85 арк.
43. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1281. Об учреждении врачебно-полицейского комитета и его первоначальной деятельности. 20 січня 1903 – 27 липня 1913 р. – 55 арк.
44. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1282. О проститутках. 25 січня – 20 листопада 1903 р. – 414 арк.
45. Ф. 24. – Оп. 1. – Спр. 1285. Переписка о проститутках и домах терпимости. 24 січня 1903 – 19 січня 1914 р. – 468 арк.
46. Ф.24. – Оп.1. – Спр.1296. Переписка врачебно-полицейского комитета. 2 червня – 12 липня 1903 р. – 17 арк.
47. Ф.24. – Оп.1. – Спр.1298. Ведомость о наличном числе проституток в г. Александровске и об их осмотрах. 1905 р. – 51 арк.

Державний архів Кіровоградської області

**Фонд Ф. 78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград
Єлисаветградського повіту Херсонської губернії**

Опис 7

48. Ф. 78. – Оп. 7. – Спр. 78. Материалы о постановке дела оспопрививания и сведения о венерических заболеваниях: программа съезда врачей по борьбе с распространением сифилиса. 29 грудня – 31 грудня 1895 р. – 297 арк.

Опис 8

49. Ф. 78. – Оп. 8. – Спр. 56. Переписка, протокол совещания и доклады: об организации надзора за городской проституцией. 2 серпня 1904 – 24 липня 1905 р. – 42 арк.

Державний архів Миколаївської області

**Фонд Ф. 229 Канцелярія Миколаївського градоначальника, м. Миколаїв
Херсонського повіту Херсонської області**

50. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 114. Отношение городского врача градоначальнику со списками об осмотре проституток-одиночек в домах терпимости. 1900 – 1901 р. – 233 арк.

51. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 244. Переписка с городской управой, полицией и лечебными заведениями о борьбе с венерическими заболеваниями. 22 квітня 1906 – 30 листопада 1910 р. – 77 арк.

52. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 427. Переписка с Николаевским полицмейстером по обвинению Ханы Гольберг в сводничестве и устройстве тайного притона. 29 листопада – 9 грудня 1902 р. – 4 арк.

53. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 978. Рапорта старшего врача и списки об освидетельствовании здоровья проституток. 10 січня 1905 – 9 січня 1906 р. – 225 арк.

54. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1194. Дело по прошению Двинской мещанки Миндли Пинт о разрешении принять в полное распоряжение дом терпимости от содержательницы Шиндли Котик. 26 червня – 14 серпня 1907 р. – 7 арк.

55. Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1599. Прошение Херсонской мещанки Ханы Жебряк о разрешении открытия дома терпимости в г. Николаеве. 29 грудня 1912 – 14 січня 1913 р. – 4 арк.

Фонд Ф. 230 Канцелярія Миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії

56. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 155. Представления Николаевских городских полиции и думы, переписка с распорядительной частью канцелярии Черноморского департамента об учреждении в г. Николаеве больницы для женщин страдающих венерическими болезнями. 16 листопада 1831 – 8 травня 1834 р. – 33 арк.

57. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 1070. Рапорты Николаевского комитета по борьбе с венерическими заболеваниями, главного доктора Николаевского морского госпиталя, Севастопольского коменданта военному губернатору о проведеннях профилактических мерах в г. г. Николаеве и Севастополе против венерических заболеваний среди военнослужащих. 5 січня – 22 грудня 1853 р. – 33 арк.

58. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 3770. Дело об учреждении в г. Николаеве комиссии для борьбы с тайной проституцией. 21 червня 1860 – 20 січня 1865 р. – 37 арк.

59. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 4057. Рапорты николаевских городского врача, врачебно-полицейского комитета и начальника медицинской части об

организации лечения венерически больных женщин в морском госпитале и городских больниц. 1 лютого – 2 березня 1862 р. – 12 арк.

60. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 4577. Рапорт начальника медицинской части в г. Николаеве и предписание военного губернатора городской полиции об обязательном медосмотре публичных женщин в г. Николаеве. 14 травня – 21 червня 1863 р. – 2 арк.

61. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 6158. Переписка со штабом Одесского военного округа и Николаевской городской полицией об усилении борьбы с разносчиками венерических болезней. 5 листопада 1867 – 11 березня 1868 р. – 9 арк.

62. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 6723. Рапорт Николаевского врачебно-полицейского комитета о бездействии городской полиции при организации медосмотров публичных женщин. 16 – 23 грудня 1867 р. – 4 арк.

63. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 6726. Переписка с конторой Николаевского порта о порядке взыскания платы с публичных женщин за их лечение в морском госпитале. 1868 р. – 2 арк.

64. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 8760. Жалоба мещанки С. Хацкевич на содержательницу публичного дома Н. Бреманову за невыдачу ей документов и верей. 14 січня 1872 р. – 3 арк.

65. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 8822. Переписка с Николаевской городской полицией по жалобе публичных женщин на городского врача. 18 січня – 3 березня 1872 р. – 18 арк.

66. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 8824. Переписка с Николаевской городской полицией о взыскании денег с содержательницы публичных домов за лечение проституток. 28 червня – 15 липня 1872 р. – 4 арк.

67. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 10050. Переписка с Николаевской городской полицией по жалобе содержательницы публичного дома М. Квартирмейстер на содержателей публичного дома Николая и Анну Шкраб. 24 серпня 1877 – 1 червня 1879 р. – 89 арк.

68. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 10088. Указ правительствующего Сената и переписка с полицией о взыскании денег с содержательницы публичного дома М.

Квартирмейстер за лечение публичных женщин. 17 лютого 1877 – 24 листопада 1878 р. – 20 арк.

69. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 10293. Дело по жалобе содержательниц публичных домов М. Квартирмейстер и И. Куликовой на смотрителя городской больницы Семенова за отпуск из больницы находящихся на лечении проституток. 17 лютого 1877 – 10 квітня 1880 р. – 18 арк.

70. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11102. Переписка с Николаевской городской полицией о закрытии публичного дома мещанки Вайнблум Марии. 14-20 жовтня 1882 р. – 6 арк.

71. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11187. Дело о расследовании капитан-лейтенантом Осинским незаконных действий содержательницы дома терпимости Когонь Рейзы. 7 березня – 14 квітня 1882 р. – 26 арк.

72. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11228. Переписка с Николаевским городским головой и полицмейстером о медицинском осмотре публичных женщин. Месячная ведомость движения проституции. 5 лютого – 29 березня 1883 р. – 6 арк

73. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11231. Переписка с Николаевской городской полицией о запрещении мещанки Гершмановой Хане открыть дом терпимости. 2 серпня – 5 вересня 1883 р. – 6 арк.

74. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11407. Отношение Николаевской городской полиции по жалобе содержательницы дома терпимости Квартирмейстер Минды на полицмейстера. 10 березня – 20 квітня 1883 р. – 8 арк.

75. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11480. Переписка с николаевским полицмейстером по жалобе содержательницы дома терпимости Кени Минцес на околоточного надзирателя Чернышева. 9 червня – 7 липня 1884 р. – 7 арк.

76. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11516. Переписка с Николаевской городской полицией по прошению содержательниц домов терпимости Минды Квартирмейстер и Вайнблум Марии о переводе заведения по другому адресу. 19 травня – 12 серпня 1884 р. – 23 арк.

77. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11567. Прошения содержательниц публичных домов не закрывать их заведения. 25 лютого – 24 квітня 1884 р. – 6 арк.

78. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11642. Ведомости о движении проституции по г. Николаеву за 1885 год. – 24 арк.

79. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 11655. Циркуляр Одесского военного округа о мерах пресечения распространения венерических болезней в войсках и переписка с Николаевским полицмейстером по этому вопросу. 4-8 травня 1885 р. – 7 арк.

80. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 12981. Отношение Николаевского военного губернатора городскому голове о взимании платы за лечение венерических болезней с лиц, имеющих средства для лечения. 11 лютого 1892 р. – 1 арк.

81. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 13003. Дело о назначении комиссии для выработки правил надзора за проституцией и ограничения распространения в города венерических болезней. Списки содержательниц публичных домов. 17 травня 1892 – 20 жовтня 1904 р. – 316 арк.

82. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 13168. Дело о закрытии трактирных заведений Горликова и Иешке. 21 січня – 18 лютого 1892 р. – 13 арк.

83. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 13967. Переписка с директором Николаевского Александровского реального училища о запрещении учащимся училища посещать публичные дома, рестораны, буфеты, трактиры и подписки содержателей этих заведений о недопущении в них учащихся. 9-26 червня 1897 р. – 14 арк.

84. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 14108. Дело по ходатайству домовладельцев улиц Рыбной и М. Морской о переводе публичных домов в другую часть города. 11 лютого – 9 листопада 1897 р. – 87 арк.

85. Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 14123. «Санитарный очерк» г. Николаева за 1896 г. составленный городской управой для медицинского департамента. 24 лютого – 10 березня 1897 р. – 9 арк.

Фонд Ф. 231 Миколаївська міська поліція, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії

86. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 232. Дело о нанесении побоев содержательнице публичного дома Лисовской. 19 січня – 16 лютого 1860 р. – 6 арк.

87. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 266. Документы о создании в Николаеве комиссии для борьбы с бродяжничеством женщин, об открытии публичных домов (отношение, проект, подписки и др). 28 грудня 1860 – 5 січня 1865 р. – 63 арк.

88. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 604. Дело о побеге служанки содержательницы публичного дома Минди Берман Варвары Жуковой. 28 березня 1864 р. – 5 арк.

89. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1110. Переписка с приставами полицейских частей об освидетельствовании публичных женщин. Січень – червень 1870 р. – 277 арк.

90. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1458. Переписка с Николаевской городской больницей о медицинском освидетельствовании публичных женщин и их лечении. 8 січня 1883 – 21 грудня 1884 р. – 74 арк.

91. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1478. Дело о публичных женщинах. 27 березня – 22 грудня 1885 р. – 120 арк.

92. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1505. Документы о тайной торговле женщинами, вывозимыми из Европы в Америку, об условиях сохранения нижними чинами права на получения пособия от казны, утере документов, развитии проституции (отношения, списки, приказы и др.). – 14 арк.

93. Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1752. Переписка с Николаевским Военным губернатором и приставами о проституции в городе и списки публичных женщин. 1 січня – 23 листопада 1898 р. – 45 арк.

Фонд Ф. 239 Миколаївський міський статистичний комітет, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії

94. Ф. 239. – Оп. 1. – Спр. 73. Ведомости и переписка о количестве домов терпимости и публичных женщин а г. Николаеве. 1 грудня 1870 – 2 лютого 1884 р. – 24 арк.

Фонд Ф. 308 Міська лікарня Миколаївської міської управи, м Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії.

95. Ф. 308. – Оп. 1. – Спр. 34. Переписка и списки о взыскании денег за излечение проституток. 22 серпня 1881 – 14 січня 1882 р. – 55 арк.

Фонд Ф. 443 Пристав Одеської частини поліції м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії

96. Ф. 443. – Оп. 1. – Спр. 102. Переписка с Херсонским губернским управлением и Николаевской городской полицией о розыске лиц, тайно занимающихся развратом. 14 січня – 16 жовтня 1869 р. – 143 арк.

Державний архів Одеської області

Фонд Ф. 1 Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора

97. Ф. 1. – Оп. 196. – Спр. 1516. Дело об увозе евреями из Одессы в Константинополь девушек. 9 вересня 1858 – 21 січня 1861 р. – 171 арк.

Фонд Ф. 2 Канцелярія Одеського градоначальника

Опис 1

98. Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 41. Дело о переводе черты Порто-франко. 1820 р. – 60 арк.

99. Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1535 О врачебно-полицейской деятельности в деле проституции. 1885 р. – 21 арк.

Опис 4

100. Ф. 2. – Оп. 4. – Спр. 66. Дело об увозе иностранными евреями за границу Русско-Подданных женщин для наполнения в Константинополе публичных домов. 1859 р. – 48 арк.

Фонд Ф. 111 Одеська міська поліція

101. Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. 1а. Приказы Одесской городской полиции. 1909 р. – 51 арк.

Фонд Ф. 314 Канцелярія Одеського поліцмейстера

102. Ф. 314. – Оп. 2. – Спр. 3. Наряд секретным бумагам. 1905 р. – 143 арк.

Опубліковані джерела

Актові та статистичні джерела

103. Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии. Январь 1912 года – Симферополь, 1912. – 735+58 с.

104. Журнал Александровского уездного Земского собрания XXVI очередной сессии 1891. – Александровск: Б.Я. Штерн, 1892. – 351 с.

105. Журнал Александровского уездного Земского собрания XXVII очередной сессии 1892. – Александровск: Б.Я. Штерн, 1893. – 308 с.
106. Журнал Александровского уездного Земского собрания очередной сессии 1893. – Александровск: Б.Я. Штерн, 1894. – 230 с.
107. Журнал Александровского уездного Земского собрания XXXVII очередной сессии 1902. – Александровск, Б.Я. Штерн, 1903. – 1098 с.
108. Отчет о деятельности Екатеринославского врачебно-полицейского комитета за 1901 год. – Екатеринослав, Типо-Литографія губернскаго Правленія, 1902. – 31 с.
109. Отчет Новомосковской уездной Земской Управы за 1890 год. – Екатеринослав, Типографія Губернскаго Правленія, 1891 – 260с.
110. Отчет Новомосковской уездной Земской Управы за 1897 год. – Екатеринослав, Типо-литографія Л.И. Сатановскаго, 1898. – 278 с.
111. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. в 89-ти томах. т. XIII. Екатеринославская губерния / под. Ред. Н.А. Тройницкаго – Спб.: типография "Общественная польза", 1904 – 233 с.
112. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. в 89-ти томах. т. XLI Таврическая губерния / под. Ред. Н.А. Тройницкаго – Спб.: типография "Общественная польза", 1904 – 309 с.
113. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. в 89-ти томах. т. XLVII. Город Одесса / под. Ред. Н.А. Тройницкаго – Спб.: типография "Общественная польза", 1904 – 167 с.
114. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. в 89-ти томах. т. XLVII. Херсонская губерния / под. Ред. Н.А. Тройницкаго – Спб.: типография "Общественная польза", 1904 – 319 с.
115. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XXIX. 1909. – Спб.: Государственная типография, 1912. – 1006 с.
116. Постановления Верхнеднепровского VIII очередного уездного Земского собрания 20 – 24-октября 1898 года включительно. – Верхнеднепровск, Я.Н. Губермана, 1899 – 393 с.

117. Постановления Верхнеднепровского XII очередного уездного Земского собрания с 30-го сентября по 4-е октября 1902 года включительно. – Верхнеднепровск, Ф.И. Розенфельда, 1903 – 308 с.
118. Постановления Таврического губернского земского собрания. – Симферополь, 1882. – 133+95 с.
119. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. Том первый 1866-1889 г.г. – Екатеринослав Типография губернского земства, 1914. – 1182 с.
120. Систематический свод постановлений Перекопского уездного земского собрания таврической губернии. С.1866 по 1905 гг. Включительно. Составил Н.А.Бабенко – Перекоп, 1910. – 140 с.
121. Систематический свод постановлений Таврического губернского земского собрания со времени открытия земских учреждений в Таврической губернии т.1 1866-1886. – Симферополь, 1908. – 905 с.
122. Статистика Российской империи т.ХIII. Проституция по обследованию 1-го августа 1889 года / Под ред. А Дубровскаго – С-Петербург, 1890 – 75 с.
123. Собрание узаконений по полицейской части со времени издания устава благочиния до 1817 года. – Спб., Сенатская Типография, 1817. – 127 с.
124. Судебные уставы с изложениями разсуждений на коих они основаны – Спб., Типография Второго Отделения Собственно Е. И. В. Канцелярии, 1867. – 199 с.
125. Труды Первого Всероссийского Съезда по борьбе с торгом женщинами и его причинами, происходившего в С.-Петербурге с 21 по 25 апреля 1910 года в 2-х тт т.1 / Спб. Типо-Литография С.-Петербургской Одиночной Тюрьмы, 1911 – 334 с.
126. Труды Первого Всероссийского Съезда по борьбе с торгом женщинами и его причинами, происходившего в С.-Петербурге с 21 по 25 апреля 1910 года в 2-х тт т.2 / Спб. Типо-Литография С.-Петербургской Одиночной Тюрьмы, 1912 – 289 с.

127. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных – Спб. Типографія Второго Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845 – 898 с.
128. Устав о предупреждении и пресечении преступлений – Спб. Типографія Второго Отделенія Собственно Е. И. В. Канцелярии, 1876 – Т.14. – 93 с.

Науково-публіцистичні та художньо-літературні джерела

129. Андреев Л.Н. Рассказы. Сатирические пьесы. Фельетоны / Л.Н. Андреев. – М. : Правда, 1988. – 512 с.
130. Ахшарумов Д.Д. Проституция и регламентация / Д.Д. Ахшарумов. – Рига, 1889. – С. 66 – 67.
131. Аш Ш. Бог мести / Шолом Аш. – Спб. : Знание, 1907. – 47 с.
132. Бабель И. Ликуя и содрогаясь. Рассказы и пьесы разных лет / Исаак Бабель. – Одесса : Киноцентр, 1992 – 269 с.
133. Бебель А. Женщина и социализм / А. Бебель. – М. : Госполитиздат, 1959. – 592 с.
134. Гаспринский И. Русское мусульманство: Мысли, заметки и наблюдения мусульманина / Исмаил Бей Гаспринский. – Симферополь : Спиро, 1881. – 45 с.
135. Ге А.Г. О причинах значительного распространения сифилиса и о мерах против него [Текст]: Публичная лекция, прочитанная 1881 г. Доц. Имп. Каз. Ун-та д-ром А. Ге. – Спб. : [б.и.] – 19 с.
136. Герценштейн Г.М. Сифилис в России. Часть 1: Сифилис сел и больших городов / Г.М. Герценштейн. – Спб. : М.И. Румша, 1885. – 526 с.
137. Гирш П. Преступления и проституция как социальные болезни / П. Гирш. – Спб. : Ф. Павленков, 1898. – 100 с.
138. Гордієнко Г. Під щитом Марса. Спогади. Том 1. / Гаврило Гордієнко. – Філадельфія, 1976. – 369 с.
139. Горький М. Детство. В людях. Мои университеты / М. Горький. – М. : Гослитиздат, 1945. – 704 с.

140. Грацианов П.А. Результаты надзора за проституцией в г. Минске за 1899 год / П.А. Грацианов. – Спб. : тип. М.И. Акинфиева и И.В. Леонтьева, ценз. 1901. – 16 с.
141. Грязнов М. Проституция как общественный недуг и меры к его врачеванию / М. Грязнов. – М. : А.П. Поплавский, 1901. – 192 с.
142. Джерела з історії Південної України. Том 9 // Мемуари та щоденники. Частина 2 / Упорядники : А. Бойко, В. Мільчев. – Запоріжжя : РА «Тандем – У», 2006. – 632 с.
143. Дрентельн Е.С. О проституции с точки зрения динамики жизни / Е.С. Дрентельн. – М. : Книгоиздательство Брейтингама, 1908. – 124 с.
144. Елистратов А.И. О прикреплении женщины к проституции (врачебно-полицейский надзор). Казань, 1903 – 399 с.
145. Ельцинский В.И. Об отношении правительства к проституции, как к источнику сифилиса / В.И. Ельцинский. – М. : 1864. – 104 с.
146. Жаботинский З. Вместо апологии / Зеев Жаботинский. – Режим доступа 31 серпня 2017 р. : <http://gazeta.rjews.net/Lib/Jab/Feuilletons.html>
147. Канкарович И. Проституция и общественный разврат / И. Канкарович. – Спб. : Тип. В.Безобразова, 1907. – 199 с.
148. Кармен Проснитесь! (Доброе слово к обитательницам «веселых домов» и «одиночкам») / Кармен. – Одесса: Порядок, 1904. – 15 с.
149. Куприн А.И. Яма / Александр Иванович Куприн. – М. : АСТ, 2008. – 328 с.
150. Ломброзо Ч. Женщина преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Г. Ферреро. – К. : Ф.А. Иогансона, 1897. – 478 с.
151. Мордовцев Д.Г. Живой товар: Постыдная международная торговля молодостью и красотой и меры против безнравственных совратителей женщин / Д.Г. Мордовцев. – М. : тип. И.Я. Полякова, 1894. – 161 с.
152. Оршанский И.Г. Судебная психопатология для врачей и юристов / И.Г. Оршанский. – Спб. : Современная Медицина и Гигиена, 1900. – 168 с.
153. По Екатерининской железной дороге. Вып. 1-й – Екатеринослав : Печатня С.П. Яковлева, 1903 – 193 с.

154. Покровская М.И. Борьба с проституцией / М.И. Покровская. – Спб. : П.П. Сойкина, 1900. – 33 с.
155. Покровская М.И. Врачебно-полицейский надзор за проституцией способствует вырождению надзора. / М.И. Покровская. – Спб. : С.-Петербургская Электротпечатня, 1902. – 96 с.
156. Покровская М.И. О половом воспитании и самовоспитании / М.И. Покровская. – Спб. : П.П. Сойкина, 1913. – 79 с.
157. Порошин Н.Н. Надзор за проституцией в Казани в 1896 г. / Н.Н. Порошин. – Врач. – 1897. – № 25. XCIV. – С. 706-708.
158. Скальковский К. Воспоминания молодости / К. Скальковский. – Спб. : А.С. Суворина, 1906. – 410 с.
159. Спогади Лущинських: дворянська родина на зламі епох / Упор: А.Г. Олененко, В.М. Стойчев, В.М. Філас, Г.І. Шаповалов. – Василівка-Запоріжжя, 2013. – 214 с.
160. Страница из половой исповеди студенчества / б.а. – М., 1909 – 26 с.
161. Стуковенков М.И. О мерах к ограничению распространения сифилиса, отчет председателя комиссии общества киевских врачей Регламентация в Киеве) / М.И. Стуковенков. – К. : тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1887. – 14 с
162. Тарновская П.Н. Женщины-убийцы / П.Н. Тарновская. – Спб. : Т-во художественной печати, 1902. – 512 с.
163. Тарновский В. Отчет по венерическим болезням / В. Тарновский. – Спб., 1881 – 30 с.
164. Тарновский В.М. Проституция и аболиционизм / В.М. Тарновский. – Спб. : Изд. Карла Риккера, 1888. – 261 с.
165. Тыркова А. Женский труд и проституция / А. Тыркова // Русская мысль. – 1910. – №6. – С. 124 – 136.
166. Фавр В.В. К вопросу о половых сношениях, о венерических болезнях и онанизме учащейся молодежи / В.В. Фавр // Русский журнал кожных и венерических болезней. – 1910. – Т. XIX. – С. 197–215.

167. Федоров А.И. Очерк врачебно-полицейского надзора за проституцией в С.-Петербурге / Александр Иванович. Федоров. – Спб. : тип. С.-Петерб. градоначальства, 1897. – 64 с.
168. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем. Т.7 / Антон Павлович Чехов. – М. : Наука, 1985. – 734 с.
169. Чивонабар А.Х. Босяки. Женщины. Деньги. Очерки и рассказы. / Адольф Харитонович Чивонабар. – Одесса : Одесский листок, 1904. – 170 с.
170. Членов М.А. Половая переписка Московского студенчества и ее общественное значение / М.А. Членов – М. : Изд. Студенческой медицинской издательской комиссии, 1909. – 104 с.
171. Шнейдер-Тагилец А.И. Жертвы разврата / А.И. Шнейдер-Тагилец. – Уфа : Электрическая типо-лит. Ф.Г. Соловьева и Ко, 1908. – 67 с.
172. Юшкевич С.С. Евреи / Семен Соломонович Юшкевич. – Спб. : Знание, 1908. – 169 с.
173. Юшкевич С.С. Еврейское счастье / Семен Соломонович Юшкевич. – Спб. : Северо-Запад пресс, 2004. – 528 с.
174. Яворницький Д.І. Наша доля – божа воля / Дмитро Іванович Яворницький. – Киевская старина. – 1901. – № 3. – С.50 – 96.
175. Яків Новицький. Твори у 5 томах. Т.4 / упоряд. А. Бойко, С. Тимченко, В. Козирев. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 401 с.
176. Margulies B. Prostytucya w Łodzi / B. Margulies. – Zdrowie. – 1906. – P. 539 – 547.
177. Parent Duchatelet A. De la prostitution dans la ville de Paris / A. Parent Duchatelet. – Paris : J. B. Baillièrre et fils, 1836. – 892 p.
178. Tarnowsky P. Étude anthropométrique sur les prostituées et les voleuses / Pauline Tarnowsky. – Paris : Lecrosnier, 1889. – 226 p.
179. Wróblewski A. Reglamentacja prostytucji w Warszawie / A. Wróblewski. – Czystość. – 1909. – № 25. – P. 57 – 70.

Періодичні видання

Александровские новости

180. Хроника // Александровские новости. – 1910. – 10 сентября. – № 57. – С. 2.

Ведомости Одесского градоначальства

181. Ведомости Одесского градоначальства. – 1893. – 30 сентября. – № 214. – С. 39 – 40.

Екатеринославский листок

182. Местная хроника // Екатеринославский листок. – 1883. – 25 февраля. – № 23. – С. 3

183. Заметка // Екатеринославский листок. – 1883. – 22 июня. – № 68. – С. 2.

Известия Одесской городской думы

184. Протокол заседаний Комиссии по преобразованию надзора за проституцией в г. Одессе // Известия Одесской городской думы. – 1904. Сентябрь. – № 17. – С. 555 – 608.

185. Протокол заседаний Комиссии по преобразованию надзора за проституцией в г. Одессе // Известия Одесской городской думы. – 1905. – № 7 – 8. – С. 953 – 1019.

186. Доклад по вопросу об исключении из проекта организации надзора за проституцией в г. Одессе примечания 3 п. ст. II т.к. ограничивает законное право полиции наблюдать за порядком и благочинием // Известия Одесской городской думы. – 1907. – № 104. – С. 1205 – 1209.

Известия Симферопольской Городской Думы

187. Сообщение Ф.М.Невского об организации дела осмотра проститутток и результатах осмотра за 1911 год // Известия Симферопольской Городской Думы. – 1912. – № 1 – 2. С. 6 – 7.

Крымский вестник

188. Местная хроника // Крымский вестник. – 1896. – 4 февраля – № 33. – С. 4

189. Местная хроника // Крымский вестник. – 1896. – 9 марта. – № 56. – С. 3.

Новости Александровска

190. Родные картинки / А. Тиходумов // Новости Александровска. – 1912. – 14 августа. – № 66. – С. 2.

Новороссийский телеграф

191. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1872. – 15 июля. – №154. – С. 1.
192. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1872. – 16 июля. – №155. – С. 2.
193. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1869. – 3 сентября. – №173. – С. 2.
194. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1869. – 10 сентября. – №178. – С. 2.
195. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1872. – 12 сентября. – №196. – С. 1.
196. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1877. – 19 апреля. – №654. – С. 3
197. Городская хроника // Новороссийский телеграф. – 1882. – 12 мая. – №2184. – С. 2.
198. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1882. – 15 мая. – №2187. – С. 2.
199. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1882. – 18 июля. – №2215. – С. 2.
200. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1882. – 26 июня. – №2222. – С. 3.
201. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1888. – 30 апреля. – №4057. – С. 2.
202. Причины обилия женщин-воровок / б.а. // Новороссийский телеграф. – 1890. – 5 марта. – №4698. – С. 2.
203. Как исполняются приговоры думы / б.а. // Новороссийский телеграф. – 1892. – 12 января. – №5332. – С. 3.
204. Судебна хроника // Новороссийский телеграф. – 1892. – 17 января. – №5337. – С. 3.

205. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1892. – 21 февраля. – №5370. – С. 2.

206. Ежедневная хроника // Новороссийский телеграф. – 1892. – 24 февраля. – №5373. – С. 2.

Одесский вестник

207. Без названия / Незнакомый незнакомец // Одесский вестник. – 1881. – 1 февраля. – №26. – С. 4.

Одесский листок

208. Съезд сифилидологов / б.а. // Одесский листок. – 1897. – 24 января. – № 22. – С. 2.

209. Дневник // Одесский листок. – 1889. – 24 мая. – № 136. – С. 2.

210. Дневник // Одесский листок. – 1884. – 17 июля. – № 158. – С. 2.

211. Дневник // Одесский листок. – 1884. – 28 июля. – № 168. – С. 2

212. О проституции в Одессе / б.а. // Одесский листок. – 1908. – 20 июля. – № 168. – С. 3

213. Продажа девушки / б.а. // Одесский листок. – 1903. – 6 июля. – № 173. – С. 5.

214. Защита женщин / В. Язев // Одесский листок. – 1905. – 21 августа. – № 202. – С. 2.

215. Доклад о проституции / б.а. // Одесский листок. – 1881. – 2 декабря. – № 205. – С. 2.

216. Дневник // Одесский листок. – 1881. – 11 декабря. – № 213. – С. 2.

217. Дневник // Одесский листок. – 1887. – 1 октября. – № 264. – С. 3.

Одесские новости

218. Хроника // Одесские новости. – 1897. – 14 октября. – № 4113. – С. 3.

Приазовский край

219. Мариуполь / б.а. // Приазовский край. – 1898. – 10 июня. – № 150. – С. 3.

Приднепровский край

220. Неудачное «ухаживание»/ б.а. // Приднепровский край. – 1914. – 2 июля. – № 5177. – С. 6.

221. Удивительная история / б.а. // Приднепровский край. – 1914. – 3 июля. – №5178. – С. 4.
222. Общество защиты женщин / Н. Суханов // Приднепровский край. – 1914. – 8 июля. – № 5182. – С. 3.
223. Хроника // Приднепровский край. – 1914. – 19 августа. – № 5222. – С. 2.
224. В городской думе / б.а. // Приднепровский край. – 1914. – 13 ноября. – № 5308. – С. 4.

Родной край

225. Судебная хроника // Родной край. – 1910. – 9 февраля. – № 31. – С. 3.

Русская правда

226. Местная жизнь // Русская правда. – 1911. – 9 января. – № 1213. – С. 3.
227. Происшествие // Русская правда. – 1911. – 24 апреля. – № 1299. – С. 4.
228. Поставщица живого товара / б.а. // Русская правда. – 1911. – 30 апреля. – № 1304. – С. 3.
229. Тайный притон / б.а. // Русская правда. – 1911. – 4 мая. – № 1307. – С. 3.
230. Борьба с торговлей женщинами / б.а. // Русская правда. – 1911. – 27 мая. – № 1325. – С. 3.
231. Происшествия // Русская правда – 1911. – 17 июня. – № 1342. – С. 3.
232. Рабыни веселья / б.а. // Русская правда. – 1911. – 19 июня. – № 1344. – С. 4.
233. Общество защиты женщин / б.а. // Русская правда. – 1912. – 9 августа. – №1618. – С. 3.
234. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 3 июля. – №1649. – С. 3.
235. Торговля «живым товаром» / Луганец // Русская правда. – 1912. – 8 августа. – № 1679. – С. 3.
236. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 18 августа. – № 1687. – С. 3.
237. Гнусный еврейский промысел / б.а. // Русская правда. – 1912. – 5 октября. – №1724. – С. 3.
238. Гнусный еврейский промысел / б.а. // Русская правда. – 1912. – 6 октября. – № 1725. – С. 3.

239. Гнусный еврейский промысел / б.а. // Русская правда. – 1912. – 7 октября. – №1726. – С. 3.
240. Корреспонденции «Русской Правды» // Русская правда. – 1912. – 19 октября. – № 1736. – С. 3.
241. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 28 октября. – № 1743. – С. 4.
242. Торговля живым товаром// Русская правда. 1912. – 28 октября. – №1743. – С. 4.
243. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 4 декабря. – № 1773. – С. 3.
244. Наболевший вопрос / б.а. // Русская правда. – 1912. – 6 декабря. – №1775. – С. 4.
245. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 11 декабря. – № 1778. – С. 4.
246. Борьба с развратом / Ланский // Русская правда. 1912. – 12 декабря. – № 1779. – С. 5.
247. Местная хроника // Русская правда. – 1912. – 30 декабря. – №1786. – С. 4.
248. Еврейская наглость / Один из родителей // Русская правда. – 1912. – 30 декабря. – №1786. – С. 4.
249. Происшествия // Русская правда. – 1914. – 3 апреля. – № 2160. – С. 3.

Русское слово

250. Студенческие воспоминания (Друзьям минувшего) / Н.М. Соколовский // Русское слово. – 1863. – Год. 5. Май. – С. 1 – 43.

Херсонский вестник

251. Хроника // Херсонский вестник. – 1908. – 15 марта. – № 24. – С. 3.

Херсонский курьер

252. Хроники // Херсонский курьер. – 1907. – 18 апреля. – № 34. – С. 3.

Южная заря

253. Местная жизнь // Южная заря. – 1912. – 12 января. – № 1679. – С. 3.
254. Местная жизнь // Южная заря. – 1912. – 3 апреля. – № 1746. – С. 3.
255. Самоубийства // Южная заря. – 1912. – 10 апреля. – № 1752. – С. 3.
256. Местная жизнь // Южная заря. – 1912. – 26 мая. – № 1789. – С. 3.
257. Местная жизнь // Южная заря. – 1912. – 30 мая. – № 1792. – С. 3.

258. Местная жизнь // Южная заря. – 1913. – 20 февраля. – № 2005. – С. 3.
259. Местная жизнь // Южная заря. – 1913. – 9 марта. – № 2020. – С. 3.
260. Местная жизнь // Южная заря. – 1913. – 10 марта. – № 2021. – С. 4.

Картографічні джерела

261. Карта Катеринослава / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <https://gorod.dp.ua/inf/maps/>
262. Карта Російської імперії / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <http://fishki.net/1704336-rossijskaja-imperija-1907-goda-v-kartah-i-infografike.html>
263. Карта Миколаєва / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <http://library.history.mk.ua/category/ocifrovano-proektom>
264. Карта Одеси / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <https://sites.google.com/site/odesskiritejl/home/obsaa-gorodskaa-statistika/istoria-razvitia-goroda-odessa>
265. Карта Олександрівська / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: http://retrozp.blogspot.com/p/blog-page_17.html
266. Карта Севастополя / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <http://www.etomesto.ru/sevastopol/>
267. Карта Сімферополя / Режим доступу на 21 серпня 2016 р.: <http://simferopol.in/topic/8850-karti-plani-shemi-panorami-simferopolja-i-okres/>

Література:

268. «А се грехи злые, смертные...»: Русская семейная и сексуальная культура глазами историков, этнографов, литераторов, фольклористов, правоведов и богословов XIX – начала XX века. В 3 кн. Кн. 2 / Изд. Подгот. Н.Л. Пушкарева, Л.В. Бессмертных. – М. : Ладомир, 2004. – 705 с.
269. «А се грехи злые, смертные...»: Русская семейная и сексуальная культура глазами историков, этнографов, литераторов, фольклористов, правоведов и

- богословов XIX – начала XX века. В 3 кн. Кн. 3 / Изд. Подгот. Н.Л. Пушкарева, Л.В. Бессмертных. – М. : Ладомир, 2004. – 938 с.
270. Аверіна-Лугова Д.Ю. Крим наприкінці XIX - на початку XX століття: міська повсякденність: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Аверіна-Лугова Діана Юрійівна. – Сімферополь., 2009. – 282 арк.
271. Аверіна-Лугова, Д.Ю. Місто та "вільне кохання": Сімферополь наприкінці XIX - на початку XX ст. / Д.Ю. Аверіна-Лугова // Сумська старовина. – 2009. – № XXVIII-XXIX. – С. 136 – 141.
272. Аверіна-Лугова Д. Явища антикультури як елемент заповнення сфери дозвілля городян Криму наприкінці XIX – на початку XX століття / Діана Аверіна-Лугова // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 147 – 153.
273. Азаркин С. «Красные фонари» Кривбасса / Святослав Азаркин / Режим доступу 2 березня 2015 р. : <http://kri.com.ua/77-krasnyie-fonari-krivbassa.html>
274. Александров Р. Улицы нестрогих дев / Ростислав Александров. – Одесса : Optimum, 2015. 314 с.
275. Александров Ю.В. Борьба с содержанием притонов разврата и сводничеством. Учебно-практическое пособие / Ю.В. Александров – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1972 – 138 с.
276. Алексеенко Д. Дома терпимости – бич старого Александровска / Д. Алексеенко // Суббота+. – 1999. – № 30. – С. 11.
277. Бабилов К.И. Продажные женщины. Проституция в античном мире, в средние века и в настоящее время / К.И. Бабилов. – СПб. : Ясноградского, 1908 – 172 с.
278. Барков І.В. Будинки терпимості в соціальному та економічному житті Катеринославщини XIX – початку XX ст. / І.В. Барков. – Київ, 2011. – 96 с.
279. Барков І.В. Локалізація будинків розпусти в міському просторі Олександрівська в 1874 – 1914 рр. / Ілля Вячеславович Барков // Музейний вісник. – 2015. – № 15 – С. 200 – 206.

280. Барков І.В. Нарис з історії проституції у м. Олександрівську друга половина XIX – початок XX ст. / Ілля Вячеславович Барков // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – 2014. – № 29. – С. 196 – 211.
281. Барков І.В. Питання проституції на сторінках одеської періодики другої половини XIX – початку XX століть / Ілля Вячеславович Барков // Історичні записки ЗНУ. – 2015. – № 43. – С. 225 – 231.
282. Барков І.В. Проституція в контексті її морально-етичного сприйняття мешканцями міста Миколаєва другої половини XIX ст. / Ілля Вячеславович Барков // Сумська старовина. – 2015. – № XLVII. – С. 87 – 94.
283. Бордюгов Г.А. Социальный паразитизм или социальные аномалии?: из истории борьбы с алкоголизмом, нищенством, проституцией, бродяжничеством в 20-30-е гг. / Г.А. Бордюгов // История СССР. – 1989. – № 1. – С. 60 – 73.
284. Бородин Д.Н. Алкоголизм и проституция / Д.Н. Бородин. – Спб. : Санкт-Петербургская коммерческая типо-литография, 1910. – 172 с.
285. Броннер В.М. Проституция в России. Проституция до 1917 года. Борьба с проституцией в РСФСР / В.М. Броннер, А.И. Елистратов. – М. : Изд. Наркомздрава РСФСР, 1927. – 108 с.
286. Быкова А.Г. Проституция в истории больших городов Западной Сибири, 1880-е - 1914 гг.: По материалам Омска и Томска: дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Анастасия Геннадьевна Быкова. – Омск, 1999. – 255 с.
287. Вароніч Т. Прастытуцыя ў гарадах Беларусі: другая палова XIX – пачатак XX стст. / Таццяна Вароніч // АРСНЕ. – 2011. – № 10. – С. 1 – 37.
288. Воронич Т. Город и проституция: из истории повседневности Гродно (вторая половина XIX – начало XX вв.) / Татьяна Воронич // Гаразденскі палімпсест. – 2012. – 2012. – С. 260 – 291.
289. Гальперин С.Е. Проституция в прошлом и настоящем / С.Е. Гальперин – М. : Изд «Охрана материнства и младенчества» НКЗ, 1928. – 40 с.
290. Гафизова Н.Б. Исторический опыт взаимодействия российского и международного женских движений во второй половине XIX – начале XX века:

- автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Н.Б. Гафизова. – Иваново, 2000. – 25 с.
291. Герлігі П. Одеса: історія міста, 1794-1914 / П. Герлігі. – К. : Критика, 1999. – 382 с.
292. Горфин Д.В. Проституция // Т. 47 Большая советская энциклопедия под ред. О. Ю. Шмидт. – М. : ОГИЗ РСФСР, 1940. – С. 330-336.
293. Гусаков Н.И. История венерологии (сообщение 2) Венерология в России в XVIII-XIX веках / Н.И. Гусаков, Г.И. Мавров // Дерматологія та венерологія. – 2009. – №2 (44) – С. 61 – 76.
294. Гусалова Е. Проституция в Петербурге / Е. Гусалова. / Режим доступа 9 вересня 2016 р.: <http://arzamas.academy/materials/623>
295. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX-XX вв.: учебное пособие / Г.В. Жирков. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 368 с.
296. Жукова Л. Девочку взяла мадам... Жизнь проституток сто лет назад / Людмила Жукова // Родина. – 1997. – №6. – С. 59 – 63.
297. Зоткина Н.А. Провинциальный «рынок любви»: очерк о развитии проституции в пензенской губернии на рубеже XIX – XX вв. / Н.А. Зоткина // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего. – 2002. – Вып. 3. – С. 67 – 70.
298. Зоткина Н.А. Феномен девиантного поведения в повседневной жизни российского общества на рубеже XIX - XX вв.: преступность, пьянство, проституция: На материалах Пензенской губернии: дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Н.А. Зоткина. – Пенза, 2002. – 374 с.
299. Зюбан М.Н. Политика Российского государства в отношении женской проституции: середина XIX столетия – 1917 г. / М.Н. Зюбан // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – №77. – С. 82 – 86.
300. Зюбан М.Н. Российские дома терпимости: середина XIX столетия – 1917 г. / М.Н. Зюбан // Ученые записки. – № 3. Режим доступа 9 жовтня 2017 р.: <http://docplayer.ru/26218207-Rossiyskie-doma-terpimosti-seredina-xix-stoletiya-1917-g-m-n-zyuban-aspirant-kaf-istorii-rossii.html>

301. Ильюхов А.А. Проституция в России с XVII века до 1917 года / А.А. Ильюхов. – М. : Новый хронограф, 2008 – 560 с.
302. Каров А.Н. Проституция и новый быт / А.Н. Каров. – Одесса: Светоч, 1926. – 32 с.
303. Кискидосова Т.А. «Жрицы любви» в городах Енисейской губернии в конце XIX–начале XX века / Т.А. Кискидосова // Вестник новосибирского государственного университета. Серия: история, филология. – 2013. – № 12(8). – С. 99 – 105.
304. Князькин И. История петербургской проституции / Игорь Князькин. – Спб. : Балтика, 2003. – 460 с.
305. Константинова В.М. Урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX – початок XX ст.): дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Вікторія Миколаївна Константинова. – Запоріжжя. – 2010. – 398 с.
306. Константинова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861 – 1904 роки) / Вікторія Миколаївна Константинова. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – 596 с.
307. Коробка В.М. Розвиток медико-санітарної галузі міського господарства Маріуполя в 70 рр. XIX – на початку XX ст. / В.М. Коробка // Гілея: наук. вісник. – 2009. – Спецвипуск. – С. 70 – 77.
308. Королевська Ю.Ю. Проституція як соціокультурне явище в міському просторі Південної України (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю.Ю. Королевська // Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса. – 2012. – С. 197 – 198.
309. Кругляк М.Е. "Питання статі" у житті студентства підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.Е. Кругляк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. 33. – С. 32 – 37.
310. Крылов Н. Очерки по истории города Мелитополя. 1814-1917 гг. / Н. Крылов. — Запорожье : Тандем-У, 2008. — 344 с.

311. Кузнецов М.И. Проституция и сифилис в России. Историко-статистические исследования / М.И. Кузнецов. – СПб. : Тип. В.С. Балишева, 1871. – 348 с.
312. Курганов Е. Русский литературный анекдот конца XVIII – начала XIX в. / Е. Курганов, Н. Охотин. – М., 1990. – 270 с.
313. Лебина Н. Деталь ночного пейзажа. Кое-что из мира проституток Санкт-Петербурга и Ленинграда / Н. Лебина, М. Шкаровский // Родина. – 1994. – № 1 – С. 61 – 66.
314. Лебина Н.Б. Проституция в Петербурге (40-е XIX в. – 40-е XX в) / Н.Б. Лебина, М.В. Шкаровский М. : Прогресс-академия, 1994 – 244 с.
315. Лернер О.М. Евреи в Новороссийском крае. Исторические очерки. / О.М. Лернер – Одесса, 1901 – 240 с.
316. Лях С.Р. Публікації з історії Південної України в періодиці 1991-1995 років. Бібліографічний огляд / Сергій Романович Лях // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII – XIX ст. – 1996. – Вип. 1. – С. 153 – 166.
317. Малышева С.Ю. «Профессионалки», «арфистки», «любительницы»: публичные дома и проститутки в Казани во второй половине XIX – начале XX века / С.Ю. Малышева. – Казань : Казан. Ун-т, 2014. – 188 с.
318. Мальгин А.В. Русская Ривьера / А.В. Мальгин. – Симферополь: СОНАТ, 2006. – 352 с.
319. Мартыненко Н.К. Взаимодействие российского общества защиты женщин с государственной властью в середине XIX начале XX в. / Надежда Константиновна Мартыненко // Известия Алтайского государственного университета. – 2008. – № 4-3. – С. 160 – 164.
320. Мартыненко Н.К. Российское государство и общество в борьбе с проституцией: 1843-1917 гг.: дис... док-ра. ист. наук: 07.00.02 / Надежда Константиновна Мартыненко. – Воронеж, 2012. – 582 с.
321. Мартыненко Н.К. Сифилис как главная причина начала регламентации проституции в России в середине XIX века / Надежда Константиновна

- Мартыненко // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2010. – №4. – С. 42 – 54.
322. Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині ХІХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.М. Марченко. – Одеса, 1997. – 180 с.
323. Меликсетян А.С. Проституция в 20-е годы / А.С. Меликсетян // Социологические исследования. – 1989. – № 3. – С. 71 – 74.
324. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. – 3-е изд. испр., доп. – Т. I. / Б.Н. Миронов. – СПб. : «Дмитрий Буланин», 2003. – 548 с.
325. Мюшамбле Р. Оргазм і Захід / Робер Мюшамбле. – К. : Темпора, 2011. – 444 с.
326. Нагаева Г.А. Проституция в портовом городе Новороссийске в начале XX века Человек на исторических поворотах XX века / Г.А. Нагаева // Человек на исторических поворотах XX века – Краснодар : Кубанькино. – 2006. – С. 152 – 160.
327. Надибська С.Б. Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861-1900 рр. (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній): автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / С.Б. Надибська. – Одеса, 2005. – 17 с.
328. Парамонов А. История харьковской проституции до 1916 года / А. Парамонов. / Режим доступа 28 вересня 2017 р.: https://www.academia.edu/13950871/История_Харьковской_проституции_до_1917_г.
329. Поляков В.Е. Историческая эволюция топонимика города Симферополя: дис... канд. ист. наук: 07.00.01 / В.Е. Поляков. – Симферополь, 2003. – 199 с.
330. Рашин А.Г. Население России за 100 лет (1813-1913) Статистические очерки / А.Г. Рашин. – М. : Государственное статистическое издательство, 1956. – 350 с.
331. Самойлов Ф.О. Одеса на зламі століть. Кінець ХІХ – початок ХХ ст.. (історико-красназавчий нарис) / Федір Олександрович Самойлов, Микола

- Онисимович Скрипник, Олександр Тимофійович Ярещенко. – Одеса : Маяк, 1998. – 232 с.
332. Старостін В.С. Столиця степового краю. Дніпропетровськ: нариси з історії міста / В.С. Старостін. – Д. : ВАТ «Дніпрокнига», 2004. – 279 с.
333. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці / пер. з фр. П. Таращук. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
334. Херлиги П. Одесса. История. 1794-1914 / Патриция Херлиги. – Одесса : Оптимум, 2015. – 490 с.
335. Чегорин А. Когда в Москве был один публичный дом, в Екатеринославе насчитывалось десять / А. Чегорин / Режим доступа 2 березня 2011 р.: <http://nashemisto.dp.ua/articles/2009/sep/13/kogda-v-moskve-byl-odin-publichnyj-dom-v-ekaterino/>
336. Энгельштейн Л. Ключи счастья: Секс и поиски путей обновления России на рубеже XIX и XX веков / Лора Энгельштейн. – М.: Терра, 1996. – 572 с.
337. Юрій І.А. Організація протидії торгівлі жінками на півдні Російської імперії в XIX ст. / І.А. Юрій // Актуальні проблеми політики. – 2013. – № 49 – С. 315 – 321.
338. Bernstein L. Sonia's Daughters: Prostitution and Society in Russia / Laurie Bernstein. – Berkeley : University of California, 1987. – 872 p.
339. Bernstein L. Sonia's Daughters: Prostitutes and Their Regulation in Imperial Russia / Laurie Bernstein. – Berkeley : University of California Press, 1995. – 357 p.
340. Bristow E. Prostitution and Prejudice: the Jewish Fight Against White Slavery, 1870-1939 / Edward J. Bristow. – New York : Schocken Books, 1982. – 356 p.
341. Darby R. A surgical Temptation The Demonization of the Foreskin and the Rise of Circumcision in Britain / Robert Darby. – Chicago : The University of Chicago Press, 2005. – 374 p.
342. Engel B. Between the Fields and the City: Women, Work and Family in Russia, 1861–1914 / Barbara Engel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 254 p.

343. Engel B. St. Petersburg Prostitutes in the Late Nineteenth Century: A Personal and Social Profile / Barbara Alpern Engel // *Russian Review*. – 1989. – Vol.48. – №1. – P. 21 – 44.
344. Guy D. Sex & Danger in Buenos Aires: Prostitution, Family, and Nation in Argentina / Donna J. Guy – Lincoln : University of Nebraska Press, 1991 – 265 p.
345. Hakanen T. Se tavallinen tarina? Ohjesääntöinen prostituutio Tampereella tarkastusnaisten elämäkertojen kautta tarkasteltuna. / Tiia Hakanen. – Tampere, 2015. – 90 +8 c.
346. Hamm M. Kiev. A Portrait. 1800-1917 / M. Hamm – Princeton : Princeton University Press, 1993 – 304 p.
347. Häkkinen A. Rahasta – vaan ei rakkaudesta: prostituutio Helsingissä 1867-1939. / Antti Häkkinen – Helsinki : Otava, 1995. – 302 p.
348. Herlihy P. Ukrainian Cities in the Nineteenth Century / Patricia Herlihy // *Rethinking Ukrainian History*. – Edmonton : The Canadian Institute of Ukrainian Studies. The University of Alberta. – 1981. – P. 135 – 155.
349. Jüdische Statistik / Alfred Nossing – Berlin : Jüdischer Verlag, 1903 – 452 p.
350. Kollontai A. Prostitution and ways of fighting it / A. Kollontai. – Режимдоступу 31 серпня 2017 p.: <https://www.marxists.org/archive/kollonta/1921/prostitution.htm>
351. Sanger W. History of Prostitution: Its Extent, Causes, and Effects Throughout the World / W. Sanger – New York : Harper & brothers, Publishers., 1858. – 685 p.
352. Sikorska-Kulesza J. Zło tolerowane: Prostytucja w Królestwie Polskim w XIX wieku / Jolanta Sikorska-Kulesza – Warszawa : Mada, 2004 – 392 s.
353. Skinner F. Trends in Planning Practices: the Building of Odessa, 1794-1917 / Frederick W. Skinner // *The City in Russian History*. – Lexington : The University Press of Kentucky. – 1982. – P. 139 – 159.
354. Stites R. The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930 / Richard Stites. – Princeton : Princeton University Press, 1978. – 512 p.
355. Tanny J. City of Rogues and Schnorrers: The Myth of Old Odessa in Russian and Jewish Culture / Jarrod Tanny. Berkeley : University of California, 2008. – 265 p.

356. Thomas K. The Double Standard / Keith Thomas // Journal of the History of Ideas. – 1959. – Vol. 20. – №. 2. – P. 195 – 216.
357. Weber A. The growth of cities in the nineteenth century / Adna Ferrin Weber. – London : P.S. King and Son, 1899. – 495 p.
358. Zelče V. Prostitūcija Rīgā 19. gadsimta 90. gados / Vita Zelče // Latvijas Arhīvi – 1999. – № 1. – P. 74 – 95.